کوردستان له سەدەمین سالّوەگەڕی سیڤەردا: چۆن گەلێکی جیاواز بوو به گەورەترین نەتەوەی بێ دەوڵەت

لوقمان ڕادپەی، زانستگەی ئێدینبورگ، قوتابخانەی یاسا، ئێدینبورگ، سکۆتلەند

لە ئینگلیزییەوە بۆ کوردی: کەمال حەسەنپوور

پوختە

لە ئاگوستی ١٩٢٠، دوای جەنگی جیهانیی یەکەم و پشتڕاستکردنەوەی حەزی هاوپەیمانان لەمەڕ مافە نەتەوەییەکان بۆ دیاریکردنی چارەنووس، چارەنووسی سیاسیی نەتەوەی کورد، دەگەڵ خاکەکەی، کوردستان، لە مەترسیدا بوون. بە گوێرەی پەیماننامەی سیڤەر، کورد وەک یەکەیەکی ئەتنیکی-سیاسی لە ڕوانگەی ویلسۆنییەوە ددانیان پێدانرا، لەگەڵ ئەوەشدا بیرۆکەی دیاریکردنی چارەنووس، لە جێبەجێکردن وەک مافی تەواو یاسایی بۆ سەربەخۆیی نەتەوەیی شکستی هێنا. لەبەر ئەو هۆیە، بە دەوڵەت بوونی کورد هەڵوەشێنرایەوە. بە پێچەوانە، دیاریکردنی سنوورەکانی دەوڵەتان لە ئوروپا زۆربەیان بە لەبەرچاو گرتنی هێڵە نەتەوەییەکان جێبەجێ کرا.

ئاکامەکەی بۆتە فرەچەشنییەکی لەرزۆک لە سەرانسەری ئەو ناوچانەی کە جەنگ کاریگەریی لەسەریان هەبوو، بە چەند شێوازی دیاریکردنی چارەنووس، کە دەیسەلمێنێ بە دەوڵەتبوونی هێندێک نەتەوە لە ئەوانی دیکە کەمتر ڕەوایی پێدراوە. کشانەوەی هێزە ئیمپراتوورییەکان و بە دوایدا یەکێتیی نەتەوەکان لە دیاریکردنی چارەنووس بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی هەرێمی ئاکامی سیاسەتی ئیمپریالیستی بوو بۆ دارشتنەوەی دەسەڵاتی سیاسی. بە پەسەند کردنی دیاریکردنی چارەنووس وەک یەکێک لە ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ١٩٤٥ و، بە چەسپاندنی دیاریکردنی مافی دیاریکردنی چارەنووس وەک مافێکی یاسایی لە ١٩٦٦ و بەدوای ئەودا هەڵمەتی هەڵوەشاندنی کۆلۆنیالیزم، دەبێ بڵێین دۆخی کوردستان ئاڵۆگۆڕی بەسەردا نەهات و بە جۆرێک لە لایەن یاسای مافی دیاریکردنی چارەنووس، بەو شێوەیە کە جێبەجێ کرا، لەبەرچاو نەگیرا.

پێشەکی

دیاریکردنی چارەنووس بۆتە هۆی ئاڵۆگۆڕی هەرێمیی جیاواز و دابەشکردنی دنیا. و هەروەها بۆتە هاندەر و هۆی وروژاندنی سیاسی. بیری ژیان لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتێکی هەڵبژێراو لە لایەن خەڵکەوە دەگەڕێتەوە بۆ دەیەی دووهەم و سێهەمی سەدەی بیستەم، کاتێک ڕێبەرانی دنیا لە دوای جەنگی جیهانیی یەکەم لەبەر بوونی پرسەکە، داوایان لێکرا ئیزن بە گەلانی خاوەن ئەتنیک، زمان، کولتوور و ئایینی هاوبەش بدەن تا بڕیار لەسەر سەربەخۆیی سیاسیی خۆیان بدەن. مافی دیاریکردنی چارەنووس، کە تۆوەکەی لە دوای لێک هەڵوەشانی ئیمپراتوریی ئوتریش-مەجارستان چێندرا (ستەریۆ ٢٠١٣، ١٠)، هاتە ناو پەیماننامە و بڕیارنامە نێونەتەوەییەکانەوە.

تیۆریزانە دێموکراتیکەکانی ئەمریکا و ڕۆژاوای ئوروپا چەمکی مافی سیاسیی ویلسۆن (وێلان ١٩٩٤) و "دادپەروەریی" بۆ "سەرجەم گەل و نەتەوەکان"یان وەک دەسپێکی پرۆسەی دێموکراتیک پەسەند کرد. بۆ سەرکۆماری دەوڵەتێکی یەک چەشن، بەشداریی ئازادانەی خەڵک "بۆ هەڵبژاردنی دەوڵەتی خۆیان" یان دەوڵەتێک کە نوێنەرایەتییان بکا، خۆبەڕێوەبەریی یان "گەشە کردنی سەربەخۆ" مافی دیاریکردنی چارەنووس بوو کە دەبوو "پەرەنسیپی هەنگاوێکی یەکلاکەرەوە" بێ کە بە گوێرەی ئەو "دەبێ خولیای نەتەوەیی ڕێزی لێ بگیرێت، بەڕێوەبەریی گەلان دەبوو لەمەولا تەنیا بە ڕەزامەندیی خۆیان بێ."[١] لە کاتی کۆتایی جەنگی جیهانیی یەکەم، ویلسۆن هەڵوێستی خۆی گۆڕیبوو. لە وتاری چواردە و چوار خاڵەکانیدا (جانیواری و فێبریواری ١٩١٨، بە نۆرە) لە بارەی مافی دیاریکردنی چارەنووس چوار جار دووپات کرابۆوە: (١) مافی خەڵک بۆ هەڵبژاردنی دەوڵەتی خۆیان (خاڵی ٦)، (٢) داڕشتنەوەی سنووری کانی ئوروپا بە گوێرەی "هێڵە نەتەوەییەکان"،[٢] ڕاست کردنەوەی هەرێمیی "بۆ بەرژەوەندیی [نەوەک ویستی] ئەو حەشیمەتانەیە کە دەیانگرێتەوە".[٣] و (٤) ڕێککەوتن لەسەر داواکارییە کۆلۆنیالییەکان و "بەرژەوەندییەکان،" بۆ دەستەبەر کردنی "قورسایی یەکسان دەگەڵ داواکارێی ماقوولّی دەوڵەت."[٤] هەروەها، بریتانیا داڕشتنەوەی هەرێمیی بە گوێرەی "مافی دیاریکردنی چارەنووس یان ڕەزامەندیی ئەوانی دەوڵەتیداریەکە دەیگرتنەوە" جێبەجێی

---

[١] پەیامی سەرکۆمار وودرۆو ویلسۆن بۆ کۆنگرە، ١٩١٨/١/٨، شەست و پێنجەمین کۆنگرە، گرووپی تۆمار ۴۶. ویلسۆن بۆ یەکەم جار لە ئەوەی دواتر کەڵکی لە دەستەواژەی بۆلشەڤیکیی "مافی دیاریکردنی چارەنووس" وەرگرت.

[٢] "پەیامی سەرکۆمار وودرۆو ویلسۆن بۆ کۆنگرە، ١٩١٨/١/٨"، ئەنجومەنی پیرانی وڵاتە یەکگرتووەکان، شەست و پێنجەمین کۆنگرە، گرووپی تۆمار ۴۶، خاڵەکانی ٩، ١٠، ١١، ١٢ و ١٣.

[٣] بەڵگەنامەکانی پێوەندییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان، ١٩١٨، پاشکۆی ١، جەنگی جیهانی یەکەم، بەرگی ١، بەڵگەی ٥٩.
پەرەنسیپی سێهەم: "سێهەم، هەر ڕێککەوتنێکی پێوەندیدار بەو جەنگەوە دەبێ لە بەرژەوەندیی و بە قازانجی ئەو دانیشتووانە بێ کە دەیانگرێتەوە و، نابێ تەنیا بەشێک بێ لە ڕاستکردنەوە و سازشی داواکاریی دەوڵەتانی بەرهەڵستکاری یەکتر."
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus١٩١٨Supp٠١٧٠١/d٥٩ (سەردانکردن لە ٢٧ی جوون، ٢٠٢١)

[٤] پەیامی سەرکۆمار وودرۆو ویلسۆن بۆ کۆنگرە، ١٩١٨/١/٨، شەست و پێنجەمین کۆنگرە، گرووپی تۆمار ۴۶. خاڵی پێنجەم: "ڕاستکردنەوەیەکی ئازاد، بێرئاوالّایانە و بە تەواوی بێلایەنانەی سەرجەم داواکارییە کۆلۆنیالییەکان، بە لەبەرچاو گرتنی سەختگیرانەی ئەو پرەنسیپە کە لە تەواوی بڕیاراتی پێوەندیدار بە سەربەخۆییەوە، بەرژەوەندیی ئەو دانیشتووانە لەبەر چاو بگیرێت کە دەیانگرێتەوە دەبێ قورسایی یەکسان بە داوا ماقوولّەکانی ئەو دەوڵەتە بدرێ کە ناوەکەی دیاری دەکرێ."

کردن. (جۆرج ١٩١٨، ١٥). دواتر ویلسۆن ئەوەی لە ئوروپا و بەشە ناتورکەکانی ئیمپراتوری عوسمانی جێبەجێ کرد، ئەگەرچی پێشدا باسیان لێوە نەکرابوو (مانێلا ٢٠٠٧، ٣٩).

بۆ ویلسۆن، بەکارهێنانی مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆ "ویستی باش پێناسە کراوی نەتەوەیی" ئازاد بوو، و بە نەبوونی "ناتەبایی" یەوە گرێ درابوو. (چوار خاڵ، وتاری ١١ی فێبریواری ١٩١٨). لە ڕوانگەی ناوبراو، ئەوە تەنیا بۆ ئوروپاییان بوو نەوەک بۆ میسریان، هیندوستانیان، چینییان و کۆرەیی و کوردان (مانێلا ٢٠٠٧، ٥٢). ئەوە بۆ شیکردنەوەی چەمکی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتانی کۆڵۆنیالیستی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست یارمەتیدەرە. لە وتارەکەیدا لە ١١ی فێبریواری ١٩١٨ لەبارەی ئاشتی دوای جەنگ، ویلسۆن لەجیات ڕەزامەندیی ئەوانی بەڕێوە دەبرێن (کە لە وتارەکانی پێشوودا کەڵکی لێ وەرگرتبوو) کەڵکی لە دەستەواژەی پێشتر نەبیسراوی مافی دیاریکردنی چارەنووس، بۆ بەرپەرچدانەوەی ئایدیۆلۆژی بۆلشەڤیکی، وەرگرت. لە ڕاستیدا، لە ڕوانگەی ناوبراوەوە، "مافی دیاریکردنی چارەنووس" (وەرگیراو لە بۆلشەڤیکانەوە، دواتر دیسان پێناسە کراوە و بچووک کراوەتەوە) لەگەڵ "خۆ بەڕێوەبەریی" یان ڕەوایی جەماوەریی یەکسان بووە؛ "مافی هەڵبژاردنی سەربەخۆیی کە لە سایەیدا بژین" (ویلسۆن، ١٩١٦). هاوچەشنیی ئەتنیکی، لە ڕوانگەی ئەوەوە، نابێ لە داڕشتنەوەی لەهستان و ئیتالیا لەبەرچاو بگیرێن و ڕێژیمی سەرکوتکەر و دەسەڵاتی کۆڵۆنیال دەبێ بە هۆی بەڕێوەبەریی ڕەزامەندانە، خۆبەڕێوەبەریی، و چاکسازیی هەنگاو بە هەنگاو لەسەر کار لا ببرێن، نەوەک بە ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی (مانێلا ٢٠٠٧، ٤٣-٤٢). ئەوەی ویلسۆن بیری لێ دەکردەوە مافی دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی بوو (هانوم ٢٠١١، ٣٠). ئەگەرچی بیرۆکە سەرەکییەکە هی لێنین بوو، ویلسۆن لە کۆتاییدا شێوەی دیاریکردنی چارەنووسی داڕشت.

دۆخی یاسایی کوردان، کە لێکدانەبڕاو بە دەشتی نێوان دواوان و ڕۆژهەڵاتی فەلاتی ئانادۆل دا بڵاو ببوونەوە، بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ ناڕوون و لە باشترین دۆخدا پەراوێز خراو سەیر دەکرا. گێڕانەوەی خوارەوە باسی مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان لە چوارچێوەی جەنگی جیهانیی یەکەم و ئاسەوارەکانی شی دەکاتەوە. لە سەت ساڵەی ڕێککەوتنی سیڤەر دا، ئازاد کرانی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی بریتانیا و بەڵگەنامە تورکییەکان فاکتەرە سیاسی-قانوونییەکان کە بوونە هۆی دابەشکرانی کوردستان ئاشکرا دەکەن. وتارەکە مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردستان لە ڕێگای دۆکترینی یاسایی ماف، لەمەڕ شێوەی هەڵسوکەوت لەگەڵ کوردان لە کۆتایی جەنگی جیهانیی یەکەم تا نێوەڕاستی سەدەی بیستەم و لەوێشەوە تا ئەمڕۆ، باس دەکا. وەک باوە، مێژووناسان و زانایانی یاسای نێونەتەوەیی باسی ئەوەیان کردووە کە هۆیەکانی نسکۆی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی ئەرکداریی پێویست لە لایەن هاوپەیمانانەوە بەرانبەر بە کوردان، پەرتەوازەیی خودی کوردان و ناڕوونی سنووورەکانی کوردستان بە هۆی ئاڵوگۆڕە دێموگرافیەکانەوە بوون. لێرە، لەم نووسراوەیەدا، ئامانج ئەوە بووە کە لە پێشدا باسی بەڵگە سەرەکییەکان بۆ ئەو بۆچوونە بکرێ کە لە ڕاستیدا، پێویستە پاشەکشەی یەکلاکەرەوەی هێزە ئیمپراتوورییەکان دوای جەنگ و یەکێتیی نەتەوەکان، لە مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆ دروست کردنی دەوڵەتێکی تەواو سەربەخۆ بە شێوەی سەربەخۆیی سیاسی، لەبەرچاو بگیرێ. لەو ناوچەیە، مافی دیاریکردنی چارەنووس بە مەبەستی "داڕشتنەوەی دەسەڵاتی سیاسی" پێداچوونەوەی پێدا کرا. ململانێ بۆ دەسەڵات بوو بە خەباتی کوردان وەک نەتەوەیەکی دیاریکەری چارەنووسی خۆی. بە واتایەکی دیکە، درامای سەربازیی و ئایدیۆلۆژیکی کێشەکە و "سیاسەتەکانی دنیای ئیمپریالیستی" بوونە بەربەستی سەربەخۆیی

کوردان و دابینکردنی داوای نەتەوەیی کوردان دوای جەنگی جیهانیی یەکەم (وایتهاڵ ٢٠١٦). بیجگە لەوە، نەبوونی یەکگرتوویی لەنێو کوردانداً ئاکامی نادڵنیایی لە سیاسەتی بریتانیا بەرانبەر بەوان بوو. بۆیە سەرەڕای هاواری بەرز و خاسبێژیی ئایدیالیستی بۆ پشتگیری لە چەمکەکە پێش کۆتایی کێشەکە، مافی دیاریکردنی چارەنووسی سەربەخۆیی کوردان بە شێوەی کاریگەر پووچەڵ کرایەوە. چونکە لێکۆڵینەوەکە کوردستانی گەورە دەگرێتەوە. دەستەواژەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان (ڕۆژهەڵات لە ئێران)، ڕۆژاوای کوردستان (ڕۆژاوا لە سوریە)، باکووری کوردستان (باکوور لە تورکیە) و باشووری کوردستان (باشوور لە عێراق) لە سەرانسەری ئەو وتارە دا دەستەواژەی جێگای پەسەندن. پاشخانی مێژوویی-یاسایی کورد و کوردستان بە هەڵسەنگاندنی بەردەوامی مافی دیاریکردنی چارەنووس پێداچوونەوەی بۆ دەکرێ تا بە شێوەیەکی واتادار، تێگەیشتن لە دۆخی سیاسی و یاسایی کوردان کە بووە هۆی ڕێککەوتننامەی سیڤەر، هەتا ناوەڕاستەکانی سەدەی بیستەم و لەوێوە تا ئەمڕۆ، پێشکەش بکا.

کوردستانی پێش سەدەی نۆزدەهەم

سنووری نوێ و ئیمپراتوریيە سەربەخۆکان

لە سەدەی شازدەهەم، چیاکان و ناوچەی فەلاتی بەرزی کوردستان لەگەڵ پاکانە حیسابی عوسمانیی سونێ و سەفەویی شیعە، سەقامگیریی بەخۆیەوە دیت. لە ڕوانگەی جوگرافیاییەوە، کوردەکان لە سنووری ئەو دوو ئیمپراتوریيە بە لێک هەڵنەبڕاوی، لە پەراوێزی هەر کامیان، دەژیان. ئیمپراتوریيە ناوەندگەرایەکەی عوسمانی ڕایەڵەی سونێ لە ڕۆژاوای ئانادۆڵ و تراکیا دامەزراند. لەگەڵ ئەوەشدا، سەفەوییەکان (لە ١٥٠٢ دامەزرا) لە ١٥٠٧ دەستیان بەسەر ناوچە کوردییەکانی دیاربەکر، لە ١٥٠٨ موسڵ و لە ١٥١١ ناوەندی ئانادۆڵ داگرت. ئیمپراتوری عوسمانی، سوڵتان سەلیمی یاووز، لە ٢٣ی ئاگوستی ١٥١٤ لە چاڵدێران (باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان) لەگەڵ سەفەوییان جەنگا و بە سەریاندا سەرکەوت. لە ١٥١٤، کوردەکان ڕێککەوتننامەیەکیان لەگەڵ سوڵتان واژۆ کرد کە ئیمپراتوری عوسمانی ئەرکدار دەکرد "سەربەخۆیی و ئازادیی میرنشینە کوردەکان" بپارێزێ و "دژی دەستدرێژیی دەرەکی پشتگیریی کوردان بکا". لە بەرانبەردا کورد "لە جەنگەکانی تورکان پشتگیرییان لێ بکەن (مەلا ٢٠٠٥، ٦٥).[١] سنووره نوێیەکان لە ڕێککەوتننامەی زەهاو دیاریکران (١٦٣٩) (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ٢٦-٢٥).

لەت کردنی ئەستوونیی کوردستان

پاش چەند شەڕ، پەیماننامەی ئاماسیا لە ٢١ی مارچ، ١٥٥٥ واژۆ کرا. عوسمانییەکان، سەفەوییەکانیان وەک یەکەیەکی سەربەخۆی ئایینی-سیاسی قبووڵ کرد. پەیماننامەی زەهاو (قەسری شیرین)[٢] پەیماننامەی ئاماسیای پەسەند کرد و جوگرافیای تورک-پارس لە ١٧ی مای، ١٦٣٩ دیاریکرا (بارفیلد ٢٠١١، ٧٤)، ئەگەرچی هێشتا کۆتایی پێهێنەر نەبوو. هەتا سالّی

[١] ١٥ سالّ دواتر ڕێککەوتننامەکە لە لایەن تورکانەوە پێشێل کرا.

[٢] زەهاو (لە کوردیدا) یان زۆهاب

١٩١٤ سنووورەکان وەک سنووری نێونەتەوەیی، ئەویش دوای چەند جار دانوستان بە یاوەریی کۆمیسیۆنی نێونەتەوەیی و دوولایەنە لە بارەی دەسنیشان کردنی سنووورەکان، ددانیان پێدا نەهێنرا (ئاتەش ٢٠١٩). پەیماننامەی زەهاو خاکی لێک دانەبڕاوی کوردانی بە شێوەی ئەستوونی کردە دوو لەت؛ لە سەتا ٧٠ ی خاکی کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی (ئیزەدی ١٩٩٢، ٥١، ڤان بروینەسەن ١٩٩٢، ١٤٤). بەڵام، رێککەوتنەکە لەبەر چاوچنۆکیی تورک و فارسان بۆ پەرە پێدان بە ناوچەی ژێر دەسەڵاتیان (ئۆبالّانس، ١٩٩٦، ٣) و سەربەخۆیی ناسەقامگیریان، کە هاندەرەکەی وەفاداریی بگۆڕی کۆمەڵگەکان لە ناویاندا هی کوردەکان بە هۆی سەرهەڵدانەکانیان دژی ناوەند بوو، بە لەرزۆکی مایەوە. کاریگەریی پەیماننامەکە تا کۆتایی سەفەوی لە ١٧٢٢ درێژەی هەبوو. بەریەککەوتن درێژەی هەبوو، بەڵام ناکۆکییەکانی دواتر بە پەیماننامەی کوردان (٤ی سێپتەمبەر، ١٧٤٦) کۆتایی پێهات؛ کە سنووورەکانی ١٦٣٩ی سەپاندەوە، لە ئاکامدا، یەکەم پەیماننامەی ئەرزەڕۆم (یان ئەرزوڕۆم، ٢٨ی جولای، ١٨٢٣)، کە لەوێدا باسی کوردستان کراوە، کۆتایی بە شەڕەکان هێنا و بووە بناغەدانەری پێوەندیی داهاتوو لە نێوان عوسمانی و پارسییەکان (ئۆشی ٢٠٠٤، ٧٣). دووهەم پەیماننامەی ئەرزەڕۆم لە ١٨٤٧ بە دەستێوەردانی ڕوسیا و بریتانیا، کە سنووورەکانی بە یەکجاریی دەسنیشان کرد و کۆتایی بە شەڕە جارەبەجارەکان هێنا، واژۆ کرا. دواییین پرۆتۆکۆڵەکان لە لایەن پارسەکان و عوسمانییەکان لە ٢٧ی ئۆکتۆبر، ١٩١٤، بۆ دیاریکردنی پانتایی خاکی هەر دوو لا بە شێوەی کۆتایی پێهێنەر واژۆ کران. (ئاتەش ٢٠١٩).

کوردستان لەناو ئیمپراتوریی عوسمانی دا گونجێندرا، کە دەسەڵاتی ڕەهای بەسەردا سەپێنرا و هەر جۆرە بەرهەڵستکاریی دژی سیاسەتە ناوەندگەراکانی کۆتایی پێهێنرا. کوردەکان پێوەندییە توندوتۆڵەکانیان دەگەڵ هاوئەتنیکەکانیان لە ئیمپراتوریی عوسمانی پاراست، هاوکات ئازادیی بەربڵاویان لە سەردەمی قاجاردا پێدرابوو (مەک داوان ٢٠٠٣، ٦٧-٧٦). بەڵام، لە ئاکامدا لە سەدەی نۆزدەهەم کوردستان تووشی ئاڵوگۆڕی مەزنی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئایینی بوو و دەگەڵ چوونەسەری ئاستی هۆشیاری نەتەوەیی لەناو کوردان و گرووپەکانی دیکەی ناوچەکەدا، هاوکات ئیمپراتوریییەکانی عوسمانی و پارس هەرکامیان زۆرتر ناوەندگەرا بوون. هەر دوو ئیمپراتوریییەکە بۆ ملکەچ کردنی کوردان و پتەوکردنی سەربەخۆیی خۆیان، کوردستانیان سەرکوت دەکرد.

کوردستانی سەدەی بیستەم

بە درێژایی مێژوو، دیاریکردنی چارەنووسی ئەتنیکی وەک ئایدیالێکی دێموکراتیک لە باشترین حاڵەتدا دەورێکی ئاشکرای لە دیاریکردنی سنووورەکان و لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا گێڕاوە. پێش جەنگی جیهانیی یەکەم، مافی دیاریکردنی چارەنووس وەک مافێکی ڕەگەزپەرستانەی ئێلیتی سپی پێستی ئوروپایی خۆی دەنواند. بە کردەوە، ئەو چەمکە وەک مافی دیاریکردنی چارەنووسی بێگانان لە لایەن هاوپەیمانان لە جەنگی جیهانیی یەکەم بۆ داڕشتنەوەی جوگرافیای سیاسیی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کەڵکی لێ وەرگیرا، بەو مانایە کە هێزەکانی هاوپەیمان (هاوپەیمانان) بڕیاریان لەسەر چارەنووسی خەڵکی ناوچەکە دا. بەڵام، ئەوە وردە وردە وەک پرەنسیپێکی هاوواڵاتێتی بۆ بە فەرمی ناسینی هێندێک ناوچەی دیاریکراوی ئوروپا، پەرەی پێدرا. واتە، کارکردی

پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووس بوو بە ئامرازێک بۆ هێنانە کایەی ئاشتی لە کاتی جەنگی جیهانیی یەکەم و دواتریش، ئەگەرچی جێبەجێ کردنەکەی زۆر گشتی، لێڵ، نایەکسان و ناڕوون بوو. ئەوە هەم لە پێشنووسە کۆتاییەکەی پەیماننامەی ئاشتیی ڤەرسای و هەروەها ڕێککەوتنی یەکێتیی نەتەوەکان خۆی دەنوێنێ (لێرە بەولاوە بە یەکێتی ناوی دێ).

۱۹۰۸ تا جەنگی جیهانیی یەکەم

بە درێژایی چەند سەدە و لە دوای گونجاندنی کوردستان لە ناو ئیمپراتورییەکانی عوسمانی و پارس دا، کوردان بە شێوەی جیاواز هاوکاریی یەکتریان کردووە و دژی دەسەڵاتی سیاسی ئەو ئیمپراتوریانە بۆ بەدەستەوەگرتنی کۆنترۆڵی شوێنی ژیانی خۆیان، بەو ئامانجە کە بتوانن دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان دامەزرێنن، سەرهەڵدانیان کردووە. خانەدانە ناڕازییەکانی بەدرخان و سەیدەکانی نەهری (شەمدینان) دامەزێنەری خولیاکانی خۆبەڕێوەبەری و جیاییخوازی کوردستان بۆ چارەسەرکردنی پرسی کورد لە چوارچێوەی سنووڕەکانی عوسمانیدا بوون؛ ئەوی پێشدا بە ڕێبازی ئایینی و ئەوی دیکە سێکولار. شوناسی ئەتنیکی یان نەتەوەیی لەناو کوردان دا باو بوو، بەڵام شوناسی کۆمەڵایەتی ئوممە (کومەڵگە یان کولتووری موسڵمانان لەناویاندا هی ئیمپراتوری عوسمانیش) لە ناو ئیمپراتوری عوسمانیدا زاڵ بوو. بەڵام، وردە وردە، تورک پەلکێشی پشتگیریی لە ئەتنۆ-ناسیۆنالیزمی توندڕەوی تورکی وەک ئامرازێک بۆ دڵنیابوون لە یەکگرتوویی ئیمپراتورییەکە کران (مەکداواڵ ۲۰۰۳، ۹۳-۹۰). ئەوە دوای ۱۹۱۳ گەشەی کرد (ئونگور ۲۰۱۲).[۱] لە هەمان کاتدا دۆخی کوردانی پارس (کە دواتر بوو بە ئێران) تا ڕادەیەک ئاشتییانە بوو، بە لاّم، لە ١٨٦٦ هۆزی موکری جووڵانەوەیەکی کورتی خۆبەڕێوەبەریان دەست پێکرد کە بە مەرگی نەخوازراوی فەرمانڕەوای ناوچەکە کۆتایی پێهات. دواتر، شێخ قازی فەتاح سەرهەڵدانێکی نوێی لە ۱۹۰۰ دەست پێکرد بەڵام دەسبەسەر کرا (مەکداواڵ ۲۰۰۳، ۱۰۳-۱۰۱).

شۆڕشی تورکە لاوەکان (۱۹۰۸)؛ داوای خۆبەڕێوەبەریی لەناو ئوممە دا

دەگەڵ شۆڕشی تورکە لاوەکان لە جولای ۱۹۰۸ بەڵێنی دەوڵەتێکیان دا (قەت جێبەجێ نەکرا) کە نوێنەرایەتی هەموو خەڵک بکا (مەکداواڵ ۲۰۰۳، ۹۰-۸۷)، زیندوو کردنەوەی یاسای بنەڕەتی سێکولار هی ١٨٧٦ لە لایەن کۆمیتەی یەکێتی و پێشڤەچوون ڕاگەیێندرا.[۲] بەڵام ژمارەیەک کورد دەوری گرینگیان لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا هەبوو، لە ناویاندا ۱۰ نوێنەری پارلمانی عوسمانی و پلەی وەزیر لە دەوڵەت دا. ئەوە یەکسانیی نێوان موسڵمان و ناموسڵمانانی باشتر کرد. لە سیستەمی میللەتدا، ناموسڵمانەکان (زیمی) مافی کەمتر لە موسڵمانانیان هەبوو و دەبوو باج (جیزیە) بدەن (بورگیس ۲۰۰۹). نازناوی ئەتنیکی و نەتەوەیی بەپێی قانوونی ڕێکخراوان هی ئاگوستی ۱۹۰۹، قاچاخ بوو. ژمارەیەک یانەی کوردی پاش پەسەندکرانی ئەو قانوونە دامەزران بەڵام ، قانوونەکە یانەکانی دامەزراو بە گوێرەی نەتەوەیی ئیزنی تێوگلان لە سیاسەتیان پێ نەدرابوو. ئیبراهیم

[۱] لە دوای کودەتای بابی عالی (ئونگور ۲۰۱۲).

[۲] یان کۆمەڵگای یەکێتی عوسمانی

پاشای میللی چەند حەوتوو دوای پەسەند کرانی یاسای بنەڕەتی سەرهەڵدانی کرد بەڵام پاشان ملکەچ بوو (مەلا ٢٠٠٥، ٩٦) ئەوە چارەنووسی سەرهەڵدانەکانی شوێنەکانی دیکەی کوردستانیش بوو (کلاین ١٩٩٦)[١].

چەمکی ئیسلامیی ئوممە، کە بناخەی سیستەمی میللەتە، بە چەمکی سێکولاری دیکە وەک "نەتەوە"، "کۆمەڵگە" (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ٩٦-٩٣) و لێک جیا کردنەوەی نەتەوەیی جێگۆڕکێی پێکرا. بەڕاستی، ئیسلام، شەریعەت و ئامانجی دروست کردنی کۆمەڵگەیەک بۆ سەرجەم موسڵمانان کە بە هۆی ئایینەوە لێک گرێ درابوون وەک هەڵمەتێک دژی هەر جۆرە هەوڵی نا ئایینی لە لایەن تورکە لاوەکانەوە بۆ دروست کردنی وڵاتێک بە گوێرەی پێناسە نەتەوەییەکان بوو. بۆیە، کورد کە زۆرینەیان موسڵمان بوون، بە هۆی ئەو سیستەمەوە هیچ باڵا دستییەکیان بەسەر ئەوانی دیکەدا نەبوو جگە لەوە کە سەرۆک هۆزەکانیان مافی کەمێک سەربەخۆییان لە ژێر دەستی عوسمانییان دا هەبوو. سەرەڕای ئەوە، ئیسلام نەبووە هۆی هیچ جۆرە یەکێتییەکی سیاسی لە نێو کوردان و ڕێبەرە ئیسلامییەکانیان، عولەما، و تورکەکان، بە هۆی نەبوونی لێکدانەوەی گەردوونیی لە ئیسلام دا یان بوونی لێکدانەوەی هاوچەشن لەناو بڕوادارانی دا، لە ناویاندا سونئی یان شیعە، و هەڵوێستی هەرکام لەو لایەنانە لەمەڕ باڵادەستیی شێوازی خۆیان (سولەیمانی ٢٠١٤، ١٩٨-١٥٥). ئەوە بووە هۆی ناسیۆنالیزمی کێبڕکێکار کە هێشتا ماوە. لێکدانەوە جیاوازەکان بوونە هۆی کەڵک وەرگرتنی ئەو وڵاتانەی کورد لێیان دەژین، لە ناوی سووڕە (بەش) ی قورئان بۆ ڕەواییدان بە سەرکوتکردنی کوردان، بۆ وێنە ئەلفەتح (سەرەکەوتنەکە) یان جیهاد (شەڕی پیرۆز) لە لایەن ڕێژیمی ئێران لە ١٩٨٠، ئەلئەنفال (دەسکەوتەکە) لە هەشتاکانی زایینی لە لایەن ڕێژیمی بەعس لە عێراق، و ئەتتین و زەیتون (هەنجیر و زەیتون) یان ئۆپەراسیۆنی لقی زەیتون لە لایەن تورکیەوە دژی کوردانی ڕۆژاوا لە جانیواری ٢٠١٨.

شێخە کوردەکانی موسڵ، لە ناویاندا عەبدولسەلام بارزانی، بۆ جاری دووهەم[٢] داوایەکیان لە ١٠٩٠ پێشکەشی نیشتمانپەروەرانی کورد لە ئەستەمبوڵ کرد، کە تیایدا پێشنیاری خۆبەڕێوەبەریی ناوچەیی کوردستانیان کردبوو و داوای "هەڵبژاردنی زمانی کوردی بۆ مەبەستی پەروەردە و فێر کردن، دامەزراندنی کاربەدەستانی کورد؛ [و] پەسەند کردنی یاسای شافعی ..." یان کردبوو (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ٩٨). عەبدولڕەزاق بەدرخان، بە مەبەستی دروست کردنی نەتەوەی کورد بە هۆشیاریی نەتەوەییەوە (ڕەینۆلدز ٢٠١٧، ٣٩)، و مەلا سەلیم لە ١٩١١، دەگەڵ سمکۆی شکاک لە ورمێ و شێخ تەها، بە هەمان شێوە ڕێبەریی جووڵانەوەیەکیان کردبوو. ئەوان داوای مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان و مودێلی "نەتەوەی دیکە"یان کردبوو [وەک خۆی کۆپی کراوە][٣] تا یەکەیەکی خۆبەڕێوەبەر لە ژێر پارێزگاریی ڕوسیە دامەزرێنن. لەگەڵ ئەوەشدا، پێشنیارەکەیان لە لایەن زۆر لە کوردانەوە پشتیوانی لێ نەکرا چونکە پێیان وابوو ڕوسیە ڕۆژهەڵاتی ئانادۆڵی بۆخۆی دەوێ. جووڵانەوەیەکی ناسیۆنالیستی خەریک بوو لە بەهاری ١٩١٣ دژی کۆمیتەی یەکێتی و پێشڤەچوون سەر هەڵدا، بەڵام حوسێن بەدرخان لە

---

[١] کلاین ئاماژەی بەوە کردووە کە سەرهەڵدانی ئیبراهیم میللی پاشا پێوەندییەکی کەمی بە ناسیۆنالیزمەوە هەبووە. ئەو پێوەندیی نزیکی دەگەڵ ڕێژیمی عەبدولڕەحمانی دووهەم پاراستبوو و کاتێک سەرهەڵدانی کرد کە ڕێژیمە شۆڕشگێرە نوێیەکە هەوڵی دابوو حکوومەتی بەسەردا بکا.

[٢] یەکەمیان لە ١٩٠٧ دوای کۆنفرانسێکی ڕێبەرانی کورد پێشکەش کرابوو. عەبدولسەلام بارزانی لە دێسەمبەری ١٩١٤ لە لایەن پارێزگاری موسڵەوە لە سێدارە درا.

[٣] وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٦٠٨/٩٥، تەلەگرام، ئەفسەری سیاسی، بەغدا، بۆ [وەزارەتی کاروباری دەرەوە؟]، ١٥ی ئاپریل، ١٩١٩، ژمارە ٤٣٨٠، کە لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٣٠٧).

مای ١٩١٣ کوژرا (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٠١-٩٩) و، دوای ڕووخانی ئیمپراتوریی ڕوسیە و سوپای ڕوس، عەبدولڕەزاق بە دەست هێزەکانی عوسمانی لە کۆتایی ١٩١٨ لە سێدارە درا (ڕەینۆڵدز ٢٠١٧، ٤١).

جەنگی جیهانیی یەکەم

ئاسەوارەکانی جەنگی جیهانیی یەکەم قەرار بوو ساتەوەختێکی گونجاو بۆ نەتەوە و کەمینە نەتەوەکان بۆ وەدیهێنانی داوای مافی دیاریکردنی چارەنووس بێ. بەڵام وەک لە پەیماننامەکانی ئاشتیدا ئاشکرا بوو، لەبەر بەرژەوەندییە سیاسی و کولتوورییەکان جێگۆڕکێی پێکرا؛ وڵات دروستکران و دەستاودەست کران، بێ دان پێدانان بە مافی دیاریکردنی چارەنووسی خەڵکەکانی. هیچ گشتپرسییەک نەکرا، لەگەڵ ئەوەشدا چەند ناوچە بە بێ دەنگدانی جەماوەری دەسنیشان کران. ئاڵوگۆڕ لە نەخشەی ئوروپا تا ئاستێکی بەرز بە گوێرەی هێڵە نەتەوەییەکان جێبەجێ کرا، بەڵام لە ناوچەی خاوەن تێکەڵاوی ئەتنیکی، دۆخەکە پێچەڵپێچتر بوو. بە گوێرەی دۆخی سنووریی، کۆمەڵگەیەک دەیتوانی وەک گەلێک سەیر بکرێ کە شیاوی بوون بە دەوڵەت بوون یان وەک کەمینەیەک دیاری کرابان کە دەبوو بە گوێرەی پەیمانێک بپارێزرێن. ئاکامەکەی نەبوونی یەک چەشنی و ناتەباپی لە جێبەجێکردنی مافی دیاریکردنی چارەنووس بوو. لەو ڕوانگەوە، کوردستان ڕێزپەڕ نەبوو. بە پێچەوانەی عەرەب، جووڵەکە و تورکان، کوردەکان پشتگیرییان لە هەوڵی نەتەوەیی-ئەتنیکی بۆ دروست کردنی دەوڵەتی خۆیان دەکرد.

جەنگی جیهانیی یەکەم (١٩١٨-١٩١٤) بناخەدانەری پاکتاوی ئەتنیکی ئەرمەنی، کریستیان، کورد و ئاسۆرییان بوو. دەگەڵ هێرشی ڕوسان، کوردستان بوو بە گۆڕەپانی پێکدادان. جەنگ بوو بە هۆی پێوەندیی کورد و تورک دژی هاوپەیمانان (بریتانیا، فەرانسە و ڕوسیە). کوردەکان لە دوژمنایەتی تورکان، کە لە لایەن تورکە لاوەکانەوە، بۆ ئاسیمیلە کردن و لەناوبردنی شوناسی ئەوان بەڕێوە دەچوو، ئاگادار نەبوون (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٠٦-١٠٤؛ ئۆباڵانس ١٩٩٦، ١١-١٠؛ ئۆشی ٢٠٠٤، ٢٠١). بەڵام کوردەکان، هیوادار بوون بە ئامانجەکانیان بگەن. لە جولای ١٩١٦، سوپای تورک بەشێک لە باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گەمارۆ دا، بەڵام ڕوسەکان لە مارچی ١٩١٧ سەرکەوتن، تەنیا بۆ ئەوە کە بە هۆی شۆڕشی بۆلشەڤیکی لە ئۆکتۆبری ئەوساڵەدا پاشەکشە بکەن. کێشەکە لە دێسەمبەر بە ئاگربڕ لە نێوان بۆلشەڤیک و تورکان دا کۆتایی پێهات.

سەردەمێکی نوێی ژیانی سیاسی بە بێ ڕاوێژ

ڕێککەوتنی نهێنی سایکس-پیکۆ-سازۆنۆف (١٩١٦)

لە کاتی جەنگ دا، پلانەکان بۆ دابەشکردنی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتوری عوسمانی، بێ ئەوەی زۆر گوێ بدەنە ئەو گەلانەی پلانەکان دەیگرتنەوە، دارێژران. پێش کۆتایی جەنگی جیهانیی یەکەم، گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست چارەیەکیان جگە لە قبوونکردنی سنووره نوێیەکانی مامەڵە لەسەرکراو لە ڕێککەوتنە نهێنییەکەی سایکس-پیکۆ-سازۆنۆف (١٦-١٥ی مایی،

١٩١٦) نەبوو (فرۆمکین ٢٠٠١)،[١] بە فەرمی وەک ڕێککەوتنی ئاسیای بچووک ناسراوە. بریتانیا، فەڕانسە و ڕوسیەی تزاری خاکی عوسمانییەکانیان لەت کردبوو: کیلیکیا، لوبنان و سووریە بۆ فەڕانسە؛ عێراق و فەلەستین بۆ بریتانیا؛ ئەستەمبوڵ و کەنداوەکان بۆ ڕوسیە (پالمەر ١٩٩٤، ٢٤٠-٢٣٩)؛ و بەشی باشووری ڕۆژاوای عوسمانی بۆ ئیتالیا. پاش کشانەوە و واز هێنانی ڕوسیە لە داواکانی و بە گوێرەی ڕێککەوتنی ٢٣ی دێسەمبەر، ١٩١٧ لە نێوان فەڕانسە و بریتانیا، کوردستان خرایە سەر "ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئینگلیز" (دەستەواژەیەک لە نێوان فەڕانسە و ئینگلیز لەمەڕ چالاکی لە باشووری ڕوسیە کە لە وودوارد و باتلەر دا لە ١٩٤٩ ئاماژەی پێکراوە). دواتر، کاتێک دەوڵەتی ڕۆم ئاگاداری مامەڵەکە بوو، ناوچەی C (باشووری ئانادۆڵ) درا بە ئیتالیا (ئۆشی ٢٠٠٤، ١٠٨).[٢]

بە گوێرەی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆ-سازۆنۆف، کە وتووێژە نهێنییەکان بۆی لە دێسەمبەری ١٩١٥ دەستیان پێکردبوو، قەرار بوو کوردستان لە نێوان ناوچەکانی ژێر بەڕێوەبەرایەتیی فەڕانسە (سووریە و لوبنان)، ناوچەکانی ژێر بەڕێوەبەرایەتیی بریتانیا (عێراق و دەوڵەتە عەرەبەکانی دیکە)، ناوچەکانی ژێر بەڕێوەبەرایەتیی ڕوسیە (ئەرمەنستان و ئازەربایجانی ئەمڕۆ) و ناوچەی ژێر دەسەڵاتی پارس، دابەش بکرێ. هەر جۆرە ڕاستکردنەوەیەکی سنووورەکان بەبێ ئاماژە بەو حەشیمەتە کرا کە کاریگەریی هەبوو لە سەریان، چونکە مافی دیاریکردنی چارەنووس ببوو بە دروشمێکی بەتاڵ. بەبێ لەبەرچاوگرتنی ڕەوانبێژییەکەیان، هاوپەیمانان ئامانجی چاکسازیی دێموکراتیکی دەوڵەتداریی یان بڕەودان بە مافەکانی کەمینەیان پاشگوێ خست.

چونکە کوردەکان جێگای سەرەنجی سەرەکیی بریتانیا نەبوون، داواکانی گەلی کوردستان بێ وەڵام مانەوە، و ئەگەرچی موسڵ لە ژێر پارێزگاریی فەڕانسە دابوو، بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسییەکانی بریتانیا موسڵی کردبوو بە جوغزی سەرنج. بۆ گەیشتن بە ئامانج، ئارنۆڵد تۆینبی پێشنیاری "کوردستانێکی خۆبەڕێوەبەر"ی بە سایکس کرد. بەڵام پلانەکە هەموو کوردستانی نەدەگرتەوە.[٣] ئەو تەنانەت پێشنیاری کرد باکووری کوردستان بخرێتە سەر پارس بەو مەرجە "پارێزگایەکی خۆبەڕێوەبەر بە یارمەتی بێگانە، ڕەنگبێ مەبەستی بریتانیا بووبێ" دروست بکرێ (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١١٨-١١٧). ئەو پێشنیارانە لە لایەن سایکسەوە ڕەت کرانەوە، چونکە ئەو بیرۆکەیەکی دیکەی بۆ دروستکردنی "ئیمارەتێکی سەربەخۆی کوردی" بە موسڵیشەوە هەبوو،[٤] یان "کوردستانێکی خۆبەڕێوەبەر، بێ کەرکوک، ئاڵتون کوپری و هەولێر [...]، بەڵام بە ناوچەکانی تا سیرت و ئەوبەری تا ورمێ و ساوج بوڵاق (مەهاباد)" (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١١٨). دواتر، هەوڵی دا "دەوڵەتێکی کاتیی کوردی" کە شێخ مەحمود

---

[١] ئەگەرچی بە گشتی وەک "ڕێککەوتن" باسی لێوە دەکرێ، ئەوە ئاکامی چەند ئاڵوگۆڕ لە نێوان وەزیرانی کاروباری دەرەوەی بریتانیا، فەڕانسە و ڕوسیەیە. ئەوە تەنیا "بەڵگەنامە" یان "مامەڵەیەک"ی نهێنی نییە.

[٢] نوسینگەی بەڵگەنامە گشتییەکان، وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٦٠٨/٨٣ ژمارە ٣/٥١٠٤-٨-٣٤٢. ئاخاوتنی نێوان نوێنەرانی بریتانیا و ئیتالیا لەمەڕ ئاسیای بچووک

[٣] وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٣٧١/٣٤٠٧، تۆینبی بۆ سایکس، یادداشت، ١٢ی ئۆکتۆبر، ١٩١٨.

[٤] ئەوە لە لایەن پیکۆ ڕاست کرایەوە چونکە "بە پێچەوانەی بەرژەوەندییەکانی فەڕانسە بوو." وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٦٠٨/٩٥، ڕاپۆرت لەمەڕ دۆخی کوردستان لە یادداشتەکانی وەزیر لە کۆنفرانسی نێوان وەزارەتەکان لە بارەی کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ١٥ی سێپتەمبەر، ١٩١٩، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٥١٩).

بەرزەنجی دایمەزراندبوو بە فەرمی بناسێ (ئیزەدی ٢٠٠٤؛ ئەسکەندەر ٢٠٠٠)، بەڵام شێخ، کە بە خۆی دەگوت "پاشای کوردستان" (وەک بەرهەڵستکارێکی شا فەیسەڵی یەکەم) داوای بەرفراوانتر کردنی دەسەڵاتی دەوڵەتی کوردی کرد تا سنە لە پارس بگرێتەوە (جاویدە ٢٠٠٦، ١٧٣/١٧٥). بەڵام بریتانیا کە لە گۆڕینی سنووری پارس بە گومان بوو، پێشنیاری "کوردستانی یەکگرتوو"ی ڕەت کردەوە.[١]

ڕێککەوتنە پێشتر ڕاگەیەنراوەکەی نێوان بریتانیا و فەڕانسە لە سووریە داوای دامەزراندنی دەوڵەتانی نەتەوەیی و بەڕێوەبەرایەتی پێشبینیکراو لە کەڵکی ئازادانە لە دەسپێشخەریی و ویستی خەڵکی نیشتەجێی ئەوێندەرێی کرد لەگەڵ ئەوەشدا هیچ ئاماژەیەک بە مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان نەکرابوو. لە هەمان کاتدا، سمایل ئاغای سمکۆی فیدراسیۆنی هۆزی شکاک (کوهی-کەمالی ٢٠٠٣، ٨٨-٦٦)[٢] چوار ساڵ پێشتر (ڕۆمانۆ ٢٠٠٦، ٢٢٢) بە کردەوە بەشێک لە کوردستانی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دامەزراندبوو (مەک‌داوڵ ٢٠٠٣، ١٢٥-١١٩).

هێزە هاوپەیمانەکان و کوردستان

بریتانیا و ڕوسیە، بە دەوڵەتی سۆفیەتی دوای شۆڕشیشەوە، بە گوێرەی ڕێککەوتنی ١٩٠٧ لە پارس حزووریان هەبوو و سوپای سووری ڕووسیە پشتگیری لە سەرهەڵدانێک لە باکوور کرد. لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە لە ژێر دەسەڵاتی ڕوسیەدا بوو، سمکۆ دەسەڵاتداری ناوچەکە بوو (مەک‌داوڵ ٢٠٠٣، ٢١٦-٢١٤) و بە ئەرکی خۆی دەزانی کە "سەربەخۆیی کوردستان ڕابگەیەنێ."[٣]

دوای ڕێککەوتن لەسەر ئاگربڕ لەگەڵ تورکە عوسمانییەکان، بریتانیا لە ٢٥ی ئۆکتۆبر کەرکوکی داگیر کرد، خانەقین و سلێمانی لە دێسەمبەر و، موسڵ لە ٣ی نۆڤەمبەر (مەک‌داوڵ ٢٠٠٣، ١٠٩-١٠٦؛ عەتارۆدی ٢٠٠٣، ٥٥-٥٢؛ ئێدمۆندز ١٩٥٧). وێدەچێ کاتی جێبەجێ کردنی ئەو کارە لەبەر وەدەرەنگی کەوتنی گەیشتنی هەواڵەکە بە لایەنەکانی شەڕ و کۆی مەرجەکانی ئاگربڕەکە بێ. بێجگە لەوە، بڕگەی ٧ی ئاگربڕەکە ئیزنی دابوو بە هاوپەیمانان تا خاڵە ستراتیژیکەکان بۆ ئاسایشی خۆیان داگیر بکەن. ئەو گێڕانەوە پشتڕاستی دەکاتەوە کە بریتانیا پێشتر پلانێکی بۆ جیا کردنەوەی باشووری کوردستان (دواتر عێراق)، بە هۆی گرینگیی ئابووری، واتە نەوت، و هەر وەها پێوەندی لەگەڵ هیندوستان، لە باقی ناوچە کوردییەکان هەبوو. لە ناو دەوڵەتی

---

[١] تەلەگرام، سەرۆک ئەفسەری سیاسی، بەغدا، بۆ نوسینگەی هیندوستان، ١٢ی مای، ١٩١٩، ژمارە ٥٣٥۴ [وەزارەتی دەرەوە ٦٠٨/٩٥]؛ یادداشتەکانی وەزارەتی دەرەوە، ٢۶ی مای، ١٩١٩ لە بارەی داهاتووی کوردستان [وەزارەتی دەرەوە، ٦٠٨/٩٥]، نامە، بەڕێز لویس مالّەت بۆ بەڕێز بالفور، لەندەن، بۆ لۆرد کارزۆن [وەزیری دەرەوەی کاربەڕێکار]، ٢٧ی مای، ١٩١٩، ژمارە ٨٢١ [وەزارەتی دەرەوە ٦٠٨/٩٥]؛ و ئاگادار کردنەوە لە لایەن بەشی سیاسی، بەڕێوەبەرایەتی هیندوستان، لەبارەی "نێوان دووواوان:پێوەندییەکانی بریتانیا دەگەڵ کوردستان،" ٢٧ی ئاگوست، ١٩١٩، [وەزارەتی دەرەوە ٦٠٨/٩٥]، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٣٣٣، ٣٥۴، ٣٥٧، ٥٠٨).

[٢] بۆ زانیاریی وردتر لەبارەی سەرهەڵدانەکەی، بڕوانە کوهی-کەمالی، بەشی ٣.

[٣] یادداشتێک بە ناوی "کوردستان،" ١٠ی فێبریواری، ١٩١٩، ئاماژە بە کۆکراوەی هەواڵگریی ژمارە ٢٩١ هی ١٥ی جانیواری، ١٩١٩ [ئەیر ٢٠/٥١٢]، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٢۶۴).

بریتانیادا، بۆچوونە تاکە کەسییەکان و کێشمەکێشی بیرۆکراتیک لە نێوان وەزیری کاروباری هیندوستان، وەزارەتی جەنگ، وەزارەتی هیندوستان و وەزارەتی کاروباری دەرەوە دارِشتنی سیاسەتیان ئالّۆز کرد. بەلّام دیاریکردنی چارەنووس قەت لە ئاجێندای بریتانیا دا گرینگی پێنەدرا. سیاسەت بەرانبەر بە کوردان و خاکی کوردستان ناکۆک و لە پەراوێز دا مایەوە. بە ڕێککەوتنی ئاگربڕی مودرۆس لە ٣٠ ئۆکتۆبر، ١٩١٨، جەنگی جیهانیی یەکەم کۆتایی هات و ئیمپراتوری خۆ بەدەستەوەدەری عوسمانی چاوەڕوانی دابەشکرانی خاکەکەی بە دەست هێزە سەرکەوتووەکانەوە بوو (یادیرگی ٢٠١٧، ١٦١). ئەگەرچی پێشڤەچوونەکانی سیاسی لە سەرەتاکانی ١٩١٩ کوردانی لێک بلّاو کردبوو، ئەوان درێژەیان بە خرۆشان بۆ "سەربەخۆیی تەواو، بێ دەستێوەردانی دەرەکی"دا.[١] بە داگیرکرانی بەشێک لە ئانادۆل لە لایەن ئیتالیا و یونانەوە لە مای ١٩١٩ و هەڕەشەی دروست بوونی دەوڵەتێکی کریستیان، کوردەکان لە ترسی لەکیسچوونی ئەگەری خەونی کوردستانی سەربەخۆی خۆیان و تاوانبار کران بەوە کە دەیانهەوێ بە هەر شێوەیەک بێ "کوردستانی مەزن" دروست بکەن؛ لە خولیاکانیان ناهومێد بوون.[٢] لە ٧ی نۆڤەمبەر، ١٩١٨، بانگەوازێکی هاوبەشی ئینگلیزی-فەڕانسەیی داوای "ئازادی [یان ڕزگار کردنی] تەواو و یەکجاریی سەرجەم ئەو گەلانەی کە بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لەلایەن تورکانەوە سەرکوت کراون، و دەوڵەتی سەربەخۆ و بەڕێوەبەرایەتییەک کە دەسەلّاتی خۆیان لە دەسپێشخەری و ویستی [یان هەلّبژاردنی] ئازادی خەلّکی [خۆجێیی] خۆیانەوە بێ" کرد.[٣] بەلّام ئەوە داوایەک بوو کە قەت بۆ کوردان جێبەجێ نەکرا.

لە هەمان کاتدا، مستەفا کەمال (دواتر ئاتاتورک) بەرگرییەکی بۆ پاراستنی بالّادەستی خاکیی دەوڵەتی عوسمانی دژی هەر شێوە جووڵانەوەیەکی جیاییخوازیی کوردی بۆ "دروست کردنی کوردستانێکی سەربەخۆ"ی ڕێکخستبوو.[٤] بریتانیا نەیدەتوانی کارێک بکا تا کوردەکان دژی ئیمپراتوورییەکە سەرهەلّدان بکەن، ئەگەرچی کوردەکان لەبەر هەلّوێستە "خائینانەکانیان" لەمەڕ سەربەخۆیی کوردستان هەڕەشەی کوشتنیان لێ کرابوو. پرۆپاگاندای بەهێزی پان-ئیسلامی و پان-تورکی قەناعەتی بە زۆربەی هۆزە کوردەکان هێنابوو تا پشتیوانی لە کەمالیزم وەک "سۆزداریی بەرانبەر بە عوسمانیان لە دژی هێزە کۆلۆنیالیستەکان" بکەن (سولەیمانی ٢٠١٤، ٢٨٠). بەو شێوەیە، تورکە ناسیۆنالیستەکان تا سەرەتاکانی ١٩٢٠، ئیدیعاکانیان لەبارەی ناوچە کوردی و ناعەڕەبەکانیان وەڕاستی گێڕا (مەکداوالّ ٢٠٠٣، ١٣١-١٢٦). پشتگیریی لە کەمالیستەکان زۆری نەخایاند چونکە کوردەکان بۆیان ئاشکرا بوو کە تورکەکان ئامانج و بەرنامەی شاراوەیان هەبووە و دژی هەر جۆرە چاکسازییەک دەوەستنەوە. ئەوە بووە هۆی وەرچەرخانێکی مەزن لە ناسیۆنالیزمی کوردیدا. سەرەڕای جووڵانەوەی ناسیۆنالیستی مەزن، کوردەکانی ڕۆژهەلّاتی کوردستان (لە پارس) وەک کاندیدی دیاریکردنی چارەنووس سەیر نەکران. لە سایەی پەیماننامەی

---

[١] وەزارەتی دەرەوە ٣٧١/٤١٩٢، کالّتڕۆپ بۆ وەزارەتی دەرەوە، ١٠ی جولای، ١٩١٩.

[٢] هەمان سەرچاوە.

[٣] ڕاپۆرتی نووسینگەی ئەنجومەنی نوێنەران (١٩٢٠)، "ڕاگەیەنراوی هاوبەشی ئینگلیزی-فەڕانسەیی بۆ ئامانجەکان لە سووریە و نێوان دووواوان ٨ی نۆڤەمبەر، ١٩١٨،" (CXLV ٥) بەرگی ٣٦. نووسراوەکەی ڕاپۆرتە فەرمییەکەی ئەنجومەنی نوێنەران ئاوایە: "ئازادی تەواو و کۆتایی خەلّکانێک کە ماوەیەکی دوورودرێژ لە لایەن تورکانەوە سەرکوت کراون و دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی نەتەوەیی کە دەسەلّاتەکانیان لە دەسپێشخەری و هەلّبژاردنی خەلّکە خۆجێیەکانەوە بێ."

[٤] یادداشت، لێکدانەوە لەسەر تەلەگرامی هێزەکانی بریتانیا تا ٢٤ی جولای، ١٩١٩، بنکەی سەرەکی، هێزی سەرپەرشتیکاری نێوان دووواوان، ٢٥ی جولای ١٩١٩. ڕوانگەکانی مستەفا کەمال لە پاریس لە مەڕ داهاتووی کوردستان [ئەیر ٢٠/٥١٢]. وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ئا، ٤٧٠).

ئینگلیزی-پارسی (واگنەر ٢٠٠٩،، ١٨؛ ئۆشی ١٩٩٢)[١]، هەر جۆرە دەرفەتێک بۆ "کوردستانی یەکگرتوو" بنکۆڵ کرا و بەو هۆیەوە دەسەڵاتێکی بەرچاو بەسەر خاک، گومرگ و سامانەکانی نەوتی پارس درا بە بریتانیا. بۆیە، بریتانیا بە سیاسەتە ناتەباکانی لە ناوچەدا، بوو بە هۆی سەرلێشێواوپی کوردان.

وڵاتە یەکگرتووەکان و بۆلشەڤیکەکان دەدانیان بە ڕێککەوتنی سایک-پیکۆ-سازۆنۆفدا دانەنا (تەجەل ٢٠٠٩، ١٤). وودرۆو ویلسۆن ژیانی سیاسی خەڵکە ناتورکەکانی هەڵسەنگاندبوو و لە چواردە خاڵ بۆ ئاشتی جیهانی لە جانیواری ١٩١٨ دا سنوورەکانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی گۆڕیبوو: "بەشە تورکییەکانی عوسمانی دەبێ پارێزراو بن و لە سەربەخۆییەکی پارێزراو دڵنیا بکرێنەوە، بەڵام نەتەوەکانی دیکە کە ئێستا لە ژێر بەڕێوەبەرایەتی تورک دان دەبێ لە ئاسایشی بێ ئەملاو ئەولای ژیان و دەرفەتی بێخەوشی گەشەکردنی سەربەخۆیانە دڵنیا بکرێنەوە."[٢]

لە نۆڤەمبەری ١٩١٨، بریتانیا و فەڕانسە، لە بانگەوازێکی هاوبەشدا، داوای ئازاد کردنی تەواو و یەکجاریی گەلانی ژێر دەسەڵاتی تورک لە ڕێگای "دەوڵەت و بەرێوەبەرایەتیی خۆجێیی"یان کردبوو. ئەو پێکهاتانە قەرار بوو "بە ویستی ئازادی ئەوان" دامەزرێن و "بە گوێرەی پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووس" بڕیاریان بۆ بدرێ. ئەوان ڕەزامەندییان دەربڕی تا "هاندەریان بن و یارمەتیدەری دامەزرانی" ئەو پێکهاتانە بن.[٣] دەوری ئەوان قەرار بوو هاندان و یارمەتیدان بە دەوڵەتە تازەکان بێ، نەوەک دروستیان بکەن. بریتانیا، لە کاتێکدا کە داگیرکردنی ناوچە ئازادکراوەکانی ڕەت دەکردەوە، ئیزنی دا "یەک یان چەند دەوڵەتی عەرەب" دروست بن.[٤] لە مای ١٩١٩، یەکەم پاشەکشەی لە ئامانجی دروست کردنی دەوڵەتێکی باشووری کوردستان ئاشکرا کرد، کاتێک بیرۆکەی دروست کردنی پارێزگای عەرەبیی موسڵ بە دەوڵەتێکی خۆبەڕێوەبەری کوردییەوە لە سنووری ئەوێ پێشکەش کرد (ویلسۆن ١٩٣١، ١٤٣؛ مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٦٥)، "بێ دیاریکردنی ڕێژیمێکی تایبەت."[٥] ڕێککەوتنێکی دیکە لە نێوان هاوپەیمانان ئەوە بوو کە خەڵکی کوردستان بکەنە سێ بەش. بەڕێز ئێرڵ ریچاردز پێشنیاری ڕێگاچارەیەکی بە دەوڵەتی بریتانیا کرد: "باشووری کوردستان [...] لە ژێر پارێزگاریی بریتانیا" وەک کوردی ئەو ناوچەیە "مافی دیاریکردنی چارەنووسیان" بە هەڵبژاردنی "'کۆنفیدراڵییەکی' جیاواز بە سەرپەرشتیاریی بریتانیا" جێبەجێ دەکرد.[٦] لەگەڵ ئەوەشدا، شەنوکەو کردنی نوێی ئابووری و کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوک و موسڵ سیاسەتی بریتانیای بەرانبەر بە کوردستان گۆڕی.[٧] لە مانگی مارچ، بریتانیا

---

[١] وەفدی بریتانیایی لە پاریس لەمەڕ سیاسەتی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕست ڕایگەیاند: "مومکین نییە بێ پێشێلکردنی سەربەخۆیی پارس، سەرجەم هۆزە کوردەکان و ناوچەی ژیانیان لە دەوڵەتێکی کوردی دا جێ بکرێنەوە؛ کوردەکان، بێتوو یەکگرتووش بن، ناتوانن خۆیان بەڕێوە بەرن" (دۆکریل ١٩٩١ب، ١٤٨).

[٢] "پەیامی سەرکۆمار وودرۆو ویلسۆن بۆ کۆنگرە، ١٩١٨/١/٨"، ئەنجومەنی پیرانی وڵاتە یەکگرتووەکان، کۆنگرەی ٦٥ـەم، گرووپی تۆمار ٤٦. خاڵی دوازدەهەم. هەروەها، بڕوانە (گونتەر ١٩٩٠) و (ویلسۆن ١٩٩٦).

[٣] نێوان دوواوان، یادداشتی بەڕێز ئێرڵ ریچاردز بۆ لۆرد کارزۆن، جانیواری ١٩١٩، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٦٧٢).

[٤] هەمان سەرچاوە.

[٥] وەزارەتی دەرەوە ٣٧١/٥٠٦٧ کۆمیسیۆنەری مەدەنی نووسینگەی هیندوستان، بەغدا، ٤ی فێبریواری ١٩٢٠، وەک لە لایەن مەکداواڵەوە ئاماژەی پێکراوە (٢٠٠٣، ١٦٥).

[٦] نێوان دوواوان، یادداشتی بەڕێز ئێرڵ بۆ لۆرد کارزۆن، جانیواری ١٩١٩، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٦٧٥-٦٧٣).

[٧] نێوان دوواوان ڕاپۆرتە جیۆلۆجییەکان (١٩١٩)، IO L/P&S/١٠/٨١٥.

ئەستەمبوڵی داگیر کرد و فەرید پاشای دەسنیشان کرد، لە هەمانکاتدا، مستەفا کەمال لە ئاپریلی ١٩١٩ دەوڵەتی خۆی بە نێوی ئەنجومەنی باڵای نەتەوەیی لە ئانگۆرا [ئانکارا] دامەزراندبوو. بریتانیا نوێنەرانی پاشای ناچار کرد ڕەزامەندی لەسەر مەرجەکانی ئاشتی لەمەڕ خۆبەڕێوەبەریی کوردان پەسەند بکەن (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٣٧). مستەفا کەمال ددانی بە بوونی کوردان داهێنا و ئاماژەی بە "هەموو جۆرە مافێکی، ڕەگەزی، کۆمەڵایەتی و جوگرافیایی" بۆ ئەوان کرد "ڕاستگۆیانە یان فێڵبازانە." لە هەمان کاتدا، ئەو جەختی کردەوە کە کورد و تورک وەک دوو گەل بە هۆی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ "توخمی ئیسلامی" هاوبەش، یەک دەگرن (بۆزئەرسلان ١٩٨٨).[١] بە ڕاستی ئیسلام بۆ شاردنەوەی ئەوانی دیکە وەک ئەرمەنی بوو. ئەو بەردەوام ڕایدەگەیاند کە تورک بوون پێش پێوەلکاندنی باکووری کوردستان بە تورکیەی مودێرن دەستی پێکردبوو (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٨٩). لە ١٣ی جوون، ١٩١٩، جەی ئی شاکبورگ، کۆمیسیۆنەرێکی مەدەنی، پێشنیاری کرد کە بریتانیا دەبوو بەرپرسیاری ناوچەکانی خاوەن زۆرینەی حەشیمەتی کورد بگرێتە ئەستۆ[٢]، تا کوردان بتوانن "ئاشتییانە لە سەر هێڵە شارستانییەکان گەشە بکەن."[٣] لە تەلەگرامێکدا لە لایەن ئەفسەری سیاسی لە بەغدا بۆ وەزارەتی دەرەوە لە لەندەن لە ٢٩ی ئاگوست، ١٩١٩، سیاسەتی دروست کردنی "دەوڵەتانی خۆبەڕێوەبەری کورد" لە ژێر چاودێری بریتانیا دووپات کرایەوە. ئەوە پێشتر لە مای ١٩١٩ لە لایەن دەوڵەتی خاوەن شکۆ پەسەند کرابوو.[٤]

کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس

پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووس لە بڕگەکانی ڕێککەوتنی یەکێتیی نەتەوەکاندا نەگونجا. لە جیاتان، بڕگەی ١٠ی ڕێککەوتنەکە جەختی لەسەر ڕێز بۆ یەکگرتووبی خاک و سەربەخۆیی سیاسیی ئەندامانی یەکێتی کرد، چونکە هێزە ئیمپراتورییەکان دەیانتوانی هاسانتر ئەو پرەنسیپە پەسەند بکەن. لەگەڵ ئەوەشدا، سیستەمی نوێنەرایەتی "نەتەوە پێشکەوتووەکان" لە بڕگەی ٢٢ی ڕێککەوتنەکەدا وەک "متمانەیەکی پیرۆز بە شارستانییەت" بۆ "ئەو گەلانەی هێشتا توانای سەربەخۆبوونیان نییە" پێشنیار کرا. مافی دیاریکردنی چارەنووس وەک مافێک بۆ نەتەوە پێشکەوتووەکان پۆلێن کرا. لەو چوارچێوەیە دا، پرەنسیپەکە زۆرتر وەک شێوەیەک لە خۆبەڕێوەبەری بۆ کەڵکی ناخۆیی لەناو دەوڵەتان دا پشتگیری لێ کرا، لە کاتێکدا کە شێوازە دەرەکییەکەی دەوڵەتداریی سەربەخۆ کەم بایەخ کرا. کەوابوو سەربەخۆیی ویلسۆنی بە کردەوە بۆ هاوڕایی،

---

[١] لێدوانەکە لە ١ی مای، ١٩٢٠ دراوە، تۆمارەکانی ئەنجومەنی باڵای نەتەوەیی، وەک لە بوزئەرسلان دا ١٩٨٨ ئاماژەی پێکراوە.

[٢] وەزارەتی دەرەوە ٨٠٨٠/٩٥، نێردراو لە لایەن جەی ئی شوکبورگ، نووسینگەی هیندوستان، بۆ جێگری وەزیری دەرەوە، وەزارەتی دەرەوە، ١ی ئاگوست، ١٩١٩، ژمارە پ ١٢٨٤، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٤٩٤).

[٣] وەزارەتی دەرەوە، ئاگادار کردنەوە لە لایەن بەشی سیاسی، نووسینگەی هیندوستان، لەمەڕ ئێوان دووواوان: پێوەندییەکانی بریتانیا دەگەڵ کوردستان، ٢٧ی ئاگوست ١٩١٩، وەک لە بوردەتدا ئاماژی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٥٠٧).

[٤] تەلەگرام لە لایەن ئەفسەری سیاسییەوە، بەغدا، بۆ وەزارەتی دەرەوە، لەندەن، ٢٩ی ئاگوست ١٩١٩، ژمارە ١٠٠٨١، [L/PS/١٠/٨٣٣]، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٥١٥).

ڕاوێژ و گەشە کردنی خۆ بەرێوەبەریی نزم کرایەوە، ئەگەر چی هێندێک ناوچە، لە ناویاندا کوردستان، بێ هیچ جۆرە ڕاوێژێک دابەش کران.

دەوڵەتێکی عەرەب لە دیمەشق دامەزرێندرا و پارلمانەکەی لە ٧ی مارچ، ١٩٢٠، سەربەخۆیی ڕاگەیاند (تەیەل ٢٠٠٩، ١٤). پێش ئەوە، لەسەر داوای سەرکۆمار ویلسۆن، کۆمیسیۆنی کینگ-کرەین، پێکهاتوو لە ئەمریکاییان، لە کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس (ڤەرسای، ١٨ی جانیواری، ١٩١٩، تا ٢٠ی جانیواری ، ١٩٢٠) بۆ لێکۆڵینەوە لە هەڵوێستەکانی دانیشتووانی شام دروست کرا. دوای وتووێژ دەگەڵ ڕێبەرانی ئایینی و سەرۆکە ناوچەییەکان (١٨٦٣ پێشنیاری نوێنەران)، پێشنیار کرا کە بەرێوەبەرایەتی سووریە لە ئەستۆی هێزێکی سەربەرشتیار بێ (دوای جەنگی جیهانیی یەکەم و لە سەر بڕیاری یەکێتیی نەتەوەکان بڕیار درا ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئاڵمان و عوسمانی کە خەڵکەکانیان ناتوانن دەسبەجێ خۆ بەرێوە بەرن، لە ژێر چاودێری یەکێک لە وڵاتانی هاوپەیمانان (هێزی سەربەرشتیار) کاروباریان بەرێوە بچێ تا توانای خۆ بەرێوەبەریی سەربەخۆ وەدەست دێنن. و.) بێ، نەک وەک هێزێکی کۆلۆنیالی خاوەن دەسەڵاتی قورخکار، بەڵکو لە ژێر چاودێری یەکێتیی نەتەوەکان بۆ ماوەیەکی سنووردار بێ تا "خەڵکی سووریە بۆ خۆبەرێوەبەریی سەربەخۆ، بە دامەزراندنی سەرجەم دامەزراوەکانی دەوڵەتێکی دێموکراتیک، بەو خێراییە کە هەلومەرج ئیزن دەدا پەروەردە بکرێن"؛ ئەوە قەرار بوو "بە زووترین کات بێ تا بتوانرێ بە شێوەیەکی دڵنیا جێبەجێ بکرێ" (کۆمیسیۆنی کینگ-کرەین ١٩١٩، بەشی یەک، ٤١). ئەو هەروەها بە قازانجی یەکگرتووی سووریە بە گوێرەی پرەنسیپەکانی دامالّینی دەسەڵات لە ناوەند دەلیلی هێنابۆوە، کە سنوورەکانی دەبێ لە لایەن کۆمیسیۆنێکی تایبەتەوە دەسنیشان بکرێن. کۆمیسیۆنی کینگ-کرەین پێشنیاری کرد دەوڵەتی تورکیە بێتە ژێر سەرپەرشتیاری، بە سەرپەرشتیاریی ئەمریکا وەک سروشتیترین هێز، تا بتوانێ لە دۆخی ئیمپریالیستیی خراپەوە ببێتە دەوڵەتێکی دێموکراتیک. خەڵکی تورکیە خۆیان بەگشتی ئەوەیان پەسەند و داوایان لە کۆمیسیۆنەکە کردبوو، ئەگەرچی ڕەنگبێ کۆنفرانسی ئاشتی دەسەڵاتێک وەک سەرپەرشتیار بۆ تورکیە ڕاسپێرێ تا دەوڵەتێکی بەڕاستی باش، بێ سەرکوتکاری، بەرتیل، یان گەندەڵی دامەزرێنێ، تا سەرجەم مافەکانی کەمینەکان، ڕەگەزی یان ئایینی زەمانەت بکا و ئاستێکی بەرزی ڕێکوپێک و بناخەی مودێرنی مافی یەکسان لە بەرانبەر یاسادا مسۆگەر بکا و ئازادیی ئایینی بە تەواوی هەبێ. کۆمیسیۆنەکە هەروەها پێشنیاری کرد کە سووریە و ئەرمەنستان لە ژێر دەسەڵاتی ڕێنوێنیکارانەی ئەمریکادا بن.

لەبارەی "کوردستان،" چونکە دەگەڵ ئەرمەنی، تورک و ئەوانی دیکە تێکەڵن و، بە هۆی دابەشبوون بەسەر شیعە و سونی دا، کۆمیسیۆنەکە پێشنیاری کرد کە ئەو سنووردار بکرێ:

[...] بەسەر ناوچەی جوگرافیایی سروشتی کە لە نێوان ئەرمەنستان لە باکوور و نێوان دوواوان لە باشوور، دەگەڵ دابەشبوون بەسەر فوراٍت و دیجلە وەک سنووری ڕۆژاوا و سنووری پارس وەک سنووری ڕۆژهەڵات. ئیزنی ئاستێک لە خۆبەرێوەبەریان پێ بدرێ لە ژێر بەرێوەبەرایەتی سەرپەرشتیاریی ورد، بەو مەبەستە تا ئەوان لە کۆتاییدا بۆ سەربەخۆیی یان فیدراسیۆن لەگەڵ ناوچە جیرانەکان یەکێتییەک کە ئاستێکی بەرزی خۆبەرێوەبەری هەبێ پێک بێنن. دەکرێ زۆربەی هەر دوو حەشیمەتە تا ڕادەیەک بچووکەکانی تورک و ئەرمەنی ئەو شوێنانە بە گۆڕینەوەی ڕەزامەندانەی حەشیمەتەکە ڕاگوازرێن و بەو شێوەیە

پارێزگایەک وەدەست بێ کە میلیۆن و نێوێک خەڵکی تێدا دەژین، کە زۆربەی هەرە زۆریان کوردن [...] (کۆمیسیۆنی کینگ-کرەین ١٩١٩، بەشی سێ، ٣٩-٣٨).

هاوکات و لە دۆخی دوورگەی ئۆلەند، هەر دوو کۆمیتەی دادپەروەری و کۆمیسیۆنی نوێنەرانی تایبەتی ڕەتیان کردەوە ددان بە پرەنسیپی سەربەخۆیی وەک نۆرمێکی یاسایی گەردوونی دابنێن، چونکە لە پەیمانی یەکێتیی نەتەوەکان دا نەهاتبوو. ئەو زۆرتر وەک بیرۆکەیەکی سیاسی مودێرن بۆ سەپاندنی دادپەروەری و پارێزگاری لە ئازادی سەیر کرا. بە گوێرەی ئەو لێکدانەوەیە، یاسای نێونەتەوەیی، لە بنەڕەتدا، مافی یەکە ئەتنیکی-نەتەوەییەکان بۆ جیابوونەوە لەو وڵاتەی تێیدا ئەندامن ڕەت دەکاتەوە.

کاتێک وڵاتە یەکگرتووەکان هۆگریی نەما، کوردستان زۆرتر بوو بە بابەتێکی ستراتێژیک بۆ بریتانیا. لە کۆنفرانسی ئاشتیدا بریتانیا هەوڵی دا برەو بە دۆزی کوردستان بدا. ئەوە بوو بە هۆی وەسەریەکخستنی هێزەکانی کورد و ئەرمەنی بۆ بەربەرەکانی دژی سەروەریی تورکیە، ئەگەرچی بریتانیا هەنگاوی بۆ پێشگرتن بە بەرفراوان بوونی ڕوسیەی بۆلشەڤیک هەڵگرتن. لە ٢٠ی نۆڤەمبەری ١٩١٩، بۆغۆس نوبار پاشا وەک نوێنەری ئەرمەنییان، ڕاگەیێنراوێکی دەگەڵ ژەنراڵ شەریف پاشا، نوێنەری کوردان، واژۆ کرد. لە ڕێککەوتنەکەیاندا ئەوان ڕەزامەندییان دەربڕی کە بە یارمەتی زلهێزەکان، ئەرمەنستان و کوردستانی سەربەخۆ و یەکگرتوو دامەزرێنن؛ شەریف پاشا لە نەخشەکەی دا کە لە ١ی مارچی ١٩٢٠ پێشکەشی کۆمیسیۆنی باڵای ئەستەمبوڵی کرد، لەسەر کوردستانێکی یەکپارچە و دابەش نەکراو پێداگر بوو. ڕێککەوتنە بە هۆی ناکۆکی لەناو کوردانی باکووری کوردستان دا کورتماوەکە بوو، و لەبەر ئەو هۆیە، دژمنایەتی لەمێژینە بەرانبەر ئەرمەنییان لەسەر ئیدیعای سەروەریی بەسەر بەشێک لە خاکی خاوەن حەشیمەتی تێکەڵ، سەر لە نوێ دەستی پێ کردەوە. شەریف پاشا دەستی لە کار کێشایەوە (پاشا ٢٠٠١؛ مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٣٤-١٣١)، و پاریس بێ وەفدی کوردی مایەوە.[1] بە ڕەتکردنەوەی مێکانیزمێکی فیدراڵی لە نێوان باکوور (فەرانسە) و باشووری (بریتانیا) کوردستان، بۆ یەکەم جار، لۆرد کارزۆن داوای لە کوردان کرد واز لە هەر جۆرە سەربەخۆیی سیاسی بۆ کوردستان بێنن. لەگەڵ ئەوەشدا بریتانیا نەیدەتوانی بژاردەیەکی بەهێز بۆ سایکس-پیکۆ-سازۆنۆڤ پێشکەش بکا. تەنیا پێشنیاری بژاردەیەکی بەهێز کەمالیزم (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٣٦-١٣٢) وەک ئایدیۆلۆژییەکی سێکولار بوو کە دەیتوانی لەجیات سەرهەڵدانی دەوڵەتێکی کوردی پشتگیری نەکراو، بمێنێتەوە.

لە ١٧ی نۆڤەمبەر، ١٩١٩، کۆنفرانسێکی نێوان وەزارەتان لەمەڕ کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە وەزارەتی دەرەوە لە لەندەن پێکهات. مەبەستی سەرەکیی ئەو کۆنفرانسە باس لەسەر داهاتووی کوردستان و سیاسەتی بریتانیا بەرانبەر بە پرسی کورد بوو. فەرانسە بە ڕوونی ڕایگەیاند کە "هیچ بەرپرسیارییەک بۆ بەرێوەبەریی یان هەر جۆرە تێوەگلان لە داهاتووی سیاسی" کوردستان وە ئەستۆ ناگرێ (بوردەت ٢٠١٥ ئا، ٦٨١-٦٨٠). پێشڕەو ئێدوارد دەبلیو سی نۆێل لە سەر ئەو بڕوایە بوو کە نەتەوەی کورد "کرچوکاڵە" ئەگەرچی هۆشیارییە نەتەوەیی "بێگومان بوونی هەیە" بەڵام "ڕێکخراو" نییە؛ بەو مانایە کە "هەستی

[1] وەزارەتی دەرەوە ٣٧١/٤١٩٣. فایلی ٤٤/١٥٦٢٧٢ ژمارە ٢٨، ١٩١٩. بریتانیا هیچ بەڵێنییەکی سەربەرشتیاریی لە لایەن بریتانیاوە نەدابوو بە پاشا. وەزارەتی دەرەوە، ٦٠٨/٩٥، نامە، بەرێز لویس مالّەت بۆ بەرێز بالفور، لەندەن، بۆ لۆرد کارزۆن [جێگری وەزیری دەرەوە]، ٢٧ی مای، ١٩١٩، ژمارە ٨٢١، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٣٥٧).

ڕۆژاوایی" نەتەوەیی "هەر لە گۆڕێدا نییە."[۱] بۆیە بۆ ناوبراو، هەر جۆرە بەڵێنییەک بە کوردان "ناومکین" بوو، بەڵام، هێزە هاوپەیمانەکان لە کۆنفرانسی ئاشتیدا نابێ خولیا نەتەوەییەکانی کوردان لەبیر بکەن. ئێرڵ کارزۆن-ی کێدڵستۆن وەک سەرۆکی کۆنفرانسەکە ڕایگەیاند کە بریتانیا "دەبێ سەرجەم کوردستان چۆل بکا،" و "دەبێ بڕوانێتە داهاتوو" (بوردەت ۲۰۱۵ ئا، ٦٨٥).

لە ۲۲ی نۆڤەمبەر، ۱۹۱۹، وەزیری دەرەوە لە لەندەن کۆمیسیۆنی مەدەنی لە بەغدا ئاگادار کردەوە کە "دەوڵەتی خاوەن شکۆ لە هیچ دۆخێکدا سەرپەرشتیاریی کوردستان وە ئەستۆ ناگرێ،" بەڵام، ئەو ڕوونی کردەوە کە "گەڕاندنەوەی سەروەریی تورک بەسەر کوردستانەوە ڕێگا پێدراو نییە."[۲] لەو تەلەگرامەدا، نوێل پێشنیاری کرد کە (۱) تورکیە نابێ دەسەڵاتی بەسەر کوردستانەوە هەبێ؛ (۲) کوردستان نابێ دابەش بکرێ؛ و (۳) سنوورەکە تا ئەو جێیەی دەکرێ نزیکی هێڵی دابەشبوونی کورد و عەرەبان بێ."[۳] بەڕێز ئیرڵ ریچاردز، لە یادداشتێک دا بۆ لۆرد کارزۆن لە جانیواری ۱۹۱۹، ڕەتی کردبۆوە لە هیچ دۆخێکدا خەڵکی نێوان دوواوان (عێراق ئەمڕۆ) بگەڕێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی تورکیە، چونکە ئەوان لە ڕادەبەدەر ئازاریان لە "سەرکوتکاریی خوێناوی تورکان" چێشتووە."[٤] لە هەمان کاتدا کوردەکان "دەسەڵاتی ڕێنوێنیکارانەی فەرانسەیان لە هەر شکڵ و شێوەیەکدا"[٥] ڕەت کردبۆوە چونکە بە گوێرەی ڕێبەرانی کورد کە خۆیان بە موسڵمانی سوننی دەزانی، فەرانسە تەنیا "کۆمەڵگا کریستیانەکان" ی دەپاراست (بوردەت ۲۰۱۵ ئا، ۵۵۸).

لە کۆنفرانسی نێوان وەزارەتخانەکاندا لە ۲۳ی فێبریواری، ۱۹۲۰، فەرانسە پێشنیاری "دابەش کردنی کوردستان لە نێوان بریتانیا و فەرانسە [...] و دامەزراندنی ڕێکخستنێکی فیدراڵی" لە ژێر دەسەڵاتی ئەو دوو هێزە کرد. ئەوە بێجگە لە باشووری کوردستان لە لایەن بریتانیاوە ڕەت کرایەوە. کوردستان دەبوو هاوکات دەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی ئەرمەنستان لەبەرچاو گیرابا، دەبوو ئیزن بە کوردان درابا تا بڕیار لەسەر ئەوە بدەن کە ئاخۆ دەیانهەوێ تاقە دەوڵەتێک دروست بکەن یان چەند ناوچەی بچووک بە پێوەندیی لاواز لەگەڵ یەکتر. سەرهەنگ ویلسۆن (هی وەزارەتی جەنگ) لایەنگری دروستکردنی نموونەیەکی دڵخواز لە باشووری کوردستان لە نێوان دوواوان بوو، لە کاتێکدا نووسینگەی بەرێوەبەریی هیندوستان پشتگیری لە "دروستکردنی دەوڵەتێکی خۆبەڕێوەبەری کوردی [...] بە ڕاوێژکاریی بریتانیا دەکرد [...]، بەڵام [یەکێک کە] لە ڕوانگەی سیاسییەوە لە نێوان دوواوان جیاواز بێ." لۆرد کارزۆن، وەک سەرۆکی کۆنفرانسەکە، ڕایگەیاند کە هێزەکانی بریتانیا لە کوردستان دەکشێنەوە تا دەرفەت بۆ یەکە نوێیەکە بڕەخسێنن" تا خۆی وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ شکڵ بدا،" کە بە چۆل

---

[۱] کۆنفرانسی نێوانە وەزارەتخانان لەمەڕ کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ۱۷ی نۆڤەمبەر، ۱۹۱۹، (L/PS/۱۰۸۰۷)، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (۲۰۱۵ ئا، ۶۸۲).

[۲] وەزارەتی دەرەوە ۶۰۸/۹۵، تەلەگرام، وەزیری دەرەوە، لەندەن بۆ کۆمیسیۆنەری مەدەنی، بەغدا، ۲۲ی نۆڤەمبەر، ۱۹۱۹، ژمارە پ.۷۴۹۵، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (۲۰۱۵ ئا، ۵۵۰).

[۳] وەزارەتی دەرەوە ۶۰۸/۹۵، تەلەگرام، وەزیری دەرەوە، لەندەن بۆ مۆمیسیۆنەری مەدەنی، بەغدا، ۲۲ی نۆڤەمبەر، ۱۹۱۹، ژمارە پ.۷۴۹۵، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (۲۰۱۵ ئا، ۵۵۰).

[۴] نێوان دوواوان، یادداشتی بەڕێز ئیرڵ ریچاردز بۆ لۆرد کارزۆن، جانیواری ۱۹۱۹، وەک لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (۲۰۱۵ ئا، ۶۷۰-۶۹۹).

[۵] وەزارەتی دەرەوە ۶۰۸/۹۵، 'کوردستان،' ۱۵ی ئۆکتۆبر، ۱۹۱۸، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (۲۰۱۵ ئا، ۵۵۹)

کردنی سەرجەم ناوچەکوردییەکانی کوردستان وەدەست دێت. لە کۆتاییدا، کۆنفرانسەکە بڕیارەکەی دوا خست تا "بڕیاری کۆتایی لەمەڕ داهاتووی کوردستان" لە کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس بڕیاری لەسەر بدرێ.[١]

ئیمپراتوری عوسمانی کوردی لە ڕوانگەی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە بەش بەش کردبوو و، دروست کردنی شوناسێکی هاوبەشی ئەتنیکی-نەتەوەیی بۆ ئێلیت و ڕۆشنبیرانی کورد کە لەسەرەتای سەدەدا بناخەی هەستی نەتەوایەتییان دادەڕشت کارێکی هاسان نەبوو. جەنگی جیهانیی یەکەم بەربەستێک بوو (ڕەینۆلدس ٢٠١٧، ٤٦)، کە ڕێبەرانی کوردی لە تێگەیشتنیان لە سیاسەتی ناسیۆنالیستی لێک پەرتەوازە کرد. ئیمپراتوری عوسمانی کە بەرەو نەمان دەچوو و دەسەڵاتە ستەمکارەکەی، وزەی دا بە کوردان تا ناسیۆنالیزمی کوردی بەرەو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی یان گەیشتن بە خۆبەڕێوەبەری لە ڕێگای خۆ ڕزگار کردن لە دەسەڵاتی تورک، پەرە پێ بدەن. ئەو هۆشیارییە دوای شەڕی ڕوس-تورک، وەدەرنانی تورکان لە هێندێک ناوچە و هەوڵی ئەوان بۆ تێکشکاندنی کورد و شوناسیان بە پەرەپێدانی پان ئیسلامیزم و تورکاندنی سیاسەتیان لەناو سنووورەکانی عوسمانی دا، دەستی پێکرد (سولەیمانی ٢٠١٤، ١٣٨-٩٣). لە کۆتاییدا، شک و گومان لە ناسیۆنالیزمی کەمالیستی-تورکی و مەترسی تووش بوون بە چارەنووسی ئەرمەنییان، ئەوانی لە بواری سیاسییەوە بۆ دروست کردنی دەوڵەتی کوردی یەک خست. بەرەی نەتەوەیی (میساق میللی) دەوڵەتی نوێی تورکیە جیابوونەوەی ناوچەکانی خاوەن زۆرینەی حەشیمەتی موسڵمانی ڕەت کردەوە (بڕگەی ١). ناوچە عەرەبییەکانی داگیرکراو لە لایەن بێگانانەوە، لەو بڕگەیەدا ڕێزپەڕ بوون. لە ١٩٢٠، لەگەڵ سەرهەڵدانی کۆمەڵەی پێشڤەچوونی کوردستان (SAK)، ئەمین عەلی بەدرخان کۆمەڵەی ڕێکخستنی کۆمەڵگەی کوردی دامەزراند کە بە ئاشکرا پشتگیری لە سەربەخۆیی نەتەوەیی دەکرد. لەناو چوونی دەوڵەت لە ئەستەمبوڵ ڕێبەرانی کوردی بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی یەک خست (ئۆزوگلو ٢٠٠١).

دروست کردنی سووریە

لە ڕێککەوتنێکی جیاوازدا، فەڕانسە ددانی بە سەربەخۆیی سووریە دانا. لە بەرانبەردا سووریە ددانی بە سەرپەرشتیاریی فەڕانسە بە سەر خۆیەوە دانا (سووریە)، کە لە ٢٠ی ئاپریل، ١٩٢٠، لە لایەن ئەنجومەنی بااڵی هاوپەیمانانەوە ڕاگەیەنرا. ئەگەرچی سووریە و خەڵکەکەی بە هیچ شێوەیەک ڕاوێژیان دەگەڵ نەکرابوو، یەکێتیی نەتەوەکان دواتر سەرپەرشتیاریی فەڕانسەی بەسەر سووریە و لوبنانەوە لە ٢٤ی جولای، ١٩٢٢ ڕاگەیاند.[٢] بەاڵم، پارلمانی سووریە، لە مارچی ١٩٢٠ سەربەخۆیی ڕاگەیاند، ئەگەرچی بریتانیا و فەڕانسە دەسبەجێ بە فەرمییان نەناسی. سیستەمی سەرپەرشتیاریی جارێکی دیکە لە بڕیارنامەی

[١] یادداشتەکانی نێوان وەزارەتخانەکان لەمەڕ کاروباری ڕۆژهەاڵتی ناوەڕاست، وەزارەتی دەرەوە، ٢٣ی بێبریواری، ١٩٢٠، [L/PS/١٠/٨٠٧]، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٦٩٢-٦٨٧).

[٢] گۆڤاری نووسینگەی یەکێتی نەتەوەکان ٣ (٨ بەشی ٢)، ١٩٢٢، ١٠١٣. https://biblio-archive.unog.ch/detail.aspx?ID=١٢٨٢٣٤. (سەردانکردن لە ٣٠ مای، ٢٠٢١)

سانرِیمۆدا لە ١٩٢٠ (خووری ١٩٨٧، ١٢٣-١٢٢) وەک درێژەی رێککەوتنی سایکس-پیکۆ-سازۆنۆف سەپێنرایەوە (تەیەل ٢٠٠٩، ١٤).

پەیماننامەی سیڤەر (١٩٢٠): دیاریکردنی چارەنووسی نەتەوەیی خەریکی وەدیهاتن

لە ١٠ی ئاگوست، ١٩٢٠، سوڵتانی تورک پەیماننامەی سیڤەری پاریسی دەگەڵ هاوپەیمانان لە شاری سیڤەر واژۆ کرد و ملکەچی بوو (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٣٧؛ شیلدز ٢٠١١، ٢٠؛ مانگۆ ١٩٩٩ئا، ١٨٢)[١] ، لە کاتێکدا کە وڵاتە یەکگرتووەکان و ڕوسیە بە هیچ شێوەیەکی چالاکانە بەشداری ئەو هەڵسوکەوتە لەگەڵ پرسی کورد نەبوون (بالۆچ و موریس ١٩٩٢، ٩٠). کۆمیسیۆنێکی نوێنەرانی زلهێزەکان نەخشەیەکیان بۆ خۆبەڕێوەبەرێی ناوچەیی کوردان، بە مافی سەربەخۆبوون لە ماوەی سااڵنێکدا، پێشکەش کرد. کەوابوو لەمەولا، کوردان چاوەڕوانی سەربەخۆیی تەواو بوون، ئەگەرچی ناوچە کوردییە دەسنیشان کراوەکان دەگەڵ ڕووبەری کوردستانی گەورە یەکی نەدەگرتەوە، بەاڵم زۆرتر وەک "پاشنووسی ئەرمەنستانی سەربەخۆ" دەچوو (ئۆشی ٢٠٠٤، ١٠).

پەیماننامەکە ١٣ بەشی هەبوون و ئاماژەی بە ٤٣٣ بڕگە دەکرد و بە ٢٦ بڕگەی یەکێتیی نەتەوەکان دەستی پێدەکرد. ئەو بەڕاستی لە لایەن تورکیە لە لایەکەوە و هێزە هاوپەیمانە سەرەکییەکان (ئیمپراتوری بریتانیا، فەڕانسە، ئیتالیا و ژاپۆن) و هێزە هاوپەیمانەکان (ئەرمەنستان، بەلژیک، حیجاز، لەهستان، پۆرتوگال، ڕومانی، دەوڵەتی سەرب-کرۆوات و چێکوسلۆڤاکیا) واژۆ کرابوو. بڕگەی ٦٣ (بەشی ٣، کوردستان) گریمانە دەکا کە: "کۆمیسیۆنێک [...] دەبێ لە ماوەی شەش مانگ [...] نەخشەیەکی ناوچەی خۆبەڕێوەبەر بۆ ناوچەکانی خاوەن زۆرینەی کورد هەڵکەوتوو لە ڕۆژهەاڵتی فورات، باشووری سنوورە باشوورییەکانی ئەرمەنستان [...]، و باکووری سنووری تورکیە دەگەڵ سووریە و نێوان دووواوان [...] ئامادە بکا، و بەو مەبەستە کۆمیسیۆنێک پێکهاتوو لە نوێنەرانی بریتانیایی، فەڕانسەیی، پارسی و کوردی دەبێ [...] بڕیار بدەن کام ئاڵوگۆڕ، ئەگەر شتێک پێویست بێ، لە سنووری تورکیە پێک بێ [...]." بە گوێرەی بڕگەی ٦٣، تورکیە دەبێ ڕەزامەندی بدا "بڕیارەکان پەسەند و جێبەجێ بکا" هی هەر دوو کۆمیسیۆنی ناوبراو "لە ماوەی سێ مانگ لە ڕاگەیاندنی کۆمیسیۆنەکەیان بە دەوڵەتی ناوبراو" (پەیماننامەی ئاشتی دەگەڵ تورکیە ١٩٢٠). بڕگەی ٦٤ بەو شێوەیە:

"بڕیتوو لە ماوەی سااڵنێک دوای کەوتنە کاری ئەو پەیماننامەیە گەلی کورد [...] دەنگی خۆیان بە ئەنجومەنی یەکێتیی نەتەوەکان بە شیوەک بگەیەنن کە ئاشکرای بکا کە زۆرینەی دانیشتووانی ئەو ناوچانە سەربەخۆیی دەخوازن و بڕیتوو ئەنجومەن بڕیتە سەر

[١] زۆربەی ئەو پەیماننامەیە بێ ڕاوێژ دەگەڵ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بریتانیا ئامادە کرابوو، نوسینگەی بەڵگەنامە گشتییەکان، وەزارەتی کاروباری دەرەوە ٣٧١/٤٢٣١، ژمارە ١٢١٨٨٤

ئەو بڕوایە کە ئەو گەلە توانای سەربەخۆییەکی ئەوتۆی هەیە و پێشنیار بکا کە دەبێ بۆیان دەستەبەر بکرێ، بە گوێرەی ئەو ڕێککەوتنە تورکیە دەبێ پێشنیارێکی لەو چەشنە جێبەجێ بکا و دەست لە سەرجەم ماف و خاوەندارییەتی ئەو ناوچانە هەلّگرێ."

لە ماوەی سالّێکدا، قەرار بوو کورد بەو مەرجە زۆرینەی خەلّکەکەیان ڕابگەیێنن کە دەخوازن سەربەخۆ بن، سەربەخۆییان بۆ مسۆگەر بێ. دوای دەست هەلّگرتنی تورکیە لەو ناوچانە، کوردانی ویلایەتی موسڵ (هی باشووری کوردستان) دەیانتوانی خۆیان بە دەوڵەتی داهاتوو و سەربەخۆی کوردییەوە بلەکێنن. هەروەها، تورکیە ناچار بوو واز لە "سەرجەم مافی سەروەریی و هەر جۆرە بڕیاری یاسایی بەسەر موسڵمانانی شارۆمەندی هەرکام لە دەوڵەتانی سەربەخۆ یان لە ژێر سەرپەرشتیاریدا" بێنێ.[1]

کوردان چاوەڕوانی سەربەخۆیی تەواو بوون بەڵام پەیماننامەکە کاریگەری لەسەر ناوچە کوردییەکانی سووریە نەبوو و سنووورەکانی دەگەڵ ئەرمەنستان هێشتا دیاری نەکرابوون. بەڕاستی، ئەوە هەموو ئەو ناوچانەشی نەدەگرتەوە کە خرابوونە ژێر بەڕێوەبەرایەتی فەڕانسە و بریتانیا. بۆیە، زۆربەی کوردانی ڕۆژهەلّاتی ئانادۆڵ ڕەتیان کردەوە (ڕەینۆلّدز ٢٠١٧، ٤٣). لەگەڵ ئەوەشدا، دەوڵەتێکی لاواز لە ئەستەمبوڵ نەیدەتوانی جێبەجێ کردنی مەرجەکان گارانتی بکا. هەوڵەکان بۆ ڕازیکردنی کەمالیستەکان بۆ ملکەچ بوون بە بڕیاراتی سیڤەر، لەبەر پێداگریی مستەفا کەمالّ بۆ ڕاگرتنی زۆرینەی موسڵمانی عوسمانی، شکستی هێنا (هەپەر ٢٠٠٧، ١٢٤). لەگەڵ ئەوەشدا، ناسیۆنالیستە تورکەکان ڕەزامەندییان دەربڕێ "ئەگەر پێویست بێ" سێ سەنجەق کوردی، بە دەنگدانی جەماوەری، بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن [پێداگرییەکە زیاد کراوە] (ئەیڤبوری ١٩٩٤). ترسی دروست بوونی ئەرمەنستان زۆر کوردی ناچار کرد ڕوو بکەنە کەمالیزم کە خاوەنی بیرۆکەی دروست کردنی وڵاتێک لە سەر بناخەی ئایینی هاوبەشی ئیسلامی سونی بوو. لە لایەکی دیکەوە، کوردە عەلەوییەکانی دەرسیم لە ١٩٢٠ سەرهەلّدانێکی چەکدارانەیان وەرێخست کە شەش مانگ خۆی گرت (ڕەینۆلّدز ٢٠١٧، ٤٤-٤٣). دوای ئەوە بریتانیا لە نامە گۆڕینەوەکانی دەگەڵ تورکان لە ١٢ی مارچ، ١٩٢١ لە ئەرکداریەکەی بەرانبەر بە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی پاشگەز بۆوە (ئولسۆن ١٩٩٢) و وازی لە کوردان هێنا "تا بە کەیفی خۆیان بکەن":[2] لە پێوەندی لەگەڵ کوردستان هاوپەیمانان ئامادەن بە گوێرەی ئەو فاکتەر و دۆخە کە هەیە ئالّوگۆڕ لە پەیماننامەکە دا پێک بێنن، بە مەرجی ڕێکاری خۆبەڕێوەبەریی ناوچەیی و پارێزگاری لە بەرژەوەندییەکانی [...] کورد."[3]

دوابەدوای کۆتایی جەنگی جیهانیی یەکەم، هەر دوو کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردی لە قاهیرە و کۆمەڵەی گەشەکردنی کورد لە ئەستەمبوڵ دەوری گرینگیان لە هەوڵەکانی لۆبیگەریی و بڵاو کردنەوەی داوا ناسیۆنالیستییەکانی دوای جەنگ گێڕا. بەڵام، کوردەکان لەبەر "نا دڵنیایی" لە مەبەستی بریتانیا بەرانبەر بە ئەوان و گوماندارییی سیاسەتی بریتانیا لەمەڕ بەرنامەی

---

[1] هەمان سەرچاوە، بڕگەی ١٣٩، ٣٢.

[2] وەزارەتی دەرەوە، ئاگادار کردنەوە لە لایەن بەشی سیاسی، نووسینگەی هیندوستان، لەمەڕ "نێوان دوواوان: پێوەندییەکانی بریتانیا دەگەڵ کوردستان"، ٢٧ی ئاگوست ١٩١٩، وەک لە بوردەتدا ئاماژی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٥٠٨).

[3] وەزارەتی دەرەوە ٣٧١/٦۴۶٧ ئی ٣٣٥٧.

ناسیۆنالیستی کوردی؛[١] ئامانجی یەکگرتوویان نەبوو؛ هەروەها لەبەر نەبوونی نوێنەرایەتی لە لای ئوروواپییان[٢] و سنوورە لێلەکانی کوردستان بە هۆی ئاڵوگۆڕە دێموگرافییەکان هەموو ئەو فاکتەرانە بوون کە پێشیان بە پەسەندکرانی نێونەتەوەیی سەربەخۆیی کوردستان گرت. بەڵام، نەخشەی کوردستانی پێشڕەو فرانسیس ریچارد ماونسەڵ لە ١٨٩٢ بە وردەکارییەکی نزیکەی تەواوەوە ناوچە کوردییەکانی دەسنیشان کردبوو (هەلمریش ١٩٧٤، ٢٢-١٣؛ ئۆشی ٢٠٠٤، ١١١؛ پاشا ٢٠٠١).[٣]

کوردەکان لە دۆخێکی ناجۆر دابوون و ئەگەر پەیماننامەی سیڤەر جێبەجێ کرابا، کوردستان بەسەر چەند لەتی بچووکتر دا دابەش دەبوو، کە بەشە سەربەخۆکەی لە هەمووان هەژارتر دەبوو (کەنداڵ ١٩٩٣، ٣٥). پەیماننامەکە وردەکارییەکانی جێبەجێ کرانەکەی هێندە ڕوون باس نەکردبوون و ناوچەی ڕۆژاوای فورات (باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان) دەکەوتە ژێر دەسەڵاتی ئەرمەنستانی سۆڤیەت. خاکە بە پیتەکانی لێی جیا کرانەوە و پارس بە گوێرەی داگیرکارێی چەکدارانە، ڕۆژهەڵاتی کوردستانی بەرکەوت[٤] (فیش ٢٠١٥، ١٥٥)، بەو شێوەیە مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆوە هیچ.

ئاوابوونی خۆری کوردستان

لەو ماوەیەدا، دیاریکردنی چارەنووس وەک پرەنسیپێکی لێڵ و بە شێویەیکی ناڕوون پێناسەکراوی دادپەروەری و ئازادی سەیر دەکرا و لێک دەدرایەوە. سەروەرێی دەوڵەت بەسەر دیاریکردنی چارەنووسدا زاڵ بوو. ئاشکرا بوو کە کەمینە ئەتنیکییەکان مافی دیاریکردنی چارەنووسی سەربەخۆیان نەبوو، بەڵام ئەوان مافی پاراستنی شوناسە ئەتنیکییەکەیان لە ڕێگای خۆبەڕێوەبەرێی یان بە مسۆگەرکردنی بەشێک لە مافەکانی زمانی، کولتووری و ئایینیان لە پەیماننامەکانی ئاشتیدا پێ درابوو.

مافی دیاریکردنی چارەنووسی نێونەتەوەیی بە چ شێوەیەک لە لایەن ویلسۆنەوە ئاڵوگۆڕی بەسەردا هات؟ بەر لە هەموو شتێک خاڵی ٥ "دژە مانیفێست" ی بەردەوامی ناوبرا لەسەر هەڵوێستی لێنین لەبارەی ئیمپریالیزم بوو (یەرگین ٢٠١١، ١٨٨). ئەوەی ویلسۆن بڕوای پێبوو شێوازێک لە دەسەڵاتداری بوو کە دواتر وەک مافی دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی ناسرا. بەڵام، چوار ناڕەزایەتی بەرانبەر بە ڕێگاچارە "خۆنەویستانەکەی" (ئەیڤبوری ١٩٩٤) ویلسۆنی لەمەڕ داواکارییە نەتەوەییەکان هەن. یەکەم، لە ڕوانگەی جێبەجێکردنەوە ئەوگەلێک گشتی، لێڵ و ناڕوون بوو. دووهەم، ویلسۆن یان هیچ زانیارییەکی لەسەر

---

[١] تەلەگرام لە لایەن کۆمیسیۆنەری بەرزی عێراق (Cox) بۆ بەرپرسی وەزارەتی دەرەوە بۆ پرسی کۆلۆنییەکان، ١٦ی نۆڤەمبەر، ١٩٢٢، ژمارە ٨٠٤، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ١٩٥).

[٢] بۆ نوێنەرایەتی کورد، بڕوانە ئۆشی (٢٠٠٤).

[٣] شەریف پاشا نەخشەیەکی بۆ کۆنفرانسی پاریس ئامادە کرد کە لە لایەن ئەرمەنییانەوە ڕەت کرایەوە و بریتانیا لەبەر چاوی نەگرت. یادداشتی ئیدیعای گەلی کورد، پاریس، مارچی ١٩١٩ (ئۆشی ٢٠٠٤، ١٤٣). هەروەها، بڕوانە پاشا (٢٠٠١).

[٤] نووسینگەی هەواڵگریی سیاسی وەزارەتی دەرەوە پێش کۆنفرانسی ئاشتی لێکۆڵینەوەی لەسەر ئیمپراتوری عوسمانی کردبوو کە لەویدا گوتبوویان، لە کاتێکدا کە ئاماژەیان بە بایەخی ستراتیژیکی کوردستان کردبوو، "بۆیە ئێمە ئەرکدارین کوردستان بکەینە سێ بەش، لە دوو بەشە مەزنترەکە ئێمە هێندێک ماف بۆخۆمان، فەڕانسە و عەڕەب مسۆگەر دەکەین، بەڵام بۆ کوردان هیچ" (دۆکرێڵ ١٩٩١ئا، ٥٧).

کاردانەوەکانی تیۆرییەکەی لە پێوەندی لەگەڵ کۆمەڵگەی جیهانی نەبوو، یان ئەوانی بە کەم گرتبوون. سێهەم، بیرۆکەکانی بۆ بەکار هێنانی دەرەکی بوون، واتە ئەوان قەرار نەبوو لە وڵاتە یەکگرتووەکان جێبەجێ بکرێن. ئەو لەسەر ئەو بڕوایە بوو کە "ئەمریکا لە گرووپان پێک نەهاتووە" (ویلسۆن، وەک لە کلاود ئاماژەی پێکراوە، ١٩٥٥، ٨١)، بەو مانایە کە، دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی پرسێک نەبووە بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان. هەڵوێستی وڵاتە یەکگرتووەکان لەمەڕ جیابوونەوە لە ژێر ڕووناکایی شەڕی ناوخۆ ئاشکرا بوو (١٨٦١-١٨٦٥)، کە تووندوتیژی و هێزی سەربازیی تێیدا بەکار هێنرا (فیش ٢٠١٥، ١٣٥-١٣٣). چوارەم، ویلسۆن لە بڕەودانی سەرکەوتووانە بە بیرۆکەکانی لە ناو نەتەوەکانی دیکەدا شکستی هێنا. بۆیە، ئەوان لە دواییین پێشنووسی پەیماننامەی ڤەرسای یان یەکێتیی نەتەوەکاندا لەبەر تەگەرە خستن لە لایەن سەناتۆرە کۆماریيەکانی ناو دەوڵەتی وڵاتە یەکگرتووەکان و پێشوازیی فرەچەشن لە لایەن کەسایەتییە پلەبەرزەکانی بریتانیایی، ڕەنگی نەدایەوە (کاسەز ١٩٩٥، ٢٣). بەڵام، ویلسۆن دەیزانی کە "پرەنسیپەکە بە مانای لێک هەڵتەکانی دەوڵەتی بەرایی تا ئاستی نەناسرانەوە دەبێ" (لینچ ٢٠٠٢). ئەگەرچی دیاریکردنی چارەنووس وەک پرەنسیپێک ڕاگەیێنرابوو، جێبەجێ کردنەکەی بەسترابۆوە بە "ستانداردی شارستانییەت" و خەڵکێک کە گەیشبێتە ئاستێکی دیاریکراو لە پێگەیشتووبی (گۆنگ ١٩٨٤، ٢١). هەروەها، یاسای نێونەتەوەیی تەنیا دنیای خاوەن شارستانییەتی دەگرتەوە، ئەگەرچی دەوڵەتانی خاوەن شارستانییەت لە دەسەڵات و مافدا هاوشانی یەکتر نەبوون (بارتەن ٢٠١٥، ١٨٧). زلهێزەکان لەسەر ئەو بڕوایە بوون کە ئەو نەتەوانەی سپی یان ئوروووپایی نەبوون نەگەیشتوونە توانایی دیاریکردنی چارەنووس و خۆ بەڕێوەبەری. بە کردەوە، ئەوە وەک بیانوویەک بوو تا ڕەوایی بە کۆنترۆڵی خۆیان بەسەر ئەو کۆلۆنییانەدا بدەن کە داگیریان کردبوون.

بەر لە جەنگی جیهانیی یەکەم، مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆ هێندێک خەڵک لەبەر چاو گیرابوو (خاوەن شارستانییەت یان پێگەیشتوو، ئوروووپایی بە نرخ و لێهاتوو و نەوەکانیان)، واتە، مافێکی ڕەگەز پەرستانە بوو. بە واتایەکی دیکە، ئەوە بوو بە مافی دریاردانی بیانیی (فیش ٢٠١٥، ١٢٢). هاوپەیمانان پێشبینییان کرد کە لەناو ئامانجەکانی جەنگیی ئەوان، گەیشتن بە مافی دیاریکردنی چارەنووسە، ئەگەرچی هەر دوو ئاڵمان و ئوتریش (نەمسا) دژی ئەو بڕیارە بوون لەبەر دۆخی کەمینەکانی ئەو ناوچانە کە دەوڵەتانی هێزە هاوپەیمانەکان وەدەستییان هێنابوون. داواکارییەکە جێگای خۆی دا بە پەسەند کرانی بەرژەوەندییە سیاسی و ئایدیۆلۆژیکییەکانی هاوپەیمانان لە پەیماننامەکانی ئاشتیدا. بۆیە، بە گوێرەی پەیماننامەی ڤەرسای لە ٢٨ی جوون، ١٩١٩، چێکۆسلۆڤاکی و لەهستان (پێشتر ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئاڵمان و هابسبورگ) دروست کران. بەڵام ناوچەی کیائۆچۆ (ئێستا پێی دەڵێن جیائۆژو) لە چین کە پێشووتر لە لایەن ئاڵمان داگیرکرابوو بێ ئەوی مافی دیاریکردنی چارەنووس بدرێ بە دانیشتووە چینییەکانی ئەوێندەرێ، درا بە ژاپۆن. چەند گشتپرسییەک لە ژێر چاودێریی نێونەتەوەیی‌دا بەڕێوە چوون، بەڵام چەند ناوچە بێ گشتپرسی جیا کرانەوە، وەک دانی تیرۆلی باشوور بە ئیتالیا سەرەڕای خاڵی نۆهەم لە چواردە خاڵەکانی ویلسۆن کە بڕیاری دابوو "ڕێکخستنەوەی سنووورەکانی ئیتالیا [...] بە گوێرەی هێڵی ئاشکرای نەتەوەیی بێ."[١] پەیماننامەی نیویلی دەگەڵ بولغارستان لە ٢٧ی نۆڤەمبەر، ١٩١٩ ئاکامی هاوشێوەی لێکەوتەوە. چەند گشتپرسییەک قەرار

[١] "پەیامی سەرکۆمار وودرۆو ویلسۆن بۆ کۆنگرە ١٩١٨/١/٨"، ئەنجومەنی پیرانی وڵاتە یەکگرتووەکان، شەست و پێنجەمین کۆنگرە، گرووپی تۆماری ٤٦. خاڵی نۆهەم.

بوو لە بورگەنلەند، کلاگەنفورت و تەشەن بە گوێرەی پەیماننامەی ئوتریش بەڕێوە بچن (کاسەز ١٩٩٥، ٢٤). دووبارە کێشانەوەی نەخشەی ئوروپا تا ڕادەیەکی زۆر بە گوێرەی هێڵە نەتەوەییەکان بەڕێوەچوو ئەگەرچی لە ناوچەکانی فرە ئەتنیکی دژوار بوو و هێندێک پرس بە ئەنجومەنی باڵای هاوپەیمانان چارەسەر نەکران، لە هەمانکاتدا، لە ڕێککەوتنە نێونەتەوەییەکاندا لە لایەن دەوڵەتی نوێی سۆڤیەتەوە، پشتگیریی لە شارۆمەندیی بە گوێرەی مافی دیاریکردنی چارەنووس، لە ناویاندا لە پەیماننامەکان دەگەڵ ئەفغانستان، لەهستان، ڕۆمانیا و تورکیە کرا (براونلی ١٩٧٠، ٩٥-٩٤). بەپێی هەلومەرج، دەبوو هێڵی نەتەوەیی بکێشرێنەوە و تاقمێک وەک گەلێک پێناسە بکرێن و مافی بە دەوڵەت بوونیان هەبێ یان وەک کەمینەیەک بە پەیماننامەیەک پارێزگارییان لێ بکرێ (وێلان ١٩٩٤). بەو شێوەیە جێبەجێ کردنی مافی دیاریکردنی چارەنووس دوای جەنگ ناتەباپی هەبوو. لە ئۆکتۆبری ١٩٢٠ بریتانیا دەستی لە بەرژەوەندی دامەزراندنی کوردستان هەڵگرت، لە جیاتان پشتگیریی لە دروست کردنی دەوڵەتێکی عەرەب لە عێراق کرد. لە کۆتایی ئەو ساڵەدا بەڕێوەبەرایەتی کۆلۆنیال، بە سەرۆکایەتی وینستۆن چرچیل، لەژێر بەڕێوەبەرایەتی هیندوستان بەرپرسیاریی عێراقی گرتە ئەستۆ. لە نۆڤەمبەری ١٩٢٠ دەوڵەتی کاتیی نەتەوەیی عێراق دامەزرا بە سلێمانی لەژێر کۆنترۆڵی بریتانیا و کەرکوک و هەولێر (ئەربیل) لە ژێر بەڕێوەبەرایەتی پارێزگاری ناوچەیی (ئێدمۆندز ١٩٥٧). لە کۆنفرانسی قاهیرە (مارچی ١٩٢١)، خۆبەڕێوەبەریی کوردی جێگای درا بە سیستەمی بەڕێوەبەرایەتی سەربەرشتیاریی "ئینگلیزی-کوردی"،[1] کە لەویدا کورد قەرار بوو وەک کەمینەیەک لە عێراقی نوێ دا سەیر بکرێن تا خۆیان لە ناو دەوڵەتە نوێیەکەدا دەگونجاند (ئەیڤبوری ١٩٩٤). ئەوە لە کاتێکدا ڕووبدا کە چرچیل و پێشڕەو نوێل قورس و قایم دەلیلیان بۆ سەربەخۆیی کوردستان دێنایەوە (ئەسکەندەر ٢٠٠١). نوێل ئەو ڕوانگەیەی باس کردبوو کە "ئامانجی کوردستانێکی سەربەخۆ [...] ئێستا دەتوانێ بە هاسانی دەستەبەر بێ" (بوردەت ٢٠١٥ ئا، ٥٢٤). کوردەکان هەروەها بیریان لە فیدراڵی لە ژێر پارێزگاریی بریتانیا دەکردەوە ، تا پێکهاتەیەکی نوێنەری بۆچوونی کوردان بڕیاری دەدا ببێتە بەشێک لە دەوڵەتی تازە.[2] بەڵام، دیاریکردنی چارەنووس بە کردەوە مانایەکی جگە لە خۆبەڕێوەبەریی نەبوو، بە واتایەکی دیکە، شتێک کە قەرار بوو خەڵکی بۆ هان بدرێ بەڵام دانەمەزرێندرێ.

بۆ لەبەرچاوگرتنی ئاواتە ڕاستەقینەکانی کوردان، بەناو گشتپرسییەک لە سەرانسەری عێراق بە ناوچە کوردییەکانیشەوە لە ١٩١٩، لە ناو کەسایەتییەکان، ڕاوێژکارە هەڵبژێراوە ناوچەییەکان، ئاغا ددان پیانراوەکان و نوێنەرانی کۆمەڵگەکان بەڕێوە چووبوو. زۆربەیان جیابوونەوە لە موسڵیان ڕەت کردبۆوە، لە کاتێکدا کە هێندێک داوای جیا بوونەوە و بەڕێوەبەرایەتییەکی جیای کوردانیان کردبوو. سلێمانی نزیکەی یەک دەنگ هەر جۆرە تێکەڵ بوون لە گەڵ عێراق ڕەت کردبۆوە. لە ڕوانگەی دەوڵەتی بریتانیاوە، سلێمانی دەبوو لەو گشتپرسییە دەرهاویشتریّ چونکە ئەو بە گوێرەی برگەی ٦٤ی پەیماننامەی

---

[1] وەزارەتی دەرەوە ٣٧١/٦٣٤٦ کۆمیسیۆنی باڵای نێوان دوواوان بۆ وەزیری دەرەوە بۆ کاروباری کۆلۆنییەکان، ١٢ی جوون، ١٩٢١، وەک لە مەک‌داوڵ دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠٠٣، ١٦٦).

[2] یادداشتی بەشی سیاسی، بەڕێوەبەرایەتی هیندوستان، "کوردستان،" ١٤ی دێسەمبەر، ١٩١٨، لە لایەن بەڕێز جەی ئی شاکبورگ. بوردەت، سوپرا ٨٠، لە ٢٢٠. نوێل هەروەها پێشنیاری "هێزێکی سەربەرشتیار بۆ سەرجەم کوردستان و ئەرمەنستان."ـــی کردبوو، وەزارەتی دەرەوە ٦٠٨/٩٥، ڕاپۆرت لەمەڕ دۆخی کوردستان لە یادداشتەکانی سەرۆکی کۆنفرانسی نێوان وەزارەتخانەیی لەبارەی کاروباری ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست، ١٥ی سێپتەمبەر، ١٩١٩، لە بوردەت دا ئاماژەی پێکراوە (٢٠١٥ ئا، ٥٢٤).

سیڤەر، بۆ دروست کردنی دەوڵەتیکی سەربەخۆی کوردی، بەڕێوە دەچوو (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥). سلێمانی لە گشتپرسییەکە دا بەشدار نەبوو. لە کاتێکدا کە چرچیل لە سەر سیاسەتی سنووردارکردنی عێراق (کەیترووود ٢٠٠٤، ١١٣؛ ئولسۆن ١٩٩٢)[1] کە تەنیا ناوچە بە تەواوەتی عەرەبەکان بگرێتەوە پێداگر بوو، پەرسی کۆکس (ئەسکەندەر ٢٠٠١؛ ئولسۆن ١٩٩٢)[2] و گەرترود مارگارێت بێل سەرەنجیان بەرەو "سیاسەتی ناجیاییخوازی" (یان تێکەڵ بوون دەگەڵ عێراق) راکێشا کە لە بابەتەکانی باسکراو لە ڕاوێژەکانیان دا دەربان بڕیوە (ئولسۆن ١٩٩٢).

چرچیل قەناعەتی هێنا بەڵام دواتر ئەو ڕەزامەندییەی لە سەر لکاندنی کوردستان بە عێراقەوە وەک یەکێک لە "خراپترین هەڵەکان"ی خۆی باس کردووە (ئولسۆن ١٩٩٢). لە ١٩٢١ هەڵبژاردنێکی فەرمی بەڕێوەچوو، کە سلێمانی بەشداری تێدا نەکرد و کەرکوک دژی ئەو لکاندنە دەنگی دا (ئێدمۆندز ١٩٥٧). دواتر، کۆمیسیۆنی ئەنجومەنی نەتەوەکان لە بەرنامەی ویلایەتی موسڵ ئەو شێوازەی ڕا دەربڕینی وەک گشتپرسی ڕەچاو نەکرد، چونکە هیچ دەنگی تاکە کەسی یان نهێنی وەرنەگیرا و هیچ زەمانەتێک بۆ ئازاد بوون و سەربەخۆیی دەنگدان لە ئارا دا نەبوو. هەروەها، گشتپرسی لە سەرانسەری ناوچەکە دا بەڕێوە نەچوو. بۆیە ئەو ڕا دەربڕینانە بەڵگەی حاشا هەڵنەگر بۆ ویستی دانیشتووان لە دۆخی ناسەقامگیری سیاسی داگیرکارییەکی سەربازیی دا نین (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ١٨-١٧). بیرۆکەی دروست کردنی کوردستانێکی سەربەخۆ یان تەنانەت خۆبەڕێوەبەریی کوردی بەو شێوەیە لەناو چوو.

کەمالیستەکان دوای شکستی هاوپەیمانان لە پێوەندی لەگەڵ دۆخەکە لە چەند بەرەوە، سەرکەوتن (بێک ١٩٨١). فەرانسە پەیماننامەکەی لە ئانکارا دەگەڵ تورکان واژۆ کرد و لەو پرۆسەیەدا وازیان لە کیلیکیا هێنا (فرامکین ٢٠٠١، ٥٣٧-٥٣٦). سنووری نوێیەکان لە ٢٠ی ئۆکتۆبر، ١٩٢١، لە لایەن مستەفا کەمال و فەرانسە دیاریکران (ڕێککەوتنی فەرانسەیی-تورکی لە ١٩٢١ لە ئانگۆرا واژۆ کرا)[3]، کە بە گوێرەی ئەو ڕۆژاوای کوردستان کەوتە ژێر سەرپەرشتیاری فەرانسە بەسەر سووریەوە.

ئەنجومەنی باڵای نەتەوەیی تورکیە لە ١٠ی فێبریواری، ١٩٢٢، بڕیاری دا "بەڕێوەبەرایەتی خۆسەر بۆ نەتەوەی کورد بە گوێرەی نەریتە نەتەوەییەکانیان" پەسەند بکا (ئولسۆن ١٩٨٩، ٤٠)، بەڵام بەو مەرجانە کە بۆ پارێزگار و فەرماندەی هێزەکان لە ناو خەڵکی عێراق دا هەڵبژاردن بکرێ و زمانی فەرمی ئەنجومەنی نوێنەرانی کورد تورکی بێ. بڕگەی ١٥ هاندەری کەڵک وەرگرتن لە زمانی کوردی بوو، بەڵام نەوەک بناخەیەک بۆ پەسەندکردنی زمانی فەرمی دەوڵەت. بەڵام، پێشنیارەکە لە لایەن کوردانەوە ڕەت کرایەوە و قەت لە لایەن تورکانەوە جێبەجێ نەکرا (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٨٨). بەڕاستی، قەرار نەبوو هیچ ڕێککەوتنێک دەگەڵ کوردان بکرێ چونکە ئەوان دژی سەروەریی تورکیەی نوێ لە سەر بناخەی کەمالیسمی تورکی بوون.

---

[1] چرچیل قایل کرا کە کوردستانی سەربەخۆ دانەمزرێتێ ئەگەرچی لە سەرەتادا دەیهەویست. لە هەمان کاتدا، بەشی ڕۆژهەڵاتی بریتانیا پشتگیریی لە سەربەخۆیی یان کوردستانی خۆبەڕێوەبەر دەکرد.

[2] کۆمیسیۆنی باڵای بریتانیا لە عێراق کە ئەو کاتی هەوڵی دەدا باشووری کوردستان تێکەڵی عێراق بکا.

[3] ئەو پەیماننامەیە کە بە ڕێککەوتنی ئانکارا، ڕێککەوتنی فرانکلین-بویۆن و ڕێککەوتنی فەرانسەیی-تورکی ئانکاراش ناسراوە.

دروست کردنی عێراق

لە ڕێککەتننامەی هاوپەیمانیی لە ١ی ئۆکتۆبر، ١٩٢٢، کە قەرار بوو بۆ ماوەی بیست ساڵ کاری پێ بکرێ (بڕگەی ١٨)، بریتانیا ئەمیر فەیسەڵی وەک شای عێراق پەسەند کرد و ئەرکدار کرا یارمەتی سوپای عێراق بکا (بڕگەی ٧). هەروەها، فەیسەڵ ئەرکدار کرا کە "هیچ جۆرە هەڵاواردنێک لە نێوان دانیشتووانی عێراق بە هۆی ڕەگەز، ئایین یان زمان ڕەچاو نەکا" (بڕگەی ٣).[١] بەڵام، کوردەکان بوونە ئامانجی سەرەکیی هەڵاواردن. بریتانیا ئەرکی " مسۆگەر کردنی وەرگیرانی عێراق وەک ئەندامی یەکێتیی نەتەوەکان بە زووترین کات"ی گرتە ئەستۆ (بڕگەی ٦). هەر دوو لایەن، لە بڕگەی ٨ دا، بەڵێنییان دا "بە هیچ شێوەیەک لە خاکی عێراق کە لە کۆنترۆڵی دەسەڵاتی بیانی دایە دەست هەڵنەگرن یان بە کرێی نەدەن." بریتانیا ڕێککەوتنێکی دەگەڵ تورکان کرد، ئەگەرچی دڵنیا بوو کە دەوڵەتی تورک بیر لە ڕێژیمێکی دڵفراوانتر بۆ کوردان ناکاتەوە.

پەیماننامەی لۆزان (١٩٢٣): بڕیاری بیانی

هاوپەیمانان، بە تایبەتی دەوڵەتی بریتانیا، لە کەڵکوەرگرتن لە هێز بۆ جێبەجێ کردنی پەیماننامەی سیڤەر بە گومان بوون. بە گوێرەی ئاگربڕی مودەینا لە نێوان بریتانیا و ناسیۆنالیستە تورکەکان لە ١١ی ئۆکتۆبر، ١٩٢٢، مەرجەکانی پەیماننامە ناسەرکەوتووەکەی سیڤەر پێویستی بە دانوستانی سەر لەنوێ بوو. هاوپەیمانان و کەمالیستەکان، وەک تاکە نوێنەری بێ ڕکابەری تورکیە، بۆ ئەو مەبەستە لە ٢٠ی نۆڤەمبەر لە لۆزان بۆ کۆنفرانسی ئاشتی کۆبوونەوە. (واگنەر ٢٠٠٤، ٩٠؛ ئولسۆن ١٩٩٢). مستەفا کەمال پەیماننامەی سیڤەری هەڵوەشاندبۆوە و سەرجەم مەرجەکانی پەیماننامەکەی ڕەت کردبوونەوە. بە کەڵک وەرگرتن لە ئەنجومەنی باڵای نەتەوەیی بۆ هەڵوەشاندنەوەی پلە و سیستەمی سوڵتانی لە ٢٧ی ئۆکتۆبر، کەمالیستەکان دەوڵەتیان لە ئەستەمبوڵەوە بۆ ئانکارا گواستەوە (مانگۆ ١٩٩٩ ئا، ١٩٥) تا ساڵێک دواتر کۆمارێکی نوێیان لە ژێر ئایدیۆلۆژی ناسیۆنالیزمی تورکی-کەمالیستی ڕاگەیاند. کوردەکان لە ئۆکتۆبری ١٩٢٢ زەبرێکی قورسیان وێکەوت، کاتێک چرچیل، ڕێبەرێک کە لایەنگری دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان وەک ناوچەیەک لە نێوان تورکیە و عێراق بوو، جێگای خۆی دا بە ویلیام کاوەندیش کە دژی ئەو ڕوانگەیە بوو (ئەپەل ٢٠١٦، ١٢٨-١٢٩).

لە ١٧ی فێبریواری، ، ١٩٢٣، مستەفا کەمال لە کۆنگرەی ئابووریی ئەزمیردا هیچ ئاماژەیەکی بە کوردان نەکرد (مانگۆ ١٩٩٩ ئا، ٢٥٣).[٢] پێش ئەو کاتی ناوبراو لە پرۆتۆکۆڵی ئاماسیا دا (١٩١٩) و لە وتووێژێکی فەرمییدا (یەگەن ٢٠١١، ٨٤-٦٧)

[١] ڕێککەوتننامەی هاوپەیمانان (بە پرۆتۆکۆڵەوە) هی ١٠ی ئۆکتۆبە، ١٩٢٢.

[٢] دوای ڕاگەیاندنی کۆماری نوێ، ئەو قەت باسی کوردانی نەکرد.

ددانی به مافه ئەتنیکی و کولتووریيه‌کانی کوردان دانابوو،[1] بەڵام زۆر زوو تورکه‌کان سەرجەم پله‌کانی بەڕێوەبەرایەتیی کوردستانیان گرته دەست. له نامه گۆڕینەوه‌کانی فەرمیی تورکیدا باس له کوردستان له‌ناو برا و ناوه تورکییه‌کان جێگایان گرتەوه. مارچی ١٩٢٤ ترۆپکی پرۆسەیەک بوو که به گوێرەی ئەو، زمانی کوردی له دادگاکان و قوتابخانه‌کان دا قاچاخ کرا. به واتایەکی ساکارتر، کۆمەڵکوژیی ئەتنیکی و زمانی بوونه سەرچاوەی "کۆلۆنیالیزمی پێشکەوتنخواز" (بالۆچ و مۆریس ١٩٩٢، ١٧٢). کورده‌کان که وەک "برای ڕاستەقینه" و "برای ڕەگەزیی" فریای تورکان کەوتن، بوونه دوژمنی ڕاستەقینه (مانگۆ ١٩٩٠ ئا، ٣٠٦).[2]

له کاتی دانوستانه‌کانی لۆزان، تورکه‌کان هێشتا کوردیان وەک ئەتنیکێکی جیا سەیر دەکرد بەڵام به تەواوی لەو سیاسەته پاشگەز بوونەوه، واته، ئەوان کوردیان وەک بەشێک له نەتەوەی تورک ناساند (مەک‌داوڵ ٢٠٠٣، ١٨٨).[3] دوای دانوستانه‌کان که لەویدا هەرکام له لایەنه‌کان هەوڵی دا ئەوی دیکه ماندوو بکا، پەیماننامەی لۆزان (پەیماننامەی ئاشتی دەگەڵ تورکیه ١٩٢٣) و ئامرازی دیکه (کۆنوانسیۆنی کەنداوه‌کان، کۆنوانسیۆنی بازرگانی، ڕاگەیاندنی پێوەندیدار به لێبوردنی گشتی، تاد) له ٢٤ی جولای ١٩٢٣ له نێوان تورکیه له لایەکەوه و دەوڵەتانی ئیمپراتۆریی بریتانیا، فەڕانسه، ئیتالیا به ڕەزامەندیی دەوڵەتانی ژاپۆن، یونان، ڕومانی، دەوڵەتی سەرب-کرۆوات-سلۆڤێن و چێکوسلۆڤاکیا له لایەکی دیکەوه کۆتایی پێهات. وڵاته یەکگرتووه‌کان بۆ ئەو پەیماننامەیه بانگهێشت کرابوو. پەیماننامەی لۆزان له پێنج بەش به ١٤٣ بڕگەوه پێکهاتووه. "تورکیه" به ناو وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ دانی پێدانراوه. بریتانیا گشتپرسیيەکی پێشنیار کراو له لایەن تورکیەی ڕەت کردەوه، چونکه نێردەی تورک که پشتیوانی که‌مالیستان بوون بۆ سەرانسەری باشووری کوردستان نێردرابوون (فان برۆینەسەن ١٩٩٢، ٢٧٥؛ بێک ١٩٨١، ١٤٤). بڕگەی ٢ (١) ی پەیماننامەی لۆزان سنووری نێوان تورکیه و سووریەی، وەک له بڕگەی ٨ ی ڕێککەوتنی نێوان فەڕانسه و تورکیه له ٢٠ی ئۆکتۆبر، ١٩٢١ لەسەری ڕێککەوتبوون، پەسەند کرد. به گوێرەی بڕگەی ٣ (٢)ی پەیماننامه‌که: "سنووری نێوان تورکیه و عێراق دەبێ له پێکهاتنێکی دۆستانەدا له ماوەی نۆ مانگ له نێوان تورکیه و بریتانیای مەزن دیاری بکرێ. له ئەگەری ساغ نەبوونەوه له‌سەر هیچ ڕێککەوتنێک [...]، کێشەکه دەبێ حەواڵەی ئەنجومەنی یەکێتیی

---

[1] "به گوێرەی یاسای بنەڕەتیمان، شێوەیەک له خۆسەریی ناوچەیی دەبێ دەستەبەر بێ. بۆیه، پارێزگاکان که دانیشتووانی کوردن سەربەخۆیانه خۆ دەبەن بەڕێوە. [...] ئەنجومەنی باڵای نەتەوەیی تورکیه له نوێنەری کورد و تورک پێکهاتووه و ئەو دوو گەله بەرژەوەندیی و چارەنووسیان یەک خستووه"

[2] ئارشیوەی تاکەکەسی مستەفا کەمال، تەلەگرامەکان له مستەفا کەمالەوه بۆ دیاربەکر لەمەڕ پرسی کورد (مای ١٩١٩ تا ئاپریلی ١٩٢٠) (بەشی مێژووی سەربازیی هێزی فەرماندەیی تورکیه ١٩٩٦): "کورد و تورک برای ڕاستەقینەن و ناکرێ لێک جیا بکرێنەوە"؛ "بوونی ئێمه دەخوازی که کورد، تورک و سەرجەم موسڵمانان دەبێ هەوکاریی یەکتر بکەن تا پارێزگاریی له سەربەخۆیی خۆمان بکەین پێش به لەتبوونی وڵاتی باوانمان بگرین."؛ "من لایەنگری مسۆگەر کردنی هەموو شێوه ماف و ئیمتیازم تا له پەیوەست بوون [به دەوڵەت] و خۆشبژیویی و گەشه کردنی برا کوردەکان دڵنیا بم، به مەرجێک که دەوڵەتی عوسمانی لێک هەڵنەوەشێ" (مانگۆ ١٩٩٩ ب). مستەفا کەمال "کایەی" به خۆبەڕێوەبەریی بۆ کوردان دەکرد (گونتەر، ٢٠١٦، ٢٨). بۆ قەدەخه کردنی زمانی کوردی که هێشتا کاری پێ دەکرێ، بڕوانه وەزارەتی کاروباری دەرەوه و بازرگانی ئوسترالیا، زانیاریی وڵاتان ڕاپۆرت لەسەر تورکیه (٩ی ئۆکتۆبر، ٢٠١٨) https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/country-information-report-turkey.pdf (سەردانکردن ٣٠ مای، ٢٠٢١).

[3] مستەفا عیسمەت ئینونو له لوزان ئاماژەی به یەکسانیی کورد و تورک کرد. بەڵام، ئەو دواتر به پێداچوونەوەی به بۆچوونەکەی دا کرد به شێوەیەک که "نەتەوەی تورک له سەرووی هەموو نەتەوەکانه. ئەوانی دەدان به سەروەریی ئەوان دانانێن، له دۆخی بەربەرەکانی لەگەڵ ئێمه دان" (سترۆمەیەر ٢٠٠٣، ١٠٦).

نەتەوەکان بکرێ [...]." تورکیە و دەوڵەتی بریتانیا خۆیان ئەرکدار کرد کە کەڵک لە هێزی سەربازیی یان ئامرازی دیکە بۆ گۆڕینی دۆخی ناوچەکە وەرنەگرن.

سەرەڕای هەوڵی بریتانیا بۆ گونجاندنی خۆبەرێوەبەریی کوردی لە بڕگەیەکدا، بەڵام هیچ ئاماژەیەک بە دەستەواژەی "کوردستان"، "کورد" یان پارێزگاریی لە مافەکانیان نەکرا (دالمەن ۲۰۰۲؛ گونتەر ۱۹۹۷، ؛ پالمەر ۱۹۹٤، ۲٦٤). بە ڕاستی، ئەوە نیگەرانیی سەرەکیی بریتانیا نەبوو. بڕگەی ۳۹ ڕێزپەڕ بوو: "هیچ بەربەستێک نابێ بەسەر کەڵکوەرگرتن [...] لە هیچکام لە زمانەکان لە ئاخاوتنی تاکەکەسیدا، لە بازرگانی، ئایین، لە چاپەمەنی، یان هەر جۆرە بڵاوکراوەیەک یان کۆبوونەوەی گشتیدا بسەپێنرێ. سەرەڕای بوونی زمانی فەرمی، دەبێ دامەزراوەی شیاو بۆ شارۆمەندانی تورکیە کە تورک زمان نین ئامادە بکرێ تا لە دادگاکان کەڵک لە زمانی خۆیان وەرگرن" (بڕگەی ۳۹). لەگەڵ ئەوەشدا، بڕگەکان بۆ مافەکانی کەمینە گرینگن (پەیماننامەی ئاشتی دەگەڵ تورکیە ۱۹۲۳، بڕگەکانی ۳۷ تا ٤٤، ۳۳-۲۹) و بەڵێنییەکانی دیکە لە ژێر "پارێزگاری لە کەمینەکان" کە تایبەتی ناموسڵمانەکانن (واتە بە شێوەی سەرەکی ئەرمەنییەکان) و سەرجەم دانیشتووانی تورکیە قەت جێبەجێ نەکران چونکە تورکیە ددانی بە هیچکام لە کەمینەیەک یان مافەکانی دانەناوە. پەیماننامەی لۆزان گوایە مافەکانی کەمینە ئەتنیکی، زمانی و ئایینییەکانی پەسەند کردووە. بۆیە، پەیماننامەی لۆزان بە شێوەی کاریگەر دەوڵەتی کوردی هەڵوەشاندەوە (مەکداواڵ ۲۰۰۳، ۱٤۲-۱۳۷). بە گوێرەی بڕگەی ۳۸، دەوڵەتی تازە دامەزراوی تورکیە قەرار بوو "ژیان و ئازادیی تەواو و بێ کەموکوڕیی سەرجەم دانیشتووانی بێ لەبەرچاو گرتنی شوێنی لە دایکبوون، سەر بە نەتەوەیەک بوون، زمان، ڕەگەز یان ئایین زەمانەت بکا." پێشەکییەکانی ئەو بەشە دەبوو ببنە هۆی نیگەرانیی نێونەتەوەیی چونکە بە گوێرەی بڕگەی ٤٤، ئەوان بەشێک بوون لە زەمانەتی یەکێتیی نەتەوەکان. هەر جۆرە ئاڵوگۆڕێک لەو پێشەکییانەدا دەبوو لە لایەن زۆرینەی ئەنجومەنی یەکێتیی نەتەوەکان پەسەند کرابا.

لە یاسای بنەڕەتی ۱۹۲٤ دا، تورکبوون بوو بە بناخەی شارۆمەندی. مستەفا کەمال لە ٤ی مارچ، ۱۹۲٤، خەلافەتی ڕووخاند وکۆتایی بە پێوەندیی ئایدیۆلۆژیکی نێوان کورد و تورک هێنا (مەکداواڵ ۲۰۰۳، ۱۹۲-۱۹۰؛ ئولسۆن و تاکەر ۱۹۷۸؛ ئێدمۆندز ۱۹۵۷). بۆ ڕزگاریی کوردستان و "نەتەوەی کورد" لە "چەنگ سەرکوتی بێ بەزییانەی تورکان" (سترۆمەیەر ۲۰۰۳، ۸۹)[1] بە زیندوو کردنەوەی خەلافەت و یاسای ئیسلامی لە سنوورەکانی کوردستان دا (سولەیمانی ۲۰۱٤، ۲٤۵)، شێخ سەعیدی پیران، لە ژێر کاریگەریی ڕێکخراوی ناسیۆنالیستی ئازادی، بە مەبەستی دروست کردنی "دەوڵەتێکی موسڵمانی کوردی" شۆڕشی دەست پێکرد (بۆزەرسلان ۲۰۰۳، ۱۸۵)، بەڵام، سەرەڕای پشتگیری بەربڵاوی کوردانی سوننی، کوردە عەلەوییەکان دژی ڕابوون و پشتیوانییان لە دەوڵەتی تورک کرد کە هاندەرەکەی ترس لە سوننیگەری بوو (ڕەینۆلدز ۲۰۱۷، ٤٤-٤۳). ئەوە سەرەڕای هەوڵەکانی شێخ بۆ وەدەستهێنانی پشتگیریی کوردە عەلەوییەکان بوو. خێڵگەرایی و ناکۆکی ئایینی بوونە هۆی دژایەتی یەکگرتوویی سیاسیی کوردان، کە لە هەڕەشەی دەوڵەتی ئەرمەنی و "ئەگەری تۆڵەی بریتانیا لەبەر تێوەگلانیان لە کۆمەڵکوژیی ۱۹۱۵" دەترسان (سولەیمانی ۲۰۱٤، ۲۸۱). کەمالیستەکان دەستیان بە ڕەتکردنەوەی کوردیزم و وەرسووڕان بەرەو ناسیۆنالیزمی کوردی بە وەپاڵدانی بیرۆکەی هەڵە بە کوردان یان ڕەت کردنەوەی ئەوان وەک تاقمێکی بچووک کە ناتوانن ببنە

[1] هۆی سەرهەڵدانی شێخ سەعید لە مارچی ۱۹۲۴.

نەتەوە، کرد (زورشەر ٢٠١٤، ٢٣٤). بێلایەنیی فەڕانسە سیاسەتی کەمالیستانی دژی کوردان بەهێزتر کرد (ستۆمەیەر ٢٠٠٣، ١٠٢). ئەو سیاسەتە لەو کاتییەوە بەو شێوەیە ڕەچاو کراوە و لە یاسای بنەڕەتی تورکیەدا بە حاشا کردن لە دانپێدانان بە هیچ ئەتنیکێک جگە لە تورکان ڕەنگی داوەتەوە.

ویلایەتی موسڵ

لە ٢٥ی جانیواری، ١٩٢٣، پرسی موسڵ پێشکەشی ئەنجومەنی یەکێتیی نەتەوەکان کرا، بەڵام بۆ دانوستانی زۆرتر لە ٤ی فێبریواری ڕاگیرا. ناکۆکییەکە لە ٦ی ئۆکتۆبر، ١٩٢٤ دیسان پێشکەش کرایەوە، بەڵام دانوستانەکان هیچ ئاکامێکیان نەبوو. کۆمیسیۆنێکی لێکۆڵینەوە لە ٣٠ سێپتەمبەر بۆ دانی ڕاوێژ و لێکۆڵینەوە لە ڕوانگەی خەڵکەکە پێکهات (گۆڤاری فەرمیی یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٣).[1] لە ٢٩ی ئۆکتۆبر، ١٩٢٣، یاسای بنەڕەتیی نوێ لە تورکیە بڵاو کرایەوە و، لە ١٣ی ئاگوست، ١٩٢٤، سیستەمێکی کۆماریی نوێ بە سەرکۆماریی مستەفا کەمال دامەزرێنرا (مانگۆ ١٩٩٩ ئا، ٢٣٥). خەڵکی ژێردەسەڵاتەکەی وەک "تورک" پێناسە کران (شیلدز ٢٠١١، ٢٤). عێراق مودێرن (نێوان دوواوان) لە ١٩٢٠ دروست کرابوو و، مانەوەی بە داگیرکردنی باشووری کوردستانەوە بەند بوو. بریتانیا بە گوێرەی ڕێککەوتنی هاوپەیمانیی ئەرکدار بوو مافەکانی عێراقییان بپارێزێ (١٩٢٤). چونکە هیچ نەخشەیەکی فەرمیی نەبوو کە سنووری کانی موسڵ دەسنیشان بکا، زۆرینەی کورد بەرەوڕووی دووڕێیانێک بوونەوە کە ببووە هۆی پێکدادانی بێ بەزییانە لە نێوان ئاسۆڕی و تورکان. یەکێتیی نەتەوەکان لە ٦ی ئاگوست، ١٩٢٤، لە سەرەتادا هێلە کاتییەکانی بروکسێلی دیاریکردن (یان هێڵی برانتلینگ). لەسەر ڕاوێژی نەخشەکێشان، لێژنەیەکی لاوەکی لە ٢٧ی ئۆکتۆبر، پێشنیاری دانانی سنووری بە گوێرەی هێڵی بروکسێل ی بە یەکێتیی نەتەوەکان کرد. (لۆید ١٩٢٦).

لە کۆتاییدا، ڕاپۆرتەکە و پاشکۆکانی (نەخشە، ئامار و دیاگرام) لە جولای ١٩٢٥ دوای ماوەیەکی زۆر وەدوا کەوتن لە بەر تێبینییە "جوگرافیایی، ئەتنیکی، مێژوویی، ئابووری و فاکتەرە ستراتێژیکەکان" و "هیواکانی" دانیشتووانی ئەوێ کە لە گشتپرسییەکەدا بڕیاری لەسەر درابوو، ئامادە کران (بێک ١٩٨١). بەڵام کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوەی نێونەتەوەیی خۆی لە لەبەرچاوگرتنی هێڵە ئەتنیکییەکان بە هۆی بەستراوەیی ناوخۆیی کورد و عەڕەب بەیەکەوە لە خودی موسڵ (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٤٤)[2] و بەرژەوەندییە ستراتێژیکییەکانی بریتانیا بوارد: "سنووری پێشنیارکراو لە لایەن دەوڵەتی بریتانیاوە سنوورێکی ناوازەی ستراتێژیکییە،" کۆمیسیۆنەکە ئاکامگیری کردبوو (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٨٧). لەبەر ئەو هۆیە، بڕیارە کۆتاییەکەی "ئەوە دەبێ کە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دەبێ دروست بکرێ، چونکە کوردەکان پێنج لە سەر هەشتی حەشیمەتەکەی پێکدێنن" (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٤٣). بێتوو یەزیدییان "کە زۆر وەک کوردان دەچن" بە کورد ئەژمار بکەین، کوردەکان حەوت لە

[1] گۆڤاری فەرمیی یەکێتیی نەتەوەکان، ژمارە ٤، ١٩٢٣، ٢٠٢٠-٢٠١. بۆ زانیاری لەمەڕ هەڵوێستی بریتانیا لە پێوەندی لەگەڵ موسڵ لە یەکێتییەکەدا، بڕوانە بێک (١٩٨١).

[2] بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە حوسێن (١٩٥٥).

سەر دەی سەرجەم دانیشتووانی ویلایەتەکە پێکدێنن کە تێکەڵاوێکە لە کورد، عەرەب، کریستیان، تورک و جوو (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٤٣، ٥٧). بەڵام کوردستانێکی سەربەخۆ نەهاتە دروست کردن.

سەرەڕای لێکدابڕانی کوردان، "شتێکی ماقوول بوو" کە هەستی نەتەوەیی ئەوان گەشەی کرد، بە تایبەتی لە سلێمانی بە ١٨٩٩٠٠ کوردەوە (لە ١٩١٥٢٥ کەس حەشیمەت)، کە بەرزترین ئاواتیان "سەربەخۆیی تەواو" بوو لە کاتێکدا کە "جوولانەوەیەکی بەهێزی ناوچەیی بۆ خۆبەڕێوەبەریی، ڕێگەدان بە کەڵکوەرگرتن لە زمانی کوردی لە پەروەردە و فێرکردن، بەڕێوەبەرایەتی و دادگا وایسا دا" هەبوو. کوردانی ئەو پارێزگایە "هیچ هۆگرییەکی تایبەتییان بۆ دەوڵەتی عەرەب نیشان نەدەدا. یەکێتی دەگەڵ تورکیە ڕەت کرابۆوە و، حەزێک بۆ یەکیتیی ئابووری دەگەڵ عێراق ئاشکرا ببوو." کوردەکان "سوودەکانی سەرپەرشتیارێیی ڕۆشنبیرانە و ژیرانەیان دەزانی." لە کەرکوک بە حەشیمەتێکی ١١١٦٥٠ کەسییەوە، کورد (٤٧٥٠٠ کەس) کەمتر هاوەنگ بوون؛ زۆرینەی ڕادەبڕینە کوردییەکان، بێ لێکۆڵینەوە، "لایەنگری بەهێزی تورکیە" بوون. لەگەڵ ئەوەشدا، ڕادەربڕینەکانی سەرۆکە مەزنەکانی کوردان ئەوەی دەگەیاند کە "زۆرتر سۆزداریبان بۆ عێراق" هەبێ. لە هەولێر، بە ١٩١٧٨٠ کەس حەشیمەتەوە، کوردانی کۆی سنجق زۆربەیان هاوهەڵوێستی سلێمانی بوون. ژمارەیەکی بەرچاو لە کوردان لە ناوەندی هەولێر لایەنگری تورکیە بوون، هەر وەک زۆرینەی تورک و عەرەبەکانی ئەو ناوچەیە. بەشێک لە سەرۆکەکان لایەنگری "دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی لە ژێر پارێزگارێی ئوروپایی، بە شێوەی دڵخواز، بریتانیا بوون،" و بەشێک لە کورد لایەنگرەکانی عێراق "خوازیاری درێژکرانەوەی سەرپەرشتیارێیی بریتانیا بوون." هەولیر بە گشتی "زۆرینەیەکی لایەنگری تورکیە،" بە عەرەب (١١٧٠٠)، کورد (١٧٠٦٥٠)، تورک (٢٧٨٠)، کریستیان (٣٩٠٠) و جوو (٢٧٥٠) بوو. لە ناو دانیشتووانی موسڵ بە ٨٨٠٠٠ کورد لە کۆی ٣٠٦٠٠٠ حەشیمەت، هەستی نەتەوەیی کوردی "زۆر کەمتر گەشەی کردبوو" و لە هێندێک شوێن "هەر نەبوو." زۆرینەی کوردان لایەنگری تورکیە بوون بە هێندێک کەس کە خوازیاری عێراق بوون کوردە یەزیدییەکان "بە شێوەی سەرەکی لایەنگری عێراق بوون بەو مەرجە لە ژێر سەرپەرشتیارێیی ئوروپا بێ" (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٧٨-٧٦).

شێخ مەحمود لە لایەن بریتانیاوە وەک پارێزگاری سلێمانی لە ئۆکتۆبری ١٩١٨ پشتڕاست کرابۆوە (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٥٨).[١] ئەو دەوڵەتێکی بە ئاڵا و مۆری خۆیەوە (ئەپەل ٢٠١٦، ١١٩) ڕاگەیاندبوو. لەبەر هەوڵی ڕابردووی بۆ دروست کردنی کوردستانی گەورە لە ڕێگای جیهادەوە (گونتەر ٢٠١٦، ٦٥)، لە لایەن بریتانیاوە لەسەر کار لابرا و بینا دەوڵەتییەکان لە مارچی ١٩٢٣ لە لایەن هێزی ئاسمانییەوە بۆردومان کران. دوای هێنانەوە سەرکاری ناوبراو لە جولای ١٩٢٣، کوردی سلێمانی تووشی دووبەرەکی بوون. ئەو سنوورەکانی داسەپێنراو بەسەر دەسەڵاتییەوە لە لایەن بریتانیای ڕەت کردەوە و دەوڵەتەکەی جارێکی دیکە لە لایەن هێزی ئاسمانیی بریتانیاوە لە ئاگوست، دێسەمبەری ١٩٢٣ و مای ١٩٢٤ بۆردومان کرا. لە کۆتاییدا لە ٦ی

[١] کورتەی دەسەڵاتداریەکەی نوێنگەی ناسیۆنالیزمی کوردییە. ئەو نێردرایە تاراوگە و سۆن جێگای گرتەوە، کە ئەویش لە مارچی ١٩١٩ لەبەر "ڕوانگەکانی لەمەڕ خۆبەڕێوەبەریی ناتەبایی دەگەڵ سیاسەتەکانی بریتانیا کە زۆرتر خوازیاری یەکگرتوویی [عێراق و.] بوو" لەسەر کار لابرا. مەحمود لە سێپتەمبەری ١٩٢٢ دیسان بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ تورکان، هێنرایەوە سەر کار. لە دەورەی دەسەڵاتداریی دووهەمی دا، ئەو لە دروست کردنی "پاشایەتییەکی کوردی" بە خاکی ئێرانەوە بە هاوپەیمانیی سمکۆ، لێبڕاوانەتر بوو. ئەمریکاییەکان وازیان لە چواردە خاڵەکەی ویلسۆن هێنا. لەمەڕ سیاسەتی بریتانیا بەرانبەر بە کوردان، بڕوانە ئولسۆن (١٩٨٧)، مەلا (٢٠٠٥، ١٢٧)، بێل (١٩٢٧) و ئەسکەندەر (٢٠٠٠).

سێپتەمبەری ١٩٣٠ دەسبەسەر کرا کە بووە هۆی سەرهەڵدان و سەرکوتی بێ بەزەییانە لە لایەن سوپای عێراقەوە و دوورخرانەوەی لە کوردستان تا هەتایە (گۆرگاس ٢٠٠٨). بریتانیا نەیتوانی پشتگیریی لە سەربەخۆیی کوردان بە هیچ شێوازێکی دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکی و ناوخۆیی بکا. بۆیە دەوری کوردان نەبووە هیچ شتێک جگە لە پاراستنی هاوسەنگی.

کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوە ئەوەی زیاد کرد: "لە ناو کورداندا بۆچوونی جیاواز هەیە؛ تاقمی سلێمانی و ناوچەکانی دەوروبەری کە داوای [بەو شێوە نووسراوە] خۆبەڕێوەبەریی لەناو عێراقدا دەکەن نزیکەی نیوەی کۆی حەشیمەتی کورد پێک دێنن" (یەکێتیی نەتەوەکان ١٩٢٥، ٨٧). خەڵکی ویلایەتی موسڵ پشتگیرییان لە مەیلی تورکیە خوازانەی خۆیان کردبوو و کوردان دەر دەکەن، بۆیە کۆتایی بە دەسەڵآتی خلافەت دێنن کە بۆ کوردستان پیرۆز بوو و یاسا و رێسای سێکولاریستی و کەمالیستی لە تورکیەی نوێ دا دەگونجێنن. جێگای ئاماژەیە کە لە تورکیە ئایین قەت لە دەوڵەت جیا نەکراوەتەوە، چونکە ئایین لە سەدەی ڕابردوودا دەوڵەتی بەدەستەوە بووە. بۆیە، کۆمیسیۆن، ئەگەرچی بە تەواوی نا، داوای تورکیەی لە پەیماننامەی سایکس-پیکۆ-سازۆنۆف بۆ جیا کردنەوەی ویلایەتی موسڵ لە عێراق و لکاندنی بە ناوچەی فەرانسەیی ئانادۆڵ[1] ڕەت کردەوە و بە ویستی زۆرینەی عەرەب، کوردی یەزیدی، جوو و کریستیانی موسڵ لەمەڕ هەڵبژاردنی عێراق لە جیات تورکیە و لە ژێر سەرپەرشتیاریی کاریگەری ئوروپا، کۆمیسیۆنەکە کارەکەی بە بڕیاری مەرجداری لکاندنی ویلایەتەکە بە عێراقەوە کۆتایی پێهێنا: "(١) ناوچەکە دەبێ لە ژێر سەرپەرشتیاریی یەکێتیی نەتەوەکانەوە بۆ ماوەیەک کە ڕەنگبێ بیست و پێنج ساڵ بخایەنێ بمێنێتەوە؛ (٢) دەبێ ڕێز لە ویستی دەربڕاو لە لایەن کوردانەوە بگیرێ کە کاربەدەستی سەر بە ڕەگەزی کورد بۆ بەڕێوەبەرایەتیی وڵآتەکەیان، جێبەجێ کردنی دادپەروەری و فێر کردن لە قوتابخانان کەڵکیان لێ وەرگیرێت و زمانی کوردی دەبێ زمانی فەرمیی سەرجەم ئەو خزمەتگوزارییانە بێ." پێش گەیشتن بە سەرەنجامەکەی، کۆمیسیۆنەکە لای وابوو کە پێوە لکاندنی ئەو ویلایەتە بە عێراقەوە بە لەبەرچاوگرتنی تەنیا لایەنە ئابووریییەکانی کێشەکە "یەکێک لە ئەرێنیترین ڕێککەوتنەکانی" بووە (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٧٢) لە کاتێکدا بە هۆگەلی دیکە بێجگە لە ئابووری، لەت کردنی ناوچەکە دڵخوازە. بێجگە لەوە، ئەو پێشنیاری کرد کە "(١) وڵآتەکە لە ژێر یەکێتیی نەتەوەکاندا بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ بمێنێتەوە. (٢) ویستی کوردان بۆ ئەوە کە بەڕێوەبەران، دادوەران و مامۆستایانی قوتابخانە لە خۆیان بن و زمانی کوردی وەک زمانی فەرمیی لە سەرجەم چالاکییەکاندا بێ، لەبەر چاو بگیرێت" (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٨٩-٨٨). کۆمیسیۆنەکە جەختی لەسەر پاراستنی دۆخی ئێستا یان یەکگرتوویی مێژوویی بەغدا و موسڵ و هەر وەها سەرپەرشتیاریی بریتانیا بە سەر عێراقەوە بۆ پاراستنی مانەوەی عێراق، سەرەڕای دۆخی ناسەقامگیری ناوخۆیی و چارەسەر کردنی کێشەی نێوان عەرەبی سونی و شیعەی کردەوە.

ئەوە بە پێچەوانەی بانگەشەی خودی کۆمیسیۆنەکە بوو کە پشتڕاستی کردبۆوە کە "ئێمە لە ناو کوردان دا هەستی نەتەوەیی پەرەئەستێن دەبینین، کە بێ ئەملا و ئەولا کورددیە نەک عێراقی،" لەو ناوچەیە "هیچ هەستێکی نەتەوەیی عێراقی" یان هاوپشتی بۆ پاشایەتی عەرەب لە گۆڕێدا نییە، بێجگە لە ناو ئەوانەی تا ڕادەیەک خوێندەوارن، و "هەستی لایەنگری لە عێراق تا ڕادەیەک شلۆتیە." تەنانەت عەرەبە ناسیۆنالیستەکانیش زۆربەیان "تورکیەیان پێ لە عێراقێکی ژێر کۆنترۆڵی بیانیی باشترە"

[1] کۆمیسیۆنەکە لە سەر ئەو بڕوایە بوو کە دەلیلی تورکیە "تەنیا بەشێکی دروستە" (یەکێتیی نەتەوەکان ١٩٢٥، ٢٤).

(یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٧٨). بێجگە لەوە، تێڕامانە ئابووریيەکان دەگەڵ بوونی سەرپەرشتیاریی بیانیی بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ بۆ لایەنگرانی عێراق گرینگ بوون. بۆ کۆمیسیۆنەکە، لە ناوچەی داگیرکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی بریتانیا دامودەزگاکانی عێراق هێشتا سەروەریی یاساییان بە سەر ناوچە داگیرکراوەکان دا نەبوو چونکە تورکیە وازی لە مافەکانی نەهێنابوو ئەگەرچی جاروبار خوازیار بوو "واز لە ناوچە تەواو عەرەبەکان بێنێ." عێراق هەر ئێستا دامەزرابوو و ، بۆ کۆمیسیۆنەکە، بە شێوەی "ئاسایی" مافی هەبوونی سنوور بۆ مانەوە و گەشە کردنی سیاسی و ئابووری هەبوو (یەکێتیی نەتەوەکان ١٩٢٥، ٨٤).

کۆمیسیۆنەکە گەیشتە ئەنجامگیرییەکی ناڕوون. ئەو هەروەها دەلیل هێنانەوەی تورکیەی لەمەڕ ویستی بێ ئەملا و ئەولای خەڵک بۆ گەڕانەوە بۆ تورکیە و دەلیل هێنانەوەی بریتانیاش لەمەڕ لێک جیا کردنەوەی ناوچەکان بە گوێرەی ڕەگەزی ڕەت کردنەوە. هەستە جیاوازەکانی تاقمە ئەتنیکییەکان نەبوونە تاکە بنەمای دۆخی سیاسیی داهاتووی عێراق چونکە ناوچەکە فرە ئەتنیکییە. مافی دیاریکردنی چارەنووس تەنیا لە ناوخۆی دەوڵەتانەوە دەستەبەر دەکرا، لەو ڕووەوە کەمینەکان مافی پاراستنی شوناسە جیاوازەکانی خۆیان بە مسۆگەر کردنی مافە زمانی، کولتووری و ئایینییەکانیان بێ درا، بەڵام سەربەخۆیی تەواویان بێ نەدرا. دیاریکردنی چارەنووسی سەربەخۆیانە بۆ ئەو پاشەکشەیە کەم کرایەوە، کە لە ڕێککەوتنی نەتەوەکان بە شێوەی مافەکانی کەمینەکان پەسەند کرا. بەڕاستی، پرەنسیپی مافی دیاریکردنی چارەنووس لە ڕێککەوتنەکەدا هەر باسی نەکرا.

دابەشکردنی کوردستان

بە گوێرەی کۆمیسیۆنەکە، بێتوو عێراق پێش "ئامادە بوون بۆ خۆبەڕێوەبەریی بێ پشتگیریی یەکێتیی نەتەوەکان" ماوەی سەرپەرشتیاریی کۆتایی پێبێ "بۆ ناوچەکە بە سوودترە لە ژێر سەروەریی تورکیە دا بمێنێتەوە" (یەکێتیی نەتەوەکان١٩٢٥، ٨٥). خەڵکی ویلایەتی موسڵ تورکیەیان پێ لە عێراق باشتر بوو (ئولسۆن ١٩٨٩، ١٤٨) ئەگەر مەرجەکانی ئاماژە پێکراو لەسەرەوە جێبەجێ نەبن، ئەگەرچی کۆمیسیۆنەکە بە تەما بوو یەکەم مەرجەکە پاشگوێ بخا کە داوای ئەندامەتی عێراق لە یەکێتیی نەتەوەکان بۆ ماوەی ٢٥ ساڵی کردبوو. لەگەڵ ئەوەشدا، سەرەڕای بەڵێنی کۆمیسیۆنەکە، هیچ مافێکی سیاسی یان کەلتوری بۆ کوردان دەستەبەر نەکران. داوا کاریيەکانی کوردان لە لایەن بریتانیاوە، کە لە پەیماننامەی جانیواری ١٩٢٦ سەرپەرشتیاریی بەسەر عێراق داسەپاندبوو، بێ وەڵام مانەوە. هەوڵەکانی تورکیە بۆ گرتنەوەی ویلایەتی موسڵ بە بەدەستەوەدانی نەوت بێ ئاکام بوون (ئۆشی ٢٠٠٤).[١] سەرەڕای زەختی بریتانیا بۆ مافەکانی کوردان بە گوێرەی بڕیاری کۆمیسیۆنەکە، تورکیە سیاسەتێکی نکۆڵی کردن لە مافەکانیانی گرتە بەر: ئەو هەر دوو ڕاپۆرتەکە و دەسەڵاتی یاسایی ئەنجومەن و بڕیارە ئەرکهێنەرەکانی ڕەت کردنەوە، لە کاتێکدا کە بریتانیا دانوستانی ڕاستەوخۆی ڕەت کردەوە. حوکمی ئەنجومەنەکە نێردرایە دادگای هەمیشەیی دادپەروەریی

[١] ئۆشی لە سەر ئەو بڕوایەیە کە نەوت تا ڕادەیەک بۆ بریتانیا ناگرینگ بوو چونکە لە نامەگۆڕینەوەکانی چرچیل-کۆکس دا جەختی لەسەر نەکراوە، بەڵام پرسە ئابووری و بازگانییەکان گرینگ بوون. بێجگە لەوە، ئەو پێی وایە کە کوردەکان بۆخۆیان ڕێبەرێکی جێگای متمانەیان نەبوو (ئۆشی ٢٠٠٤، ١٢٦-١٢٥). هەر وەها بڕوانە گونتەر (٢٠٠٤) و ئەسکەندەر (٢٠٠٠).

نێونەتەوەیی، لە کاتێکدا کە تورکیە دانی بە دەسەڵاتی یاسایی دادگایەکە دانەنا (بێک ١٩٨١، ١٤٤). لە سەر داوای یەکێتیی نەتەوەکان، دادگای ڕاوێژکاری بۆچوون لە ١٦ی دێسەمبەر، ١٩٢٥ دۆسیەی کێشەکەی بەست (ڕاپۆرتی دادگای هەمیشەیی دادپەروەریی نێونەتەوەیی ١٩٢٥)، کە ڕایگەیاند بڕیاری کۆمیسیۆنەکە و بڕگەی ٣ (بەندی ٢) لە پەیماننامەی لۆزان بۆ گشت لایەک ناچارییە. دەگەڵ ڕەتکرانەوەی پەیماننامەی سیڤەر لە کاتی شەڕی سەربەخۆیی تورکیە و کاتێک کێشەی موسڵ بە قازانجی بریتانیا چارەسەر کرا، بریتانیا تێچوو و قازانجەکانی هاوپەیمانی دەگەڵ کوردانی دەگەڵ هاوپەیمانی دەگەڵ ئێلیتی عەڕەبی سوننی هەڵسەنگاند کە لە دەوری بنەماڵەی هاشمی لە عێراق ڕێک خرابوون. کوردەکان تا دەهات ئەو خەباتە سیاسییەیان زۆرتر دەدۆڕاند. بریتانیا تا دەهات پێشترێتی بە بەرژەوەندیی دیکە دەدان و لە بەڵێنییەکانی بە کوردان پاشگەز دەبۆوە. مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان کەوتە کۆتایی لیستەی نیگەرانییەکانی زلهێزەکانی دیکە.

نە وڵاتە یەکگرتوەکان و نە دەوڵەتانی دیکە بەڵێنی سەرپەرشتیارییەکی کوردی نەدا ئەگەرچی هێندێک لە سیاسەتوانانی دەوڵەتی بریتانیا بۆ ماوەیەک بە زەوقوشەوقەوە بیریان لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی یان دەوڵەتێکی پارێزراو دەکردەوە (تەجیریان ٢٠٠٤؛ ئیزەدی ٢٠٠٤، ١٠٠).[١] بەڵام ئەو هەڵوێستە لاوەکی بوو و دەگەڵ تێپەڕینی کات لەناو چوو. لە ٢٢ و ٢٣ی دێسەمبەر، ١٩٢٢، کۆنفرانسی ئینگلیزی-فەرانسەیی لەبارەی تورکیە ڕایگەیاند کە "هیچ سەرپەرشتیارییەک، چ ئینگلیزی یان فەرانسەیی یان ئینگلیزی-فەرانسەیی، بۆ کوردستان بە گشتی مومکین یان دڵخواز نییە، ڕەنگبێ بێجگە لە ناوچەی ڕێککەوتن لەسەرکراوەکەی باشووری کوردستان نەبێ" (دۆکریل سی١٩٩١، ٢٦٧). بریتانیا، لە پرۆتۆکۆڵەکەی (٢٣ی ئاپریل، ١٩٢٣) لەگەڵ عێراق (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٦٨) وازی لە سیاسەتی پێشووی هێنا و کەمتر لە چوار مانگ دواتر دوای پەیماننامەی لۆزان (بڕیار نامەی دێسەمبەری ١٩٢٣)، بە ئانقەست بۆ هەمیشە خۆی لە پرسی کورد دزییەوە.

تورکەکان کە بە کاریگەریی وێرانکارانەی سەرهەڵدانیان دەزانی، بەڵێنی لێبوردەیی و دەستەبەرکردنی سیستەمێکی تایبەتی دەوڵەتداریی بۆ کوردانیان دا. لەگەڵ ئەوەشدا، تورکان هێرشی نوێیان ڕێکخست تا ڕێبەرانی کورد دەسبەسەر بکەن. باری نائاسایی ڕاگەیێنرا و لە ژێر یاسای گەڕاندنەوەی نەزم "دادگای سەربەخۆیی" دامەزران، کە دەسەڵاتی دەرکردنی حوکمی لەسێدارەدانیان دژی داواکراوان هەبوو. لە ٢٧ی مای، ١٩٢٥، شێخ عەبدولقادر حوکمی ئیعدامی بۆ دەرچوو (ئۆزۆگلو ٢٠٠١).[٢]

"ناسیۆنالیزمی تەواو لە بەرگی ئایین دا" بە ڕێبەریی شێخ سەعید تووشی نسکۆ بوو. (سولەیمانی ٢٠١٤، ٢٧٦-٢٤١). ئەو لە ١٥ی ئاپریل، ١٩٢٥ دەسبەسەر کرا (مانگۆ ١٩٩٩ ئا، ٢٥١) و دەگەڵ زۆرکەسی دیکە لە ٢٩ی جوون لە دیاربەکر لە سێدارە درا (ئولسۆن و تاکەر ١٩٧٨؛ ئولسۆن ١٩٨٩)،[٣] کە نیشاندەری سەرهەڵدانی "کەمالیزمی ئاشتینەخواز" بوو (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٩٨) بە ڕاگەیاندنی دۆخی گەمارۆدراوی، وەدەرنانی کوردان بەرەو ڕۆژاوای تورکیە و سووریە و نیشتەجێ کردنی تورکان

---

[١] هەروەها بڕوانە تەجیریان (٢٠٠٤، ١٥٩).

[٢] یاسایەکە لە ١٩٢٩ هەڵوەشێنرا، لە کاتێکدا کە داداگاکان تا ١٩٤٩ دریژەیان هەبوو (کوربان ٢٠٢٠، ٨٧).

[٣] داوی شێخ سەعید، هۆزی مەردیسیان لە ١٩٢٦ بە ڕێبەریی شوکری ئاغا سەرهەڵدانیان کرد کە بەهۆی سیخوڕێکی تورکانەوە کە خۆی خزاندبوو ناو کۆبوونەوەکانیانەوە، تێک شکێندرا.

لە پارێزگا کوردییەکان. ئەو سیاسەتە نوێیە بوو بە هۆی سڕینەوەی شوناسی کوردی. ناسیۆنالیزمی تورکی یان "تورکاندن" لە پارێزگا کوردییەکان بە دروست کردنی مانّی خەڵک (کوربان ٢٠٢٠، ٨٩) تەشەنەی کرد تا کوردان بکاتە "تورکی باش" (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ٢٠٢٠-١٩٤). دوای ئەوە، دەستەواژەی جوگرافیایی "کوردستان" لە کتێبەکان پاک کرایەوە (ڤان برۆینەسەن ١٩٩٢، ٢٨٢)، ئەوە پرۆسەیەکە کە هێشتا درێژەی هەیە.

دوای ١٩٢٣ ئەگەری گۆڕینی خاکی کوردان کەم بوو. بەڵام، بنەماڵەی ناڕازیی کورد، بەدرخان بناخەدانەری هەستی خۆبەڕێوەبەریی و جیا کردنەوەی کوردستان؛ بە بانگەشەی سێکولار بۆ چارەسەر کردنی پرسی کورد لەناو سنووڕەکانی عوسمانی دا بوون. بە ڕێبەرایەتی جەلادەت و کامەران بەدرخان (کوڕەکانی ئەمین عەلی)، کۆمەڵەی خۆیبوون[1] وەک "هاوپەیمانییەکی نەتەوەیی" بۆ سەرجەم چین و توێژی کورد دەورێکی هەستیاری لە بەرەودان بە کولتووری هاوبەشی کوردان و دروست کردنی قوتابخانەی ناسیۆنالیزمی کوردی بۆ ڕزگاریی "خاکی نەتەوەی کورد" لە شام لە چنگ کەمالیزم دا هەبوو. ئەو لە ئۆکتۆبری ١٩٢٧ دامەزرێندرا، کە دواتر بوو بە هۆی شۆڕشی ئاگری داغی (چیای ئارارات) لە ژێر فەرماندەیی ئیحسان نوری پاشا لە ١٩٣٠یەکان (ئێدمۆندز ١٩٧١).[2] هاوکاری سەربازیی لە نێوان بریتانیا، فەڕانسە و ئیتالیا لە پێوەندی لەگەڵ ئابلۆقەکانی سەر تورکیە یەکلاکەرەوە بوون. دوای پەسەند کران بە گوێرەی بڕیاری یەکێتیی نەتەوەکان و ئەو مەرجانەی پێوەی زیاد کرابوون، بریتانیا، تورکیە و عێراق پەیماننامەیەکی سێ قۆڵییان لە ٥ی جوون، ١٩٢٦ لە ئانگۆرا واژۆ کرد، کە سنووڕەکانی "تا هەتایی و هەرگیز نەگۆڕ"ی نێوان عێراق و تورکیە تێیدا دەسنیشان کران، کە بە گوێرەی ئەو موسڵ بە عێراقەوە لکێنرا و ١٠ لە سەتی داهاتی نەوتەکەی بۆ ماوەی ٢٥ ساڵان درا بە تورکیە (مەکداواڵ ٢٠٠٣، ١٤٦).[3] بە کردەوە، وڵاتی کوردان لە ٥ی جوون، ١٩٢٦ لەت لەت کرا، بەڵام بە پێچەوانەی بێ ئەملاو و ئەولای "بەرژەوەندیی خەڵکەکەی" و "خولیا نەتەوەییە پێناسەکراوەکانی" ئەوان (لینک ١٩٨٤، ٣٣٣-٣٢٢).[4]

---

[1] لە ئۆکتۆبری ١٩٢٧، کوردانی سەر بە هەموو چین و توێژێژ کە تاراوگەیان هەڵبژاردبوو حیزبی "کۆمەڵەی خۆیبوون" یان لە بامدون، لوبنان، دامەزراند. هێندێک سەرچاوە ئاماژە بە ١٩٢٤ وەک سالّی دامەزرانی دەکەن. ناهومێد لە بریتانیا و فەڕانسە، ئەوان داوای سەرپەرشتیاریی ئیتالیا و ئەمریکایان دەکرد. بنکەی سەرەکییەکەی لە حەڵەب بوو و نوێنەرایەتی لە لەندەن، پاریس و دیترۆیت هەبوو و لقی نهێنی لە عێراق، سووریە و تورکیە هەبوون (فوکارۆ ٢٠٠٣، ١٩٧). خۆیبوون دەستی بە جووڵانەوەیەکی "پێنووس" (کولتووری و زمانی) بۆ گەشە پێدان بە شوناسی نەتەوەیی کوردان بە فێر کردنی زمانی کوردی (کورمانجی)، وێژە و مێژوو و جوگرافیای کوردستان لە قوتابخانەکان دا کردبوو. گۆڤاری وەرزیی هاوار بە کوردی و فەڕانسەیی لە ١٩٣٢ تا ١٩٤٣ بڵاو دەکرایەوە. پاشان، ڕۆژا نو تا ١٩٤٦ بەرهەم هێنرا. کوردەکان هەروەها لە مارچی ١٩٤١ بەوڵاوە کەڵکیان لە ڕادیۆ وەردەگرت. هاوکات، کۆمەڵگەی دیکەی کوردی وەک جیوانێن کورد و کلوبی شەرەفەدین بەدلیسی، کلوبی سەلاحەدین لە جزیرا و دیمەشق دامەزران. هەروەها، کوردناسانی فەڕانسەیی و ڕۆژهەڵاتناسان بە دستەبەر کردنی کەرەسە و نەتەوەسازیی یاریدەدەریان بوون. جووڵانەوەی کولتووریی کورد دیاردەیەکی داهێنەرانەیان هەبوو، ژنانی کورد کە بەدرخان وەک "توخمێکی بەرخۆدانی ڕۆژهەڵاتی" ئاماژەی پێدەکردن، دەکرێ وەک بناخەی هێزی چەکداریی تایبەتی ژنان، یەکینەکانی پاراستنی ژنان یان یەکینەکانی پارپاریزگاریی ژنان لە ڕۆژاوا سەیر بکرێ (تەیەل ٢٠٠٩، ٢٨-٢٣).

[2] سورەیا بەدرخان ئاماژەی بە خۆیبوون وەک هاوپەیمانییەکی نەتەوەیی کردووە (سترۆمەیەر ٢٠٠٣، ١٠٩).

[3] ڕێککەوتنەکە لە نێوان شانشینی یەکگرتوو، عێراق و تورکیە، پەیماننامەکانی شانشینی یەکگرتوو. http://foto.archivalware.co.uk/data/Library٢/pdf/١٩٢٧-TS٠٠١٨.pdf (سەردانکردن ٣٠ مای، ٢٠٢١) هەروەها بڕوانە کاتەل (٢٠٠٤، ٢٦٠).

[4] چوار خاڵ، وودرۆو ویلسۆن، "وتارێک بۆ کۆبوونەوەی هاوبەشی کۆنگرە [٤ خاڵ]" (لینک ١٩٨٤، ٣٣٣-٣٢٢).

دواتر و دەگەڵ لێکهەڵوەشانی یەکێتیی سۆڤیەت، کەمینە کوردەکانی سۆڤیەت بە سەر کۆماره جیاکانی ئەرمەنستان و ئازەربایجاندا دابەش بوون.

دەوڵەت-نەتەوە نوێیەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

ڕێککەوتنی هاوپەیمانیی ئینگلیزی-عێراق (٣٠ جوون، ١٩٣٠)،[١] کە جێگای پەیماننامەکانی ١٩٢٢ و ١٩٢٦ی گرتەوە،[٢] عێراق وەک دەوڵەتێکی ئازاد ڕاگەیاند، ئەگەرچی ئازادییەکەی لە سەرپەرشتیاریی لە لایەن یەکێتیی نەتەوەکان یان کۆمیسیۆنی هەمیشەیی سەرپەرشتیاریی پێشوازیی لێ نەکرا.[٣] لە کۆتاییدا بە ڕاپۆرتی ساختەی بریتانیا لەمەڕ جێبەجێ کرانی مەرجەکان و گەیشتن بە گەشەی سیاسیی دیاریکراو بۆ ئەندامەتی یەکێتیی نەتەوەکان، عێراق لە ٣ی ئۆکتۆبر، ١٩٣٢ (بە پێی بڕگەی ٦ و ١٨ی ڕێککەوتنی هاوپەیمانیی دەگەڵ پرۆتۆکۆڵی ١ی ئۆکتۆبر، ١٩٢٢ و پرۆتۆکۆڵی ٣٠ ئاپریل، ١٩٢٣)، بوو بە ئەندامی یەکێتیی نەتەوەکان(مەکداواڵ ١٩٩٢، ٢٠).[٤] لە ١٩٣٦ پارس ناوی خۆی گۆڕی و بوو بە "ئێران" بە ڕواڵەت بۆ نیشاندانی فرەنەتەوەیی بوونی دەوڵەت-نەتەوەی مودێرنی ئێرانی. بریتانیا پاشەکشەی کرد یان هاواری کرد کە لە پێوەندی لەگەڵ پشتیوانیی لە دیاریکردنی چارەنووسی کوردی خیانەتی لەگەڵدا کراوە. لە ڕاستیدا، دەوڵەتی بریتانیا "سووکایەتی" (بولۆک و مۆریس ١٩٩٢، ٩٩) بە سەربەخۆیی کوردان کرد. بۆیە، ئەو تا ڕادەیەکی گەلێک زۆر دەسەڵاتی عەرەبانی بە سەر کوردانداسەپاند. "بە هۆی گەشە نەکردووی دۆخی وڵاتەکە، نەبوونی پێوەندی و دووبەرەکیی هۆزەکان،" بریتانیا گەیشتە ئەو ئاکامە کە دروست کردنی کوردستان لانیکەم ئەو کاتی مومکین نەبوو، سەرەڕای "جووڵانەوەیەکی نەتەوەیی بەهێز بەرەو خۆبەڕێوەبەری و سەربەخۆیی." بەڵام، بەڕێوەبەرایەتییەکی کوردی یان "ئاستێکی بەرزی خۆبەڕێوەبەریی،" بە زمانی کوردی وەک زمانی فەرمیی، وا لێک نەدرایەوە کە "مومکین" بێ (بوردەت ٢٠١٥ب، ١٩٢-١٨٩).[٥] بە واتایەکی دیکە، مافی دیاریکردنی چارەنووسی سەربەخۆیانەی کوردی، لە سیاسەتی بریتانیا بەرانبەر بە کوردان دا پێشتریییەتی پێ نەدرا. لە باشترین حاڵەت دا دیاریکردنی چارەنووس لە نێوان دوو جەنگی جیهانیدا بە شێوەی نایەکسان جێبەجی کرا.

شکستی فەڕانسە لە ١٩٤٠ هۆی کۆتایهێنان بە سەرپەرشتیاریی فەڕانسە لە شام بوو. دەگەڵ سەرکەوتنی ناسیۆنالیستەکانی سووریە لە هەڵبژاردنەکانی پارلمانی لە جولای ١٩٤٣ و دەسپێکی شۆڕشی عەرەب، دەوڵەتی نوێی فەڕانسە ددانی بە سەربەخۆیی سووریە و لوبنان دانا. لە ١٩٤٦، سووریە سەربەخۆیی لە سەرپەرشتیاریی فەڕانسە ڕاگەیاند و کۆماری

---

[١] لە ٤ی ئاپریل، ١٩٥٥ ڕێککەوتنێکی تایبەتی بۆ بەدەستهێنانی گرتنی دەسەڵاتی هێزی سەربازیی عێراق و فڕۆکەخانە سەربازییەکانی لە لایەن بریتانیاوە، کە دواتر بووە هۆی دڕێژەدانی سەرکوتی کوردان و سەرهەڵدانەکانیان، جێگای پەیماننامەی ١٩٣٠ گرتەوە. https://treaties.fco.gov.uk/awweb/pdfopener?md=١&did=٦٥٦٣٧ (سەردانکردن ٣٠ مای، ٢٠٢١).

[٢] پەیماننامەی ئینگلیزی-عێراقی لە ١٣ی جانیواری ١٩٢٦، لەمەڕ لکاندنی ناوچەی موسڵ بە عێراقەوە، ئاماژەی بە مافی کوردان نەکرد.

[٣] بۆ ڕێگای عێراق بەرەو بوون بە دەوڵەت، بڕوانە پێدەرسێن (٢٠١٠). بۆ پاشە کشەی بریتانیا لە عێراق، بڕوانە سلاگلەت (٢٠٠٧)

[٤] ڕێککەوتنی هاوپەیمانیی. http://foto.archivalware.co.uk/data/Library٢/pdf/١٩٢٦-TS٠٠١٠.pdf (سەردانکردن ٣٠ مای، ٢٠٢١).

[٥] بریتانیا لە دێسەمبەری ١٩٢١ وازی لە پشتیوانی لە کوردان هێنا. بڕوانە ئولسۆن (١٩٩٢).

چوارەمی فەڕانسە هێزەکانی بێ هیچ ڕێککەوتنێک دەگەڵ کوردان کشاندەوە (ساڤەلسبەرگ ٢٠١٤، ٩٠). کۆتایی سەرپەرشتیاریی فەڕانسە لە شام و سەربەخۆیی سووریە لە ١٩٤٠ـەکان دیسان بێ ئاڵوگۆڕ لە مافەکانی کورداندا ڕوویدا. لەبەر ئەو هۆیە، دیاریکردنی چارەنووس یان تەنانەت دەوڵەتداریی دێموکراتیک وەک خەیاڵپلاو مایەوە.

ڕەتکردنەوەی سەربەخۆیی کوردستان لە لایەن دەوڵەت-نەتەوە مودێرنەکانەوە

کاتێک دوو ڕێبەر، سەرکۆماری وڵاتە یەکگرتووەکان فرانکلین دەلانۆ ڕوزوێلت و سەرۆکوەزیرانی بریتانیا وینستۆن چرچیل، لە ١٤ی ئاگوست، ١٩٤١، ڕاگەیەنراوێکی دڵخوازانەی ئامانجەکانی جەنگیان بڵاو کردەوە (جارنامەی ئاتلانتیک ١٩٤١) کە مافی دیاریکردنی چارەنووس لە ناو ئامانجەکانی دابوو. ڕاگەیەندراوەکە لەناویاندا "هێندێک پرەنسیپی هاوبەش" هەر شێوە "ئاڵوگۆڕی هەرێمی کە بە گوێرەی داخوازیی ئازادانەی ئەو خەڵکەی دیانگرێتەوە نەبێ" ڕەت کردەوە (جارنامەی ئاتلانتیک، پرەنسیپی دووهەم)، کە پێوەری ناوەکیی دیاریکردنی چارەنووسی درکاند. دوو ڕێبەرەکە پرەنسیپێکیان ڕاگەیاند تا ئیزن بدەن "هەموو گەلێک شێوەی ئەو دەوڵەتە هەڵبژێرن کە دەیانهەوێ لە ژێریدا بژین" (جارنامەی ئاتلانتیک، پرەنسیپی سێهەم)، کە بە کردەوە لە جیات دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکی پێشنیاری دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆییان دەکرد. بە ڕاستی، چرچیل لە ٩ی سێپتەمبەر، ١٩٤١، لە پارلمان، چەمکەکەی بەو شیکارییە ڕوون کردەوە کە دیاریکردنی چارەنووس شوێنە بە تەواوی کۆلۆنیکراوەکانی ئوروپاییان لە دەرەوەی ئوروپا ناگرێتەوە، بەڵام تەنیا "ئەو دەوڵەت و نەتەوانەی ئوروپا کە ئێستا لە ژێر نیری نازیسم دان" دەگرێتەوە (ئاگادار کردنەوەی پارلمان ١٩٤١).[١] بەڵام، پێویست بە ئاماژەیە، کە جارنامەکە بە کردەوە هیچ کەڵکێکی نەبوو یان بەشێک نەبوو لە هەڵوێستی براوەکان بەرانبەر بە دیاریکردنی چارەنووس. ڕاگواستن و دەرکردن زۆر جار بوو بە سیاسەتی ڕاستەقینەیان کە دەگەڵ ویستی ئازادانەی ئەو خەڵکەی کە کاریگەری لەسەریان هەبوو یەکی نەدەگرتەوە، بەو شێوەیە دیاریکردنی چارەنووس لە کردەوەکانی دواییدا ڕەت کرایەوە (فیش ٢٠١٥، ١٨٥-١٨٣). هاوپەیمانان لە ١ی جانیواری، ١٩٤٢ لە "جارنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان" دا پرەنسیپەکەیان واژۆ کرد تا ئاگربڕێکی جیاواز یان ئاشتی دەگەڵ دوژمنانی ئەندامی وڵاتانی تەوەر [ئاڵمان و هاوپەیمانانی، و.] نەکەن. کۆمارەکانی ئەمریکا لە سێهەمین کۆبوونەوەی وەزیرانی کاروباری دەرەوە لە ١٩٤٢، پشتیوانییان لە جارنامەی ئاتلانتیک کرد. ئەوە دەکرا وەک یەکەم ڕەچاوکردنی بەربڵاوی پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووس لە لایەن نەتەوەکان سەیر بکرێ. لە ١٩٤٤، لە کۆبوونەوەی دامبارتۆن ئۆکس لە واشینگتۆن دی سی، وڵاتە یەکگرتووەکان، پاشایەتیی یەکگرتوو، یەکێتیی سۆڤیەت و چین بناخەی ڕێکخراوێکی جیهانییان دارشت، "نەتەوە یەکگرتووەکان." پرەنسیپەکانی مافی دیاریکردنی چارەنووس و سیستەمی سەرپەرشتیاری لە پێشنووسی جارنامەکەدا

[١] گەنگەشەی پارلمانی، پارلمان، ٩ی سێپتەمبەر، ١٩٤١، 'دۆخی جەنگ'، بەرگی ٣٧٤، ٦٩-٦٨، لە https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/١٩٤١/sep/٠٩/warsituation#column_٩٤ دەست دەکەوێ. (سەردانکردن ٣٠ مای، ٢٠٢١).

نەگونجێندران ئەگەرچی گەلێک لێکدانەوەی پێوەندیدار بە مافی دیاریکردنی چارەنووس و دۆخی خەڵکی بەستراوە (پێشنیار کراو لە لایەن ئۆسترالیاوە) و پرەنسیپی جارنامەی ئاتلانتیکی تێدا بوون.

لە کۆتاییدا، دوای پێداگریی لێبڕاوانەی یەکێتیی سۆڤیەت لە کۆنفرانسی نەتەوە یەکگرتووەکان لە مەڕ ڕێکخراوی نێونەتەوەیی لە سانفرانسیسکۆ، چوار زلهێزەکان ئەوانیان وەک "ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان" پێناسە کردن، سەرەڕای هەموو ڕەخنەکانی وەفدەکانی وڵاتانی دیکە، بە تایبەتی بلژیک و میسر لە بارەی مەبەست، ئەندازە و جێبەجێ کردنی پرەنسیپەکە (کاسەس ١٩٩٥، ٤١-٣٨). تەنانەت "نەتەوە" بە ناوی ڕێکخراوەکەوە زیاد کرا تا خۆی بە "ڕەوانبێژیی" سیاسیی دیاریکردنی چارەنووس وەک ڕێکخراوی پێشوو، واتە یەکێتیی نەتەوەکان، نەبەستێتەوە. پێشەکییەکە بەوە دەست پێدەکا "ئێمە گەلانی نەتەوە یەکگرتووەکان [...]". بڕگەی ١(٢) ئاماژە بە دیاریکردنی چارەنووس وەک یەکێک لە ئامانجەکانی ڕێکخراوەکە دەکا. دواتر، مافەکە لە ڕێککەوتنی نەتەوە یەکگرتووەکان لەمەڕ مافە ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان و ڕێککەوتنی نەتەوە یەکگرتووەکان لەمەڕ مافە مەدەنی و سیاسییەکان گونجێندرا. ئەوە پرۆسەیەکی گۆڕانی تەواو لە بانگەشەی مافی گەردوونی بوو، کە بە گوێرەی ئەو (فیش ٢٠١٥، ٩) هەموو خەڵکێک مافی دیاریکردنی چارەنووسی هەیە.

سەرەتاکانی دەیەی دووهەم دوای دروست بوونی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان سەردەمی داوای کۆتاییهێنان بە کۆلۆنیالیزم بوو، کە بوو بە هۆی پەسەندکرانی بڕیاری ئەنجومەنی گشتی بۆ جارنامەی دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی وڵاتان و گەلانی کۆلۆنیکراو. گەلێک لە وڵاتانی ئەندامی هەنووکەیی نەتەوە یەکگرتووەکان پێشتر کۆلۆنی بوون و پاش جەنگی جیهانیی دووهەم، داوای مافی دیاریکردنی چارەنووسیان وەدەستهێنا و، لەبەر ئەو هۆیە، بوونە دەوڵەت. گرینگترین فاکتەری ئەو پرۆسەیە ئەوەیە کە سنوورە کۆلۆنیالییەکان لەبەر ئوتی پۆسیدێتیس (هەر ئەوەی ملکی تۆیە) ئاڵوگۆڕیان بەسەردا نەهات. دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی کۆلۆنییەکان بە تەواوی پاشگوێ خرا؛ واتە، شێوەی دەوڵەتداریان بڕیاری لەسەر نەدرا. هەروەها، کەمینە ئەتنیکی و نەتەوەییەکان لە پرۆسەی ڕامالّینی کۆلۆنیالیزمی وڵاتان و ناوچەکاندا لەبەر چاو نەگیران. بۆیە بیرۆکەی دیاریکردنی چارەنووس لە ڕاستیدا لە کاتی جێبەجێکردندا پێشی پێ گیرا. کوردەکان، کە بەشە خاکەکەیان بە جیا لە کۆلۆنیالیزم ڕزگاری بوو، لەبەر سەروەریی دەوڵەت و دیاریکردنی چارەنووسی سنووردارکراو بە هۆی خاکەوە، دەرفەتی دیاریکردنی چارەنووسیان پێ نەدرا. ئێستا کوردان بە سەر یەکەی ڕزگار بوو لە کۆلۆنیالیزمەوە دابەش بوون کە مافی دیاریکردنی چارەنووسی ئەوان پێشتر دەستەبەر کراوە. هەوڵەکانی دامەزراندنی کوردستانی خۆبەڕێوەبەر یان سەربەخۆ بە کۆمەڵکوژی، هەڵاواردن و سەرکوت وەڵام دراونەوە.

دەرەنجام

ناسیۆنالیزم (هەستی نەتەوەیی) بناخەی دیاریکردنی چارەنووسە، کە بە هۆی ئەوەوە لە شوێنێک کە پێناسەی ئەتنیکی و سنووورەکانی دەوڵەت یەک ناگرنەوە، شوناسی زمانی، ئایینی و کولتووری دەردەبڕێت. لێنین و ویلسۆن، پێشکەشکاری دیاریکردنی چارەنووس بە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی وەک چەمکێکی دژە کۆلۆنیالیستی و وەک ستانداردێک بۆ ڕزگار کردنی خەڵکانێک بوون کە بە زۆرەملی لە لایەن ئیمپراتۆرەکانەوە ژێر دەستە کرابوون. بۆ شێوازە گشتگرەکەی دیاریکردنی چارەنووسی ڕۆژاوای ئوروپا و وڵاتە یەکگرتووەکان، بە هۆی پێداگریی لەسەر دەوڵەتی نوێنەر و ئازادیی تاک، ئەتنیک گرینگ نەبوو. بەڵام بۆ جۆرە تایبەتییەکەی ناوەند و ڕۆژهەڵاتی ئوروپا (سۆسیالیست)، ئەتنیک پرسێکی پێوەندیدار بوو (ماسگرەیف ٢٠٠٠، ١٤-٥). شێوازە پێشووترەکانی دیاریکردنی چارەنووس پێشبینی دروستبوونی "دەوڵەت-نەتەوەی یەک چەشن لە ڕوانگەی ئەتنیکی-کولتووری" کردبوو (مەکوینی ٢٠٢٠، ٢).

لە سەدەی بیستەم دا، کوردەکان وەک گەلێک لە ڕوانگەی سیاسیی ویلسۆنییەوە دوای جەنگی جیهانیی یەکەم سەیر دەکران، بەڵام لەوکاتی دا، چەمکی دیاریکردنی چارەنووس لە ژێر ڕووناکایی یاساییەوە جێبەجێ نەکرا. لە پەیماننامەی سیڤەر دا، کوردەکان ئاستێکی بەرزی خۆبەڕێوەبەریان بە مەرجی سەربەخۆیی دواتریان بۆ دیاریکرا، بەڵام پەیماننامەکە لە لایەن دەوڵەتانی واژۆکار جێبەجێ نەکرا. پەیماننامەی لۆزان جێگای پەیماننامە جێبەجێ نەکراوەکەی، بە بێ ناو بردن لە کوردان، گرتەوە. لە پەیماننامەکانی ئاشتی دا، گەلان هیچ دەرفەتێکیان بۆ درکاندنی ویستی خۆیان پێ نەدرا و هیچکام لە هاوپەیمانانیش پێداگرییان لەسەر دەوڵەتانی نوێنەرایەتیکار نەکرد. پێشمەرجێک لە پەیماننامەی لۆزان دا بۆ گۆڕینەوەی تورک و یونانی لە نێوان تورکیە و یونان گونجێنرا، کە بە بێ ڕاوێژی حەشیمەتی ئاماژە پێکراو جێبەجێ کرا (ئەڤبوری ١٩٩٤).[١] تەنانەت چاکسازیی دێموکراتیکی دەوڵەتیی لە دەوڵەتە تازە دامەزراوەکانیشدا لە لایەن هاوپەیمانانەوە نەسەپێنرا، ئەگەرچی بەشێکیان لە پەیماننامەکان دەگەڵ تورکیە، یوگۆسلاڤیا، لەهستان، مەجارستان، ئوتریش، ڕۆمانی، چێکوسلۆڤاکیا و بولغارستان، ئەرکدار کرابوون پشتگیریی لە مافەکانی تاقمە کەمینەکان بکەن و بیانپارێزن.

دوای جەنگی جیهانیی یەکەم، زلهێزەکان بە هۆی گرینگیی ئابووری و ستراتیژیکی کۆلۆنییەکانیان، حەزێکی کەمیان بۆ دیاریکردنی چارەنووس هەبوو؛ ئەوە تەنیا دروشمێکی پرۆپاگاندا بۆکراو بوو، کە وەک ئامرازێکی فراوانخوازیی شێوێندرا و کەڵکی لێوەرگیرا. لە ڕاستیدا پرەنسیپی دەسەڵات جێگرەوە و بڕیاردەری چارەنووسی خەڵک و خاک بوو. ڕەزامەندیی زلهێزەکان بۆ گۆڕینی سنووورەکان یەکلا کەرەوە بوو. لە سەردەمی دوای جەنگ، پاشەکشە لە دیاریکردنی چارەنووسی نەتەوەیی بوو بە لەمپەر بۆ پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووسی کوردان.

سەروەریی دەوڵەت و یەکپارچەیی خاک بە سەر پرەنسیپەکەدا زاڵ بوو و کرا بە شتێکی پیرۆز. ئەو سیستەمە تەنیا بۆ لایەنە شکستخواردووەکان بوو و بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی سەرکەوتووەکان جێبەجێ نەکرا. چونکە دیاریکردنی چارەنووس

[١] لە لایەن هەوڵگریی وڵاتە یەکگرتووەکانەوە پێشنیار کرا.

دروشمێکی بەتاڵ بوو، گۆڕدرا و بۆ گۆڕینی نەزمی جیهانی و دەستەبەر کردنی ئامانجە ئیمپریالیستییەکان کەڵکی لێ وەرگیرا. دیاریکردنی چارەنووس زیندوو مایەوە، بەڵام بە شێوەیەکی لاوازکراوی ناوخۆیی لە کەشوهەوایەکی ناسیۆنالیستی دا (براونلی ١٩٧٠، ٩٧). لە کۆتاییدا، پرەنسیپی دیاریکردنی چارەنووس سەقەت کرا و لە بڕیارەکانی یەکێتیی نەتەوەکاندا جێگیر نەکرا. بڕگەی ١ی یەکێتییەکە، لەبەر ئەوە کە زۆر دەوڵەت، بە تایبەتی زلهێزە ئیمپراتوورییەکانی ئورووپا، لە مەڕ پێشنیارەکە نادڵنیا بوون، جەختی لەسەر ڕێز بۆ یەکپارچەیی خاک کردەوە (مانەلا ٢٠٠٧، ٦١٠٦٠) ئەگەرچی سیستەمی سەرپەرشتیاریی نەتەوە پێشکەوتووەکان وەک متمانەیەکی پیرۆزی شارستانییەت لە بڕگەی ٢٢ بۆ ئەو خەڵکانەی هێشتا توانای بەڕێوەبەریی خۆیان نییە، ڕاگەیەنرا. لە کۆتاییدا، دیاریکردنی چارەنووس وەک یەکێک لە ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، بێ ناچار کردنی یاسایی ئەندامانی بۆ ڕەچاو کردنی پێشەکییە هاندەرەکانی، پێناسە کرد. دیاریکردنی چارەنووس بوو بە شێوەیەک لە خۆبەڕێوەبەریی. بە پەسەند کرانی بڕگەی گشتی ١ لە بڕیارنامەکانی مافەکانی مرۆڤ لە ١٩٦٦، پلە و چوارچێوەی دیاریکردنی چارەنووس بە شێوەیەکی بەرچاو، لە پرەنسیپێکی کۆلۆنیالییەوە بۆ مافێکی پاشکۆلۆنیال گۆڕا. بڕیارنامەکان مافەکەیان دا بە سەرجەم خەڵکانی وڵاتانی ئەندام. ئەو بڕیارەکانی جارنامەی نەتەوە یەکگرتووەکانی ڕوون کردنەوە کە بە قازانجی گەلانی ناسەربەخۆ تەواو بوو. گرووپە نەتەوەییەکان هیوادار بوون بە کەڵکوەرگرتن لە دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکی بە ئامانجەکانیان بگەن. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوە بە کردەوە بە واتای دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی لە جیات مافی دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکی بوو؛ لە تێئوریدا خەڵک ئیزنیان پێدرا شێوەی ئەو دەوڵەتە هەڵبژێرن کە ئەوان قەرار بوو لە ژێر دەسەڵاتی دا بژین. بۆ تاقمە نەتەوەییەکانی دیکە لە دەوڵەتانی جیهانی سێهەم، چەمکی یاسایی-سیاسی دیاریکردنی چارەنووس بە مانای بەرۆک گرتن بە داگیرکارانی ئیمپریالیستی لە وەڵاتی خۆیان و کۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی هێزی بیانیی بوو. هەروەها دیاریکردنی چارەنووس بۆ خەڵکانی ناوچە کۆلنیکراوەکان و بە کردەوە کۆتایی هێنان بە کۆلۆنیالیزم بوو. کوردان نەکەوتنە چوارچێوەی کۆتایی هێنان بە کۆلۆنیالیزمیش، چونکە ئەوان لە ناوچەی جیاوازی کۆلۆنیکراو دا نەدەژیان؛ دەوڵەتانی دەسەڵاتدار بە سەر ئەواندا بۆخۆیان دیاریکردنی چارەنووسی دەرەکییان لەجیات ئەوان جێبەجێ کردبوو.

لە ژێر ئاڵوگۆڕە سیاسەکانەوە، کوردان لە ڕوانگەی ڕێژەوە لە ئەرمەنستان، ئێران، عێراق، سووریە و تورکیە کرانە کەمینە و هەنووکە مەزنترین نەتەوەی بێ دەوڵەتی جیهانن. بەو شێوەیە کوردستان بە شێوەیەکی کاریگەر دابەش کرا و، بێ بەشداریی کوردان سەروەریی دەوڵەت-نەتەوە تازەکان بە سەریاندا سەپێنرا. کورد، وەک کەمینە-خەڵک ددانیان پێدا نەنراوە و لە زۆر دەوڵەتان دا نوێنەریان نییە. ئەو دەوڵەتانەی کوردان تیایاندا دەژین دەوڵەت-نەتەوەیان دروست کردن کە لەواندا فارس، عەرەب و تورک زاڵن و خۆیان وەک فارس، عەرەب و تورک پێناسە دەکەن. دوای هەشت دەیە لە سەرکوت لە لایەن دەوڵەتی عێراقەوە، لە ٢٠٠٥ یاسای بنەڕەتیی عێراق تەنیا ناوچەی خۆبەڕێوەبەر بە گوێرەی یاسای بنەڕەتی بۆ کوردان مسۆگەر کرد کە لە لایەن حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە بەڕێوە دەچێ. کوردانی ڕۆژاوا (ڕۆژاوای کوردستان) هەنووکە شێوەیەک لە فیدرالیزمی دێموکراتیکیان ڕاگەیاندووە کە لە دەرەوەی کۆنترۆڵی دەوڵەتی سووریە دایە. بەڵام، تورکیە لە ٢٠١٨ بەولاوە لە ئاکامی ئۆپەراسیۆنێکی سەربازی، بەشێک لە ڕۆژاوای داگیر کردووە و، ناوچەکە هێشتا لە ژێر کۆنترۆڵی تورکیە دایە. دەوڵەتانی دیکە

شێوازی ددان پێدانەنان بە جیاوازییە ئەتنیکییەکانی دەوڵەتی بەڕواڵەت یەک چەشنیان ڕەچاو کردووە. بەو ئامرازانە، کوردان لە مافی بەشداریکردنی کاریگەر لە کاروبارە گشتییەکان و بڕیار دان لەسەر پرسە پێوەندیدارەکان بەوانەوە بێبەش کراون.

بوونی ئەو یاسایە بەو شێوەی کە هەیە، یان شێوەی باوی کارپێکردن بە دیاریکردنی چارەنووس بۆ "هەموو خەڵکێک"، مەتەڵێکە بۆخۆی. کورد دەبێ بە شێوەیەکی ئایدیال ببێتە نموونەیەکی گەلێکی جیاواز کە سوود لە دیاریکردنی چارەنووس بە هۆی نەتەوەبوونی باش پێناسە کراوی خۆی ببینێ. دیاریکردنی چارەنووسی ناوخۆیی کوردان لە ڕوانگەی خۆبەڕێوەبەریی سیاسی یان تەنانەت یەکێتی وەک نەتەوەیەک، سنووردار دەکا. تەواوێتیی هەرێمی و یاسای پاراستنی سنووورەکانی وڵاتێک کە لە کۆڵۆنیالیزم ڕزگار دەبێ، یان پێداگریی هەرێمی لەسەر دیاریکردنی چارەنووس، وەک بەربەستی جێبەجێکردنی مافی دیاریکردنی چارەنووسی ئەوان سەیر دەکرێن. پاشەکشەی دیاریکردنی چارەنووس لە ١٩٢٠ـەکان لە بڕیاری وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ پشت تێکردن لە کۆنفیدراڵیزمی دێموکراتیکی ڕۆژاوا، لە کاتی دەسدرێژیی تورکیە لە سەدەمین ساڵوەگەڕی پەیماننامەی سیڤەردا دەنگی دایەوە. پشت تێکردنی ڕۆژاوا لە گەلی کورد، عادەتێکی دوور و درێژی جیئۆپۆلیتیکییە و تا ئەمڕۆ، کورد کۆمەڵێکی وڵات لێ ئەستێندراون کە لە چوارچێوەی دەقاودەق دیاریکردنی چارەنووس دا، هێشتا دۆخەکەیان ددانی پێدا نەنراوە و هێشتا حاشا لە بوونی دەوڵەتێکی سەربەخۆی خۆیان دەکرێت. پرەنسیپی یاسایی دیاریکردنی چارەنووس لە بنەڕەتدا هەڵەیە و، بە کردەوە، لە باشترین دۆخدا پڕ کێشەیە. بە ڕاستی، مەودای هەنووکەیی دیاریکردنی چارەنووس لە تێگەیشتن لە چۆنییەتیی هەڵسوکەوتی بە کردەوە لەگەڵ کوردان بێ توانایە.

ژێدەرەکان

Ateş, Sabri. ٢٠١٩. “Treaty of Zohab, ١٦٣٩: Foundational Myth or Foundational Document?” *Iranian Studies* ٥٢ (٣–٤): ٣٩٧–٤٢٣.

Avebury, Lord. ١٩٩٤. “Self-Determination and International Law: The Kurdish Case.” *International Journal of Kurdish Studies* ٧ (١–٢): ٧–١٦.

Barfield, Thomas J. ٢٠١١. “Turk, Persian and Arab: Changing Relationships between Tribes and State in Iran and along its Frontiers.” In *Iran and the Surrounding World: Interactions in*

Culture and Cultural Politics, edited by Rudi Matthee and Nikki R. Keddie, ٦١–٨٨. London: University of Washington Press.

Barten, Ulrike. ٢٠١٥. *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*. London: Springer.

Beck, Peter J. ١٩٨١. "'A Tedious and Perilous Controversy': Britain and the Settlement of the Mosul Dispute, ١٩١٨-١٩٢٦." *Middle Eastern Studies* ١٧ (٢): ٢٥٦–٢٧٦.

Bell, Gertrude. ١٩٢٧. *The Letters of Gertrude Bell,* vol ٢. New York: Boni and Liveright, selected and edited by Lady Bell.

Bozarslan, Hamit. ١٩٨٨. "Les Révoltes Kurdes en Turquie Kémaliste (Quelques Aspects)." *Guerres Mondiales Et Conflits Contemporains* ١٥١ (٦): ١٠٧–١٢٨.

Bozarslan, Hamit. ٢٠٠٣. "Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion (١٩١٩–١٩٢٥)." In *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, edited by Abbas Vali, ١٦٣–١٩٠. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers.

Brownlie, Ian. ١٩٧٠. "An Essay in the History of the Principle of Self-Determination." In *Grotian Society Papers 1968, Studies in the History of the Law of Nations*, edited by Charles H Alexandrowicz, ٩٠–٩٩. The Hague: Martinus Nijhoff.

Bulloch, John, and Harvey Morris. ١٩٩٢. *No Friends but the Mountains: The Tragic History of the Kurds*. New York: Oxford University Press.

Burdett, Anita. ٢٠١٥a. *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979: British Documentary Sources*, vol ٥. Cambridge: Cambridge University Press.

Burdett, Anita. ٢٠١٥b. *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979: British Documentary Sources*, vol ٦. Cambridge: Cambridge University Press.

Burgis, Michelle. ٢٠٠٩. "Faith in the State - Traditions of Territoriality, International Law and the Emergence of Modern Arab Statehood." *Journal of the History of International Law* ١١ (١): ٣٧–٧٩.

Cassese, Antonio. ١٩٩٥. *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*. Cambridge: Antonio University Press.

Castellino, Joshua. ٢٠١٤. “International Law and Self-Determination Peoples, Indigenous Peoples, and Minorities.” In *Self-Determination and Secession in International Law*, edited by Christian Walter, Antje V Ungern-Sternberg, and Kavus Abushov, ٢٧–٤٤. Oxford: Oxford University Press.

Catherwood, Christopher. ٢٠٠٤. *Churchill’s Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq*. New York: Carroll and Graf Publishers.

Claude, Inis Lothair. ١٩٥٥. *National Minorities: An International Problem*. Cambridge: Harvard University Press.

Cuthell, David. ٢٠٠٤. “A Kemalist Gambit: A View of the Political Negotiations in the Determination of the Turkish-Iraqi Border.” In *The Creation of Iraq, 1914-1921*, edited by Reeva Spector Simon and Eleanor H Tejirian, ٨٠–٩٤. New York: Columbia University Press.

Dahlman, Carl. ٢٠٠٢. “The Political Geography of Kurdistan.” *Eurasian Geography and Economics* ٤٣ (٤): ٢٧١–٢٩٩.

Dockrill, Michael, ed. ١٩٩١a. Doc ٣٤ ١١٤٣٥ Memorandum British Delegation. Paris: ١٨ February ١٩١٩ British Policy in the Middle East, British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, vol ١١: The Turkish Settlement and the Middle East; the Far East, Part II: From the First to the Second World War Series I: The Paris Peace Conference of ١٩١٩. Frederick, Maryland: University Publications of America.

Dockrill, Michael, ed. ١٩٩١b. Doc. ٥٠ ١١٧٦٠(i) Minutes [Earl Curzon] ٢٣ December ١٩١٩ Anglo-French Conference on Turkish Settlement: Third Meeting, ١١,٣٠ a.m. British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Vol. ١١: The Turkish Settlement and the Middle East; the Far East, Part II: From the First to

the Second World War Series I: The Paris Peace Conference of ١٩١٩. Frederick, Maryland: University Publications of America.

Dockrill, Michael, ed. ١٩٩١c. Doc. ١٨ ١١٩٠٨ Memorandum Political Intelligence Department ٢١ November ١٩١٨ Settlement of Turkey and the Arabian Peninsula, British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Vol. ١١: The Turkish Settlement and the Middle East; the Far East, Part II: From the First to the Second World War Series I: The Paris Peace Conference of ١٩١٩. Frederick, Maryland: University Publications of America.

Edmonds, Cecil John. ١٩٥٧. "The Kurds of Iraq." *Middle Eastern Studies* ١١ (١): ٥٢–٦٢.

Edmonds, Cecil John. ١٩٧١. "Kurdish Nationalism." *Journal of Contemporary History* ٦ (١): ٨٧–١٠٧.

Woodward, E. L., and Rohan Butler, ed. ١٩٤٩. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Series I, vol III, ١٩١٩. London: His Majesty's Stationery Office.

Eppel, Michael. ٢٠١٦. *A People Without a State: the Kurds from the Rise of Islam to the Dawn of Nationalism*. Austin: University of Texas Press.

Eskander, Saad. ٢٠٠٠. "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, ١٩١٨-١٩١٩." *British Journal of Middle Eastern Studies* ٢٧ (٢): ١٣٩–١٦٣.

Eskander, Saad. ٢٠٠١. "Southern Kurdistan under Britain's Mesopotamian Mandate: From Separation to Incorporation, ١٩٢٠-٢٣." *Middle Eastern Studies* ٣٧ (٢): ١٥٣–١٨٠.

Fisch, Jörg. ٢٠١٥. *The Right of Self-Determination of Peoples: the Domestication of an Illusion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Franco-Turkish Agreement Signed at Angora. Fr. and Tr., Oct. ٢٠, ١٩٢١. http://www.hri.org/docs/FT١٩٢١/. (Accessed May ٣٠, ٢٠٢١.)

Fromkin, David. ٢٠٠١. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Owl Books.

Fuccaro, Nelida. ٢٠٠٣. “Kurds and Kurdish Nationalism in Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity.” In *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, edited by Abbas Vali, ١٩١–٢١٧. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers.

George, David L. ١٩١٨. *British War Aims*. New York: George H. Doran company.

Gong, Gerrit W., ١٩٨٤. *The Standard of ‘Civilization’ in International Society*. Oxford: Clarendon Press.

Gorgas, Jordi Tejel. ٢٠٠٨. “Urban Mobilization in Iraqi Kurdistan during the British Mandate: Sulaimaniya ١٩١٨-٣٠.” *Middle Eastern Studies* ٤٤ (٤): ٥٣٧–٥٥٢.

Gruen, George E. ٢٠٠٤. “The Oil Resources of Iraq: Their Role in the Policies of the Great Powers.” In *The Creation of Iraq, 1914-1921*, edited by Reeva Spector Simon and Eleanor H Tejirian, ١١٠–١٢٤. New York: Columbia University Press.

Gunter, Michael M. ١٩٩٠. *The Kurds in Turkey: A Political Dilemma*. New York: Westview Press.

Gunter, Michael. ١٩٩٧. *The Kurds and the Future of Turkey*. New York: St. Martin’s Press.

Habibollah, Atarodi. ٢٠٠٣. *Great Powers, Oil and the Kurds in Mosul: (Southern Kurdistan/Northern Iraq) 1910-1925*. Lanham, Maryland: University Press of America.

Hannum, Hurst. ٢٠١١. *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, rev. ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Helmreich, Paul C. *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus: Ohio State University Press.

Heper, Metin. ٢٠٠٧. *The State and Kurds in Turkey: The Question of Assimilation*. London: Palgrave Macmillan.

Hussain, Fadhil. ١٩٥٥. *The Mosul Problem: A Study in Anglo-Iraqi-Turkish Diplomacy and Public Opinion*. Indiana: Privately Printed.

Izady, Mehrdad. ١٩٩٢. *The Kurds: A Concise Handbook*. New York: Taylor & Francis Inc.

Izady, Mehrdad. ٢٠٠٤. “Kurds and the Formation of the State of Iraq, ١٩١٧-١٩٣٢.” In *The Creation of Iraq, 1914-1921*, edited by Reeva Spector Simon and Eleanor H Tejirian, New York: Columbia University Press.

Jwaideh, Wadie. ٢٠٠٦, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*. New York: Syracuse University Press ٢٠٠٦.

Kendal, Nezan. (١٩٨٠) ١٩٩٣. “The Kurds under the Ottoman Empire.” In *A People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, edited by Gerard Chaliand, ١١–٣٧. London: Zed Books Ltd.

King-Crane Commission. ١٩١٩., ٢٨ August ١٩١٩, Submitted by Charles R Crane and Henry Churchill King, ٢٨ August ١٩١٩. http://dcollections.oberlin.edu/digital/collection/kingcrane/id/٥٧٨. (Accessed May ٣٠, ٢٠٢١.)

Khoury, Philip Shukry. ١٩٨٧. *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*. Princeton: Princeton University Press.

Klein, Janet. ١٩٩٦. “Claiming the Nation: the Origins and the Nature of Kurdish Nationalist Discourse.” MA diss., Princeton University.

Koohi-Kamali, Farideh. ٢٠٠٣. *The Political Development of the Kurds in Iran: Pastoral Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.

Kurban, Dilek. ٢٠٢٠. *Limits of Supranational Justice; The European Court of Human Rights and Turkey’s Kurdish Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

League of Nations. ١٩٢٥. *Question of the Frontier between Turkey and Iraq, Report Submitted to the Council by the Commission instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924*. August ٢٠. https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-٤٠٠-M-١٤٧-١٩٢٥-VII_BI.pdf. (Accessed May ٣٠, ٢٠٢١.)

Link, Arthur S., ed. ١٩٨٤. *The Papers of Woodrow Wilson, Volume 45, November 11, 1917-January 15, 1918*. Princeton: Princeton University Press.

Lynch, Allen. ٢٠٠٢. “Woodrow Wilson and the Principle of “National Self-Determination: A Reconsideration.” *Review of International Studies* ٢٨ (٢): ٤١٩–٤٣٦.

Major Lloyd, H. I. ١٩٢٦. “The Geography of the Mosul Boundary.” *Geographical Journal* ٦٨ (٢): ١٠٤–١١٣.

Manela, Erez. ٢٠٠٧. *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. New York: Oxford University Press.

Mango, Andrew. ١٩٩٩a. *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, ١st ed. London: John Murray.

Mango, Andrew. ١٩٩٩b. “Atatürk and the Kurds.” *Middle Eastern Studies* ٣٥ (٤): ١–٢٥.

McDowall, David. “The Kurdish Question: A Historical Review.” In *The Kurds: A Contemporary Overview*, edited by Philip G Kreyenbroek and Stefan Sperl, ٨–٢٥. New York: Routledge.

McDowall, David. ٢٠٠٣. *Modern History of the Kurds*. New York: IB Tauris.

McWhinney, Edward. ٢٠٠٢. *Self-Determination of Peoples and Plural-Ethnic States: Secession and State Succession and the Alternative, Federal Option*. Leiden Martinus Nijhoff.

Mella, Jawad. ٢٠٠٥. *Kurdistan and the Kurds: A Divided Homeland and a Nation without State*. London: Western Kurdistan Association Publications.

Michael. ٢٠١٦. *The Kurds: A Modern History*. Princeton: Markus Wiener Publishers.

Musgrave, Thomas D. ٢٠٠٠. *Self-Determination and National Minorities*. Oxford: Oxford University Press.

O’Ballance, Edgar. ١٩٩٦. *The Kurdish Struggle*. London: Palgrave Macmillan.

O’Shea, Maria Theresa, ed. ١٩٩٢. *Kurdistan, Economic and Political Potential*. London: School of Oriental and African Studies.

O’Shea, Maria Theresa. ٢٠٠٤. *Trapped between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*. London: Routledge.

Olson, Robert W, and William F. Tucker. ١٩٧٨. “The Sheikh Sait Rebellion in Turkey (١٩٢٥): A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism.” *Die Welt des Islams* ١٨ (٣/٤): ١٩٥–٢١١.

Olson, Robert. ١٩٨٧. “The Second Time around: British Policy toward the Kurds (١٩٢١–٢٢)” *Die Welt des Islams* ٢٧ (١): ٩١–١٠٢.

Olson, Robert. ١٩٨٩. *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*. Austin: University of Texas Press.

Olson, Robert. ١٩٩٢. “Battle for Kurdistan: The Churchill-Cox Correspondence Regarding the Creation of the State of Iraq, ١٩٢١-١٩٢٣.” *Kurdish Studies* ٥ (١–٢): ٢٩–٤٤.

Özoğlu, Hakan. ٢٠٠١. “‘Nationalism’ and Kurdish Notables in the Late Ottoman–Early Republican Era.” *International Journal of Middle East Studies* ٣٣ (٣): ٣٨٣–٤٠٩.

Palmer, Alan. ١٩٩٤. *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*. New York: Barnes and Noble.

Pasha, Sherif, ٢٠٠١. “Memorandum on the Claims of the Kurd People.” *International Journal of Kurdish Studies* ١٥ (١/٢): ١٣١–١٣٦.

PCIJ Report, ١٩٢٥. *Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Turkey and Iraq) (Advisory Opinion)*, Series B: Collection of Advisory Opinions (١٩٢٣-١٩٣٠). https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_١٢/٠١_Article_٣_du_traite_de_Lausanne_Avis_consultatif.pdf. (Accessed June ٢٦, ٢٠٢١.)

Reynolds, Michael A. ٢٠١٧. “The Ends of Empire Imperial Collapse and the Trajectory of Kurdish Nationalism.” In *Regional Routes, Regional Roots? Cross-Border. Patterns of Human Mobility in Eurasia*, edited by So Yamane and Norihiro Naganawa, ٣١–٤٨. Sapporo: Hokkaido Slavic-Eurasian Research Center.

Romano, David. ٢٠٠٦. *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Savelsberg, Eva. ٢٠١٤. “The Syrian-Kurdish Movements: Obstacles rather than Driving Forces for Democratization.” In *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria,* edited by David Romano and Mehmet Gurses, ٨٥–١٠٧. New York: Palgrave Macmillan.

Shields, Sarah D., ٢٠١١. *Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II*. Oxford: Oxford University Press.

Sluglett, Peter. ٢٠٠٧. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. London: IB Tauris.

Soleimani, Kamal. ٢٠١٤. *Islam and Competing Nationalisms in the Middle East, 1876-1926*. New York: Palgrave Macmillan.

Sterio, Milena. ٢٠١٣. *The Right to Self-Determination under International Law: “Selfistans”, Secession and the Rule of the Great Powers*. London: Routledge.

Strohmeier, Martin. ٢٠٠٣. *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity: Heroes and Patriots, Traitors and Foes*. Leiden: Brill.

Susan Pedersen, “Getting out of Iraq—in ١٩٣٢: The League of Nations and the Road to Normative Statehood.” *American Historical Review* ١١٥ (٤): ٩٧٥–١٠٠٠.

Tejel, Jordi. ٢٠٠٩. *Syria’s Kurds: History, Politics and Society*. New York: Routledge.

Tejirian, Eleanor H. ٢٠٠٤. “The United States, the Ottoman Empire, and the Postwar Settlement.” In *The Creation of Iraq, 1914-1921*, edited by Reeva Spector Simon and Eleanor H Tejirian, ١٤٦–١٦١. New York: Columbia University Press.

“The Atlantic Charter,” August ١٤, ١٩٤١, Declaration of Principles issued by the President of the United States and the Prime Minister of the United Kingdom, https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust٠٠٠٠٣-٠٦٨٦.pdf.

Treaty of Peace with Turkey, B.E. -Fr.-It.-Jp.-Am.-Bel.- Gr.-The Hed.-Pol.-Por., Rom., the Serb-Croat-Slovene State, Czecho-Slovakia and Tr., Aug. ١٠, ١٩٢٠, Treaty Series ١١. H.M.S.O. https://treaties.fco.gov.uk/awweb/pdfopener?md=١&did=٦٣٩٨٦.

Treaty of Peace with Turkey, B.E., Fr., It., Jp., Gr., Rom., the Serb-Croat-Slovene State and Tr., Jul. ٢٤, ١٩٢٣, Treaty Series ١٦. H.M.S.O. http://foto.archivalware.co.uk/data/Library٢/pdf/TS٠٠١٦,١٩٢٣.pdf.

Üngör, Ugur Ümit. ٢٠١٢. *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913*-١٩٥٠. UK: Oxford University Press.

Van Bruinessen, Martin. ١٩٩٢. *Agha, Shaikh, and State*: *The Social and Political Structures of Kurdistan*. London: Zed books.

Wagner, Heather Lehr. ٢٠٠٤. *The Division of the Middle East: The Treaty of Sèvres*. New York: Chelsea House Publishers.

Wagner, Heather Lehr. ٢٠٠٩. *Iran; Creation of the Modern Middle East*, ٢nd ed. New York: Chelsea House Publishers.

Whelan, Anthony. ١٩٩٤. "Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement." *International and Comparative Law Quarterly* ٤٣ (١): ٩٩–١١٥.

Whitehall, Deborah. ٢٠١٦. "A Rival History of Self-Determination." *European Journal of International Law* ٢٧ (٣): ٧١٩–٧٤٣.

Wilson, Arnold T. ١٩٣١. *Mesopotamia, 1917-20: A Clash of Loyalties: A Personal and Historical Record*. London: Oxford University Press.

Wilson, Woodrow. ١٩١٦. "Address delivered at the First Annual Assemblage of the League to Enforce Peace: 'American Principles.'" *The American Presidency Project*. https://www.presidency.ucsb.edu/node/٢٠٦٥٧٠. (Accessed June ٨, ٢٠٢١.)

Wilson, Woodrow. ١٩٦٦. *The Papers of Woodrow Wilson*. Princeton: Princeton University Press.

Yadirgi, Veli. ٢٠١٧. *The Political Economy of the Kurds of Turkey: from the Ottoman Empire to the Turkish Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yeğen, Mesut. ٢٠١١. “The Kurdish Issue in Turkey: Denial to Recognition.” In *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism, and the Kurdish Issue*, edited by Marlies Casier and Joost Jongerden, ٦٧–٨٤. London: Routledge.

Yergin, Daniel. ٢٠١١. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*. , New York: Free Press.

Zürcher, Erik J. ٢٠١٤. *The Young Turk Legacy and Nation Building: from the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey*. New York: IB Tauris.

Archival Sources

Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records from ١٧٨٢ (FO).